

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

GUPTA TARİHİ VE KÜLTÜRÜ

Doktora Tezi

Müslüme Melis ÇELİKTAŞ

Ankara-2015

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

GUPTA TARİHİ VE KÜLTÜRÜ

Doktora Tezi

Müslüme Melis ÇELİKTAŞ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ

Ankara-2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

GUPTA TARİHİ VE KÜLTÜRÜ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../201..)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Müslüme Melis ÇELİKTAŞ

İmzası

ÖNSÖZ

Doğuda Himalaya, batıda Hindukuş dağ silsilesi ile çevrili Hindistan topraklarına pek çok medeniyet yüzyıllar boyunca sahip olmak istemiştir. Gerek verimli toprakları gerekse İpek ve Baharat yollarına sahip ticari merkezlerden biri olan bu ülke, özellikle kuzeyden pek çok akına maruz kalmıştır. Söz konusu taarruzların bu yönden yapılmasının bir diğer nedeni ise birçok geçit ile Bakteria bölgesine bağlanmasıdır. Tarihte Magadha krallıkları, Maurya, Gupta ve Maratha imparatorluğu gibi büyük devletlere sahip olan Hindistan, çağlar boyunca söz konusu saldırılara karşı direnmiştir.

Hindistan'ın yerli devletleri yabancı akınlara kimi zaman direnmiş, kimi zaman da onların üstesinden gelemeyerek yabancı devletlerin kurulmasına engel olamamıştır. Milattan evvelki yıllarda ilk olarak Ari (Arian) kavimi ile başlayan bu akınlar, daha sonraki devirlerde Pers, Grek, Türk ve İngiliz hâkimiyetleri ile devam etmiştir.

Hindistan için büyük bir tehdit konusu olan Hun akıncıları konusunda Sakalar (Shāka) ile de bağlantı kurulmaktadır. Ancak her ne kadar elimizde net bilgiler yer almasa da Türklerin Hindistan'daki varlığı çok daha eski dönemlere gittiği düşünülmelidir. Söz konusu çağlarda ne Türkler ne de Hintlilerde, tarihi olayları kayıt altına alma alışkanlıkları bulunmadıkları için bu çağa ait net bilgiler elde edilememektedir.

Saka devletinden sonra bu topraklara yerleşen Kushanlar ve ardından gelen Ak Hunlar, Hint kaynaklarındaki ismi ile Hūnalar, Hindistan topraklarına uzun yıllar hâkim oldular. Dolayısıyla Ak Hun Devleti sadece Türk değil, aynı zamanda Hint tarihi açısından da oldukça önemlidir. Çünkü gerek hükümdarları gerek ise ordusu ile

Hint kaynaklarında övülen Ak Hunlar, Hindistan'ın en büyük ikinci imparatorluğu olan Gupta devletine kafa tutmuş ve koskoca imparatorluğun yıkılmasındaki en önemli nedeni teşkil etmiştir.

Elbette ki Türklerin Hindistan'da varlıkları Ak Hunlardan sonra nihayete ermemiş, Gazneliler, Delhi Türk Sultanlığı, Kalaçlar, Tuğluklar, Babürlüler, Nizamşahlar, Kutubşahlar ve Adilşahlar gibi devletler ile devam etmiştir.

Pek çok sıkıntı ve zorluklardan dolayı ülkemizde çok fazla çalışılmayan bir saha olan Hindistan, bahsettiğimiz üzere çok eski dönemlerden günümüze kadar Türkler için oldukça önemli bir bölgedir. Tezimizin en büyük amacı da daha önce çalışılmamış olan Hindistan'daki Ak Hunların Gupta devleti ile olan ilişkisi, söz konusu bölgedeki Ak Hun kitabeleri ve onların özellikleri hakkındaki bilgi ve belgelere ulaşarak bu bilgileri Türk literatürüne kazandırmaktır.

Bilhassa Türkleri de ilgilendiren Gupta tarihine dair Türkiye'de hiçbir ciddi araştırmanın bulunmaması bizi bu alana iten en önemli nedendir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere Hindistan'ın kuzeyi çok eski bir yerleşim sahası olmakla birlikte Türk tarihçileri genellikle İslâmi dönem ve kısmen de Ak Hunlarla çalışmalarını sınırlandırdığından, bunların dışındaki çağlara ait Türkçe fazla bir yayın bulunmamaktadır. Ancak, biz yüksek lisans çalışmamızda da Hindistan, bunun içinden de Ak Hun tarihi ve araştırmalarına yer verdiğimizden; bu konuyu tamamlamak amacıyla Ak Hunların Hindistan yarımadasında en çok mücadele ettiği Guptaları inceleme konusu olarak seçtik.

Bu çalışmanın hazırlamasında her türlü desteği sunan, engin sabrı ve aşıladığı çalışma azmi ile akademik anlamda en büyük rehberim olan, kıymetli danışmanım Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ beyefendiye teşekkürü borç

bilirim. Ayrıca kaynakları temin etmem için çalışmamda maddi destek sağlayan Türk Tarih Kurumu'na minnettarım. Son olarak, toplumumuz için yapılan ilim ve fende biz kadınlara da fırsat tanıyan başöğretmen Mustafa Kemal Atatürk'e sonsuz şükranlarımı sunarım.

Müslüme Melis ÇELİKTAŞ

ANKARA 2015

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iv
TRANSLİTERASYON	vii
KAYNAK TANITIMI	xi
a. Kaynak Eserler	xi
b. Araştırma Eserler	xvii
GİRİŞ	
GUPTALARDAN ÖNCEKİ KUZEY TARİHİNE BİR BAKIŞ	1
I. BÖLÜM:	
GUPTA İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞU	17
A. Gupta Devletinin Kökeni ve Ortaya Çıkışı	17
a. Gupta İsmi	17
b. Guptaların Ana Yurtları	18
c. Menşeleri	23
B. I. Çandragupta'nın Tahta Çıkışı	25
C. I. Samudragupta Dönemi	28
a. Samudragupta'nın Kişilik Özellikleri	31
b. Samudragupta'dan Bahseden Kaynaklar	33
c. Samudragupta'nın Seferleri	35
II. BÖLÜM:	
İMPARATORLUĞUN GÜÇLENMESİ VE BÜYÜMESİ	40
A. II. Çandragupta ve Dönemi	40
B. I. Kumāragupta ve Dönemi	46

C. Skandagupta ve Dönemi	52
III. BÖLÜM:	
İMPARATORLUĞUN PARÇALANMA VE ÇÖKÜŞ DÖNEMİ	56
A. İmparatorluk İçindeki Kargaşa	56
B. Ak Hun Akınları	59
a. Hindistan’a Gelmeden Önceki Ak Hunlar	59
b. Toraman (Toramāṇa) ve Dönemi	70
b.a. Toraman’a ait Yazıtlar ve Paralar	72
b.a.a. Toraman’ın Eran Taş Sütun Yazıtı	73
b.a.b. Toraman’ın Kurā Sütun Yazıtı	78
b.a.c. Toraman’a Ait Paralar	80
c. Mihirakula ve Dönemi	83
c.a. Mihirakula’ya ait Kitabeler ve Paralar	85
c.a.a. Mihirakula’nın Gvaliyar Kitabesi	85
c.a.b. Mihirakula’ya Ait Paralar	90
d. Mihirakula ve Gupta Hükümdarları Arasındaki Mücadeleler	92
C. Gupta İmparatorluğu’nun Çöküşü	101
a. Son Gupta Yöneticileri	101
a.a. Vainyagupta ve Bhānugupta Dönemi	101
a.b. Narasimhagupta Bālāditya Dönemi	105
b. Yaşodharman Dönemi ve Guptaların Ortadan Kalkışı	110
IV. BÖLÜM:	
GUPTA KÜLTÜRÜ	116
A. Guptalarda Siyasi Yaşam ve Devlet Yönetimi	116

a. Devlet ve Yönetim Sistemi	116
b. Yönetim Şekli	125
c. Ordu, Yasa ve Derebeylikler	130
B. Sosyal Hayat	134
a. Toplumsal Yapı	134
b. Aile Yapısı	141
C. Din	146
a. Veda Dini	146
b. Caynizm	148
c. Buddhizm	150
d. Hinduizm	154
d.a. Vishnuizm	155
d.b. Şivaizm	158
D. Ekonomik Hayat	162
E. Edebiyat ve İlim	172
a. Dil ve Edebiyat	172
b. Bilim	182
F. Sanat ve Mimari	185
SONUÇ	217
ÖZET	221
ABSTRACT	224
KAYNAKÇA	227
EKLER	250

TRANSLİTERASYON

<u>Devenagari</u>		<u>İngilizce</u>	<u>Türkçe</u>
अ	(a)	a	a
आ	(ā)	a	a
इ	(i)	i	i
ई	(ī)	i	i
उ	(u)	u	u
ऊ	(ū)	u	u
ए	(e)	e	e
ऐ	(ai)	ai	ai
ओ	(o)	o	o
औ	(au)	au	au
ऋ	(ṛ)	ṛ	ṛ
क	(ka)	ka	ka

ख	(kha)	kha	kha
ग	(ga)	ga	ga
घ	(gha)	gha	gha
ङ	(ṅa)	na	na
च	(ça)	cha	ça
छ	(çha)	chha	çha
ज	(ca)	ja	ca
झ	(cha)	jha	cha
ञ	(ña)	na	na
ट	(ṭa)	ta	ta
ठ	(ṭha)	tha	tha
ड	(ḍa)	da	da
ढ	(ḍha)	dha	dha
ण	(ṇa)	na	na

त	(ta)	ta	ta
थ	(tha)	tha	tha
द	(da)	da	da
ध	(dha)	dha	dha
न	(na)	na	na
प	(pa)	pa	pa
फ	(pha)	pha	pha
ब	(ba)	ba	ba
भ	(bha)	bha	bha
म	(ma)	ma	ma
य	(ya)	ya	ya
र	(ra)	ra	ra
ल	(la)	la	la
व	(va)	va	va

	श	(ṣa)	śa	ṣa
	ष	(sha)	sha	sha
	स	(sa)	sa	sa
	ह	(ha)	ha	ha
ANUSVĀRA :	·	m̐	m	m
VĪSARGA :	ː	ḥ	h	h

KAYNAK TANITIMI

Gupta İmparatorluğunun tarih ve kültürüne ait kaynakları temelde dört bölüme ayırmak mümkündür. Bunlar yazıt, para, heykel ve edebi eserlerdir. Çalışmamızda yazıtlar, paralar ve heykeller ile ilgili bilgiler gerekli araştırma eserlerinden bulunarak değerlendirilmiştir. Özellikle Sanskrit dilinde yazılmış olan edebi eserler zaman zaman Sanskrit versiyonları ve İngilizce çevirileri ile kıyaslama yapılarak çalışmamızda yer aldı.

a. Kaynak Eserler

Gupta tarihi ve kültürü ile ilgili temel kaynaklar, edebi metinler ve Sanskrit dili ile yazılmış bazı önemli eserlerden oluşmaktadır. Söz konusu vesikalar genel anlamda dini metinler olsa da tarih, kültür ve günlük yaşam gibi pek çok konuyu da kapsamaktadır. Hint edebiyatında ya da tarihinde yer alan metinlerin her biri kendi içinde sınıflara ayrılır. Söz konusu metinler genelde “şloka” adı verilen beyitlerden ve “parva” denilen bölümlerden meydana gelmektedir. Gupta tarihi ve kültürü hakkında bilgi veren bu metinleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Purāṇalar: Kesin olmamakla birlikte M.S. 200 ile 1250 yılları arasında kaleme alındığı düşünülen Purāṇalar, Sanskrit dilinde yazılmış çeşitli efsane, kral şecereleri, tarih, coğrafya ve mitoloji gibi birçok konuyu içeren dini ve edebi metinlerdir. Purāṇa “eski dönem” anlamına gelmekle beraber farklı zaman dilimlerinde yazılmış olduğu tahmin edilen on sekiz büyük (Mahāpurāṇa), on sekiz küçük Purāṇa (Upapurāṇa) olmak üzere ikiye ayrılır. Söz konusu Purāṇalar genel olarak Hindu tanrı üçlemesi olan “Trimurthi” yani tanrı Brahma, Viṣṇu ve Śiva’yı konu alır. Dolayısıyla bu purāṇaların daha iyi anlaşılabilmesi için ait oldukları

tanrılara göre sınıflandırma yapılabilir: Büyük Purāṇa (Mahāpurāṇa), Tanrı Brāhma adına olanlar: Brāhma, Brāhmanda, Brahma Vaivarta, Markandeya, Bhavishya; Tanrı Vishṇu adına olanlar: Vishṇu, Bhagavata, Nāradeya, Garuda, Padma, Varaha, Vāmana, Kūrma, Matsya Purāṇa; Tanrı Şiva adına olanlar: Shiva, Liṅga, Skanda, Agni Purāṇa.

Purāṇaları vurguladığı duygulara göre de sınıflandırmak mümkündür: Doğruluk (sattava) duygusunu vurgulayanlar: Vishṇu, Bhagavata, Naradeya, Garuda, Padma, Varaha Purāṇa.

İstekli olma (racas) duygusunu vurgulayanlar: Brahmanda, Brahma, Markandeya, Bhavishya, Vamana, Brahma Purāṇa.

Belirsizlik, kararsızlık (tamas) duygusunu vurgulayanlar: Matsya, Kūrma, Liṅga, Shiva, Skanda ve Agni Purāṇa'dır.

Bir diğer purāṇa olan ve Upapurāṇa adı verilen Küçük Purāṇalar diğerine nazaran daha az bilinmektedir. Bunlar: Sanat-kumara, Narasiṃha, Nandiya, Shiva-rasya, Durvsa-rishi, Naradeya, Kapila, Manava, Varuṇa, Bhagavata, Vasistha, Ganapatha, Hamsa, Sambha, Saura, Parasara ve Bhargathva Purāṇa'dır. Ancak bunlardan bazılarının isimlerinin farklı olabileceği konusunda tartışmalar mevcuttur.

Tarihi olaylar daha çok büyük Purāṇalarda (Mahāpurāṇa) özellikle Brāhmanda, Matsya, Vishṇu ve Bhagavata Purāṇa'da yer alırken, Gupta dönemi hakkında bilgi verenler Vishṇu, Vayu, Bhagavata ve Markāṇdeya Purāṇa'dır. Tezimizin III. Bölümünde anlattığımız Hun soyundan olan Ak Hunlardan yani Hūṇalardan bahseden purāṇa daha çok Markāṇdeya Purāṇa'dır. Zira bütün

Purāṇaların Gupta döneminde son hallerini aldıkları, dolayısıyla diğerlerinde de bahisleri geçmiş olabileceği düşünülmektedir.¹

Brāhmaṇalar: Veda dönemine ait Sanskrit metinlerdir. “Brāhmaṇa” “Hindu tanrılarının Brāhmaṇ’ın verdiği bilgiler” anlamına gelmektedir. Eserdeki bilgiler daha çok kurban bilimi ile ilgili olup yönerge (vidhi) ve yorum (arthavada) olmak üzere ikiye ayrılır. Aiteraya, Kaushitaki, Tandya Mahā, Taittiriya, Śatapatha Brāhmaṇa olarak çeşitli kitaplardan oluşur. Bu vesikalarda soma² kurbanı, ateş kurbanı ve kralın taç giyme törenleri anlatılırken, Śatapatha Brāhmaṇa’da daha çok ilginç yaratılış efsaneleri yer alır³ ve Guptalar hakkında bilgiye ulaşabildiğimiz tek Brāhmaṇa budur.

Mahābhārata Destanı: “Büyük Bhārata Soyu” anlamına gelen “Mahābhārata”, Hintlilerin en büyük destanlarından biridir. Sözlü edebiyat ürünü olup M.Ö. 300 ile M.S. 300 yılları arasında yazıya geçirildiği düşünülen destanın yazarı Vyasa’dır. 100.000 beyitten (şloka) oluşan Mahābhārata destanının konusu, Dhritarashtra’nın Duryodhana adlı oğlu (Pandavalar) ile diğer doksan dokuz oğlu (Kurular) arasında geçen taht kavgasıdır. Burada Indra, Agni ve Soma gibi Veda dönemi tanrılarının rastlanılmasına rağmen erdem ve adalet tanrısı olan “Dharma” ön plandadır.⁴ Söz konusu destan Türk literatürüne, Jean-Claude Carriere’nin özetlediği

¹ T.R.Sharma, **A Political History of Imperial Guptas**, Delhi, 1989, s.7.

² “Soma” Hindular için kutsal bir bitkinin suyu olup aynı zamanda Çandra adı ile de bilinen bir tanrının ismidir. Söz konusu içki Tanrılar tarafından içilmekte olup Amrita (Ölümsüzlük içkisi) olarak görülür. Bu içki en çok Vedik Tanrı olan Indra tarafından içilmektedir (Bakınız, K.Kaya, **Hinduizm**, Ankara 2001, s.22).

³ K.Kaya, **Okyanusun Kıyısında**, Ankara 2003, s.16-17.

⁴ K.Kaya, **Hint Destanları**, Ankara 2002, s.16.

ve Nazım Arslan'ın çevrisini yaptığı eser ile girmiştir. Ancak bu eser birebir çeviri değil özetir.⁵ Ayrıca Mahābhārata'nın bir özeti Prof. Dr. Korhan KAYA'nın "Hint Destanları" adlı kitabında verilmiştir. Mahābhārata destanının özellikle Droṇaparva, Sabhaparva ve Śāntiparva bölümlerinde Gupta tarihine dair bilgilere rastlamaktayız.

Harshaçarita: "Harsha'nın Kahramanlıkları" anlamına gelen Harshaçarita, şair Banabhatta'nın Hintli rāca Harsha'ya yazdığı bir şiir kitabıdır. Bu şahıs Banabhatta Bana olarak bilinmekte olup, VII. yüzyılda yaşadığı düşünülmektedir. Harshaçarita, şair Bana'nın ilk şiir kitabıdır. Eserin genel konusu VI. ve VII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Harsha'dır. Harshaçarita'nın Sanskrit dilindeki versiyonunun hangi tarihte yayımlandığı bilinmemektedir. 1897 yılında E.B.Cowell ve F.W.Thomas tarafından İngilizceye çevrilen Harshaçarita, altı bölümden oluşmakta ve ilk iki bölümde Harsha'nın soyu, diğer bölümlerde dönemi ve kahramanlıkları anlatılıyor. Çalışmamızın III. Bölümündeki Ak Hunlar ile ilgili kısımdan yararlanılmıştır.

Rācātaraṅgini: Keşmirli tarihçi Kalhana tarafından kaleme alınan Rācātaraṅgini, "Krallar Nehri" anlamına gelmektedir. Eski Keşmir ve Hindistan tarihi için önemli bir yere sahip olan eser, M.S. 1149-1150 yıllarında yazılmış olup, özellikle X. ve XI. yüzyıllar Orta ve Batı Racput'taki krallıkların soyu, dini, sosyal yaşantıları ve siyasi durumlarını anlatmasının yanı sıra Gupta imparatorlarına ve Ak Hun hakanlarına da değinmektedir. Üç ciltten oluşan eserin I. cildinde Racastan eyaletinin coğrafyası, bu coğrafyada yaşamış rācalar ve Ak Hun hükümdarı Toraman ve Mihirakula hakkında bilgiler yer alır. II. ciltte Marvar, Bikaner, Jaisalmer ve Racastan eyaletinin diğer şehirleri ve buradaki rācalara değinilirken, III. ciltte

⁵ Kaya, **Okyanusun...**, s.87-89.

Amber, Haravati, Bundi şehirlerinin yıllıkları anlatılmaktadır. Toplam 120 beyitten (şloka) oluşan eser, 1900’de S.Beal tarafından Sanskrit dilinden İngilizceye tercüme edildi. Daha sonra 1961, 1979, 1989 ve 2009 yıllarında yeni baskıları yayınlanmıştır. Çalışmamızda son baskısının hem Sanskrit hem de İngilizce versiyonu kullanıldı.

Arthaśāstra: Hintlilerin siyasetnamesi olan Arthaśāstra yönetim, ekonomi, ordu, din ve sosyal yaşam gibi pek çok konuyu kapsar. Söz konusu eser 15 kitap ve 6000 beyitten (şloka) oluşur. Kitapların her biri büyük önem teşkil etmektedir. Bunlar; Disiplin, Devlet yöneticilerinin Görevleri, Hukuk, Sorunların Yok Edilmesi, Saray Görevlilerinin İdaresi, Egemen Devletlerin Kaynağı, Altı Katlı Politikanın Sonu, Felaket ve Kötülükler, Bir İstilacının Yaptıkları, Savaş, Tüzel Kişilerin İdaresi, Güçlü Bir Düşman, Bir Kaleyi Ele Geçirmenin Yolları, Gizli Araçlar ve Bir Strateji Planı’dır. Eser Hindu devlet adamı ve filozof olan Kautilya tarafından kaleme alınmıştır. Maurya İmparatoru Çandragupta’nın baş danışmanlığını yapan ve Cahanakya ismi ile de tanınan Kautilya, Brahman sınıfına mensup olup, aynı zamanda İskender’in çağdaşıdır. Eserin tam olarak ne zaman yazıldığı bilgisine ulaşılmasa da M.S. III. yüzyılda kayda geçtiği tahmin edilmektedir. Arthaśāstra ilk olarak 1909 yılında Shamasastri tarafından Sanskrit dilinden İngilizceye aktarıldı. Sonraki zamanlarda eserin bazı bölümleri çevrilip, yorumlanarak farklı isimler ile basılmıştır. Tezimizin son bölümünde yer alan kültür kısmını anlatırken özellikle devlet yönetimi ile ilgili bilgilerin aktarılmasında Arthaśāstra temel kaynağımız oldu.

Kāmandakīya Nītisāra: “Siyaset Unsurları” manasını taşıyan Kāmandakīya Nītisāra, Kautilya’nın Arthaśāstrası’nda eksik görülen kısımları tamamlamak amacı ile krallar için yazılmış bir el kitabıdır. Bazı ilim adamları Kāmandaka’nın Gupta hükümdarı II. Çandragupta’nın takma adı olduğunu ve kitabın

da onun adına yazıldığını öne sürmektedirler.⁶ Yazılış tarihi tam olarak bilinemese de Sanskrit dilinde yazılan eser, özellikle II. Çandragupta'nın dönemi ve ordusu hakkında bizleri oldukça aydınlatmaktadır. Eser 1896 yılında Kalküta'da M.N.Dutt tarafından İngilizceye çevrilmiştir.

Manu Saṃhita: Hint mitolojisinde ilk adam olarak kabul edilen “Manu”nun yazdığı düşünülen Manu Saṃhita, “Manu Smṛiti” olarak da bilinmektedir. M.Ö. 200 ile 300 yılları arasında kaleme alındığı sanılan bu eser 12 bölüm ve 2694 beyitten oluşmaktadır. Eserde toplumsal sınıflandırma olan Kast sisteminden, söz konusu sınıfların ayrıntılarından, devlet yönetiminden, adaletten ve çeşitli törenlerden bahsedilmektedir. Hint toplumu için önemi büyük olan eseri çalışmamızın kültür kısmının anlatılmasında kullanmakla beraber, kitabın daha çok G.Bühler tarafından İngilizceye çevrilmiş hali olan “The Laws of Manu”dan yararlandık.

Arya-Mañcuṣrī-Mūlakalpa: Buddhistlerin Mahāyāna mezhebine ait bu eser Sanskrit dilinde yazılmıştır. Buddha döneminden M.S. 750. yüzyıla kadarki bazı hanedanlıklardan bahseder. Bu hanedanlıklar özellikle Saka, Nāga, Gupta, Vardhana, Maukhari, Śrikantha, Valabhi-Gauda ve sonraki Guptalar'dır. Eserin Sanskrit versiyonunun Bengal'de yazıldığı sanılıyor. Yaklaşık 1060 yılında Hindu Paṇḍita Kumārakalaṣa ve Tibetli çevirmen Śākyablogros tarafından Tibet diline tercüme edilip, 1925 yılında da M.M.Gaṇapati Śastri tarafından Trivandrum Sanskrit Serisinde (No. 84) 1000 beyiti yayınlanmıştır.⁷ K.P.Jayaswal tarafından kaleme alınan “An Imperial History of India” adlı kitapta ise Sanskrit versiyonu ve İngilizce

⁶ Sharma, a.g.e., s.6.

⁷ K.P.Jayaswal, **An Imperial History of India**, Lahore 1934, s.1-3.

çevirisi aktarılmıştır. Eserde Gupta İmparatorluğu ve Gupta hükümdarları hakkında bilgiler yer almaktadır.

Şakuntalā: Tahminen M.S. IV. yüzyılda yaşadığı düşünülen ve sadece Hindistan’da değil bütün dünyada tanınan Kālidāsa’nın kaleme aldığı Şakuntalā’nın konusu diğer Sanskrit metinlerde olduğu üzere tarih, mitoloji ve dinsel öğelerden meydana gelemektedir. Hindistan’ın Shakespeare’i olarak kabul edilen Kālidāsa’nın eseri dünyaca ünlü birçok şair ve yazarın övgüsüne mazhar olmuştur. Örneğin ünlü Alman şair Goethe, Şakuntalā’dan çok etkilenmiş ve Faust adlı şiirsel oyununun girişini ondan ilham alarak duygularını yazmıştır.⁸

Döneminin sosyal, dini, ekonomik ve kültürel unsurları hakkında verdiği bilgiler noktasında bu eser çalışmamız için büyük önem teşkil etmektedir. Kālidāsa tarafından kaleme alınan, Mālavikāgnimitram, Vikramorvaṣi, Ritusamhāra, Megha Dūta, Raghuvamṣa ve Kumārasambhava adlı kitaplar da Gupta dönemindeki sosyal hayat hakkında bizleri aydınlatmaktadır. Çalışmamızda özellikle kültür unsurlarını anlatırken Kālidāsa’ya ve onun eserlerine yer vermemizin en önemli nedeni, şairin Gupta döneminde yaşamış ve eserlerinde de o dönemi aktarmış olmasıdır.

b. Araştırma Eserleri

Hindistan sahasında çalışan hem yerli hem de yabancı pek çok araştırmacı bulunmaktadır. Tezimizi hazırlarken özellikle Hintli ilim adamlarının yaptığı çalışmaları dikkate aldık. Ancak bu konuda araştırmaları olan Batılı ilim adamlarını da göz ardı etmedik.

⁸ Kālidāsa Şakuntalā, Çev.K.Kaya, Ankara 2005, s.15-16.

Hindistan’da tarih çalışan ve bu konuda uzmanlaşmış önde gelen isimler vardır. Onlardan ilki Ramesh Chandra Majumdar’dır. 1888 ve 1980 yılları arasında yaşamış olan Majumdar, Hindistan tarihini en iyi bilen kişi olarak tanınmaktadır. Calcutta ve Dacca Üniversitelerinde profesörlük yapan Majumdar, insanlık tarihini araştırmak için UNESCO tarafından kurulan uluslararası bir komisyonun başkanlığında da bulunmuştur. Gupta tarihinden bahsettiği eserleri şunlardır:

Ancient India: Eser ilk olarak 1952 yılında Varanasi’de basılmış daha sonra 1982, 1987, 1991, 1994, 1998, 2003 ve son olarak da 2007 yılında yeni baskıları yayımlanmıştır. Tarih öncesi devirlerden, Guptaların yıkılışına kadar olan dönemi anlatan eserde geniş bir şekilde Gupta İmparatorluğuna değinilmiştir.

The Classical Age: 1954 yılında Bombay şehrinde yayımlanmış olup Gupta devletinin ortaya çıkış anı itibari ile Hindistan’ın kuzey ve güneyinde kurulmuş devletler ve söz konusu dönemdeki genel kültür unsurlarına değinilmiştir. Eserin içeriğinde farklı ilim adamları tarafından yazılmış makaleler mevcuttur.

The Vākātaka-Gupta Age: Majumdar bu eseri Anant Sadashiv Altekar ile birlikte hazırlamıştır. İlk 1967 yılında basılmış olup, 1986 ve 2007 yıllarında yeni baskıları yapılmıştır. Kushan döneminden başlayan eser, Gupta Devletinin yıkılışına kadarki süreyi içine alır. Kitap farklı ilim adamlarının makalelerini de içermektedir.

An Advanced History of India: Yazar söz konusu eseri H.C.Raychaudhuri ve K.Datta ile birlikte kaleme almıştır. İlk olarak 1946 yılında basılmış olan çalışmanın 1967, 1978, 1980, 2008, 2009, 2010, 2011 ve 2012 yıllarında yeni baskıları oldu. Tarih öncesi Hindistan’dan başlayan eser, II. Dünya Savaşına kadar olan zaman dilimini ele alır. Kitapta özellikle Gupta Devletinin Ak Hunlar ile olan mücadelelerine değinilir.

Eski Hint Tarihi ve Guptalar hakkında yazan bir diğerk önemli isim Anant Sadashiv Altekar'dır. Tarihçiliğinin yanı sıra arkeolog ve nümizmat olan Altekar, Varanasi'de bulunan Banaras Hindu Üniversitesi, Eski Hint Tarihi ve Kùltürù bölümünde profesör olup aynı zamanda bu bölümün başkanlığını yapmıştır. **Education in Ancient India, The Position of Women in Hindu Civilization From Prehistoric Times to the Present Day**'in yanı sıra Majumdar ile birlikte yayımladıkları **The Vākātaka-Gupta Age** adlı kitapta birden fazla makale ve **Corpus of Indian Coins** adlı eserdeki "The Coinage of Gupta Empire and Its Imitations" makalesi ile Gupta hükümdarlarına ait paralardan bahsetmektedir.

Kashi Prasad Jayaswal, 1881-1937 yılları arasında hayatını sürdürmüş Hint tarihçisi ve avukattır. Allahabad Üniversitesi mezunu Altekar, daha sonra Oxford'daki Jesus Koleji Eski Hint Tarihi Bölümüne gider ve oradan mezun olur. **An Imperial History of India in Sanskrit Text, The Imperial History of India, History of India C. 150 A.D. to 350 A.D.** adlı kitaplarında Guptalara ait pek çok vesika vardır. Hint tarihi için önemli bir yer teşkil eden **History of India C.150 A.D. to 350 A.D.** adlı eser 1933 yılında basılmıştır ve Vākātakaların kuruluşundan Gupta Devletinin son dönemlerine kadar olan tarihini ele almaktadır.

Atreyi Biswas, Uttar Pardeş eyaletine bağılı Agra şehrinde bulunan Agra Üniversitesi'nde akademik bir atmosferde eğitimini tamamlayarak, 1966-1968 yıllarında, Prof. C.H. Phillips'in Londra'da, Hindistan Tarihindeki kutsal kitapların yazıldığı dönem olarak kabul edilen Vedik döneme ait kaynakları toplamak için kurduğı Oriental and African Studies'de asistan olarak çalışmıştır. Söz konusu dönemde okulun hazırladığı dergilerde birçok makale yayımlandı. Daha sonra Delhi Üniversitesi'ne geçiş yaparak Satyavati Co-Educational Koleji'nin müdürü oldu.

Biswas'ın diğer çalışmalarına ulaşamamak da elde ettiğimiz en önemli eseri **The Political History of the Hūpas in India** özellikle Ak Hun döneminin incelenmesinde bizim için çok büyük önem teşkil etmiştir.

Radhakumud Mookerjee, sömürge döneminde yaşamış bir tarihçi ve Hint milliyetçisidir. **A History of India, Indian Shipping, Ancient Indian Education: Brahmanical and Buddhist, Men and Thought in Ancient India, The Fundamental Unity of India, Early History of Kausambi** gibi eserlerinin yanı sıra özellikle 1973'te, daha sonra da 1989, 1997 ve 2007 yılında yeniden basılmış olan **The Gupta Empire** adlı çalışması bizim tezimize büyük ölçüde ışık tutmuştur.

Ram Sharan Sharma, 1919-2011 yıllarında yaşamış eski ve Orta Çağ Hindistan tarihi konusunda seçkin bir isimdir. Patna ve Delhi Üniversiteleri'nde eğitim alan Sharma, Londra Üniversitesi'nde yürütülen School of Oriental and African Studies'e üst düzey yönetici atanmış, daha sonra da Indian Council of Historical Research'ün (ICHR) genel başkanı olarak görev yapmıştır. Yaşamı boyunca on beş dilde yayımlanmış 115 eserinin bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan en önemlileri **Sudras in Ancient India, Looking for Aryans, Early Medieval Society, Perspectives in Social and Economic History of Ancient India, India's Ancient Past** ve bizim çalışmamız ile ilgili olan ise 1989 da yayınlanmış olan **A Political History of Imperial Guptas**'tır.

Hemchandra Raychaudhuri (1892-1957), günümüzdeki Bangladeş eyaletinde dünya gelmiştir. Eski Hindistan konusunda uzman olan Raychaudhuri eğitimini Brisal'daki Bracamohan Enstitüsü'nde tamamlamıştır. Raychaudhuri, ardından Kalkütta'da yer alan Scottish Church daha sonra da Devlet Kolejine gitti. Öğrenimi bitince yine Kalkütta'daki Bangabasi Koleji'nde eğitmen olarak çalışmaya

başladı. 1917 yılında ise Kalkütta Üniversitesinde Eski Çağ ve Kültür bölümüne okutman olarak yerleşti. Son olarak, 1952 yılında Kalkütta Üniversitesi'ndeki Eski Çağ Hindistan Tarihi ve Kültürü bölümüne profesör olarak atandı. **Studies in Indian Antiquities, Materials For the Study of The Early History of The Vaishnava Sect, Vikramaditya in History and Legend** adlı eserlerinin yanı sıra en önemli eseri **An Advanced History of India** ve B.N. Mukherjee'nin yorumları ile biçimlendirilen, ilk 1923 yılında daha sonra 1927,1996 ve son olarak da 2012 yılında yeni baskıları yayımlanan **Political History of Ancient India** adlı eseridir. Söz konusu eser birçok ilim adamı tarafından kaynak olarak kullanılmıştır.

Vishnampet R.Ramachandra Dikshitar, 1896-1953 yılları arasında Tamil Nadu eyaletinde yaşamış tarihçi ve Hindolog'tur. Madras Üniversitesi'nde tarih ve arkeoloji profesörü olan Dikshitar hayatı boyunca birçok eser yazdı. Bunlar; **Mauryan Polity, Indian Culture, Origin and Spread of the Tamils, Some Padya Kings of the Thirteen Century, Pre-Historic South India**'dır. Söz konusu eserlerin yanı sıra ilk olarak 1952 yılında yayımlanmış, daha sonra 1993 yılında yeniden Delhi'de basılan **The Gupta Polity** adlı kitabı tezimizin siyasi tarih kısmında bize yardımcı olmuştur.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Hindistan tarihine ile Batılı tarihçiler de ilgi göstermişlerdir. Onlar her ne kadar İngiliz sömürge dönemine odaklı çalışsalar da eski Hindistan tarihi konusunda uzmanlaşan ilim adamları da mevcuttur. Bu konuda çalışan Batılı isimler şu şekildedir:

Vincet Arthur Smith 1848-1920 yılları arasında yaşamış Smith, İngiliz asıllı Hindolog ve tarihçidir. Geride pek çok eser bırakmıştır. Bunlar: **The Jain Stūpa and other Antiquities of Mathura, A History of fine art in India and Ceylon from**

Earliest Times to The Present Day, Akbar The Great Mogul'dur. Çalışmamızda ise **The Oxford History of India, The Early History of India, The Oxford History of India from the Earliest Times to the end of 1911, The Jain Stūpa and Other Anthiquities of Mathura** ve çeşitli dergilerde yer alan makaleleri çalışmamızda bize yardımcı olmuştur.

John Faitfull Fleet (1847-1917), Uluslararası alanda Hindistan ilişkileri uzmanı olan Fleet aynı zamanda tarihçi, epigraf ve filologtur. Otuz yılı aşkın bir süre içinde Hint yazıtları ve Hindistan tarihi üzerine çalışmış olup, Hindistan hükümetinin de ilk epigrafıdır. Söz konusu zaman zarfında **Pali, Sanskrit and Old Canarese Inscriptions, The Dynasties of The Kanarese Districts of The Bombay Presidency from the Earliest Historical Times to The Musalman Conquest** adlı kitaplarını yayımlamıştır. Daha sonra Sanskrit, Pali ve Kannada dillerinde kazınmış olan Gupta'lara ve birçok Hint devletlerine ait yazıtları okuyup, tercüme etmiştir. Bütün tercümelerini de 1888 yılında Kalkütta'da yayımlanan **Corpus Inscriptionum Indicarum** adlı eserinde kayda geçirmiştir. Kitabın üçüncü cildinde özellikle Gupta ve Ak Hun hükümdarlarına ait yazıtların hem Sanskrit versiyonlarını hem de çevirilerini birlikte vermektedir.

Sir Marc Aurel Stein (1862-1943), Macar asıllı bir İngiliz olan Stein Uzak Doğu üzerinde çalışmış bir arkeolog ve coğrafyacıdır. XII. yüzyılda Kalhana'nın meşhur eseri olan *Racātaraṅgini*'yi Sanskrit dilinde yayımladı. Daha sonra 1900'lerde eserin İngilizcesi çıkmıştır. Stein hayatı boyunca Çin'in batısından Hotan'a kadar olan bölgede keşif gezisi yapar ve bu sırada hem Neolitik döneme ait verileri, hem de Hindistan'daki İskender'in seferlerinin kalıntılarını gün ışığına çıkarttı. Eserlerinin başlıcaları şunlardır: **Sand-Buried Ruins of Khotan, Ancient**

Hotan, On Alexander's Track to The Indus: Persinal Narrative of Explorations on North-West Frontier of India, Old Routes of Western Iran: Narrative of an Archaeological Journey Carried out and Recorded. Daha birçok arkeolojik buluntuyu ortaya koyan Stein'in hem Sanskrit, hem de İngiliz dilinde hazırladığı Racātaraṅgi bizim için önemli bir yer teşkil eder. Çünkü söz konusu eserin iki dilde de olması ve Ak Hun hükümdarları hakkında bize bilgi vermesi kayda değer bir çalışmadır.

Ülkemizde Hindistan tarihi üzerine genel olarak yapılan ilk ve tek çalışma Yusuf Hikmet Bayur tarafından hazırlanan, üç ciltlik **Hindistan Tarihi** adlı eserdir. 1881 yılında doğan Bayur, yaşamı boyunca Cumhurbaşkanlığı siyasi işler genel müdürü, Kabil büyükelçisi, Milli Eğitim Bakanı, milletvekili, Türk Dil Kurumu başkanlığı, Türk Tarih Kurumu Üyeliği ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Hint tarihi ordinaryüslüğü gibi görevlerde bulunmuştur. Müslüman Türklerin Hindistan'a yerleşmesinden önceki devirlerden başlayıp 1950'lerde Afganistan'ın kuruluşuna kadarki dönemi ele alan Bayur'un günün şartlarına rağmen oldukça başarılı bir eser ortaya koyduğu ortadadır ki onun üzerine Hindistan Tarihi konusunda bu kadar kapsamlı bir kitap yazılmamıştır. Söz konusu eserin I. cildi çalışmamız ile ilgili olup, burada kısaca Gupta Devletinden bahsediliyor.

Ülkemizde Hindistan tarihi üzerine çalışan başka ilim adamları da mevcuttur. Bunlar: Prof.Dr. Enver Konukçu, Prof.Dr. Salim Cöhce, Prof.Dr. Neslihan Durak ve Prof.Dr. Mehmet Tezcan'dır. Söz konusu ilim adamları Hindistan tarihinin çeşitli dönemleri hakkında önemli çalışmalar ortaya koymalarına rağmen bugüne kadar Gupta tarihi ve kültürü hakkında kapsamlı bir çalışmaya

rastlanmamaktadır. Tez konusunun Guptalar tercih edilmesinin en büyük nedeni de başta söylediğimiz üzere bu olmuştur. Çalışmamızın özellikle Ak Hunlar ve Kushanlar ile ilgili bölümlerinde bu ilim adamlarının çalışmalarından yararlanıldığımızı da belirtmek isteriz.

GİRİŞ

GUPTALARDAN ÖNCEKİ KUZEY TARİHİNE BİR BAKIŞ

Güney Asya'daki yarımadalardan biri olan, Sanskrit dilinde “Bharata” olarak anılan Hindistan, dünyanın en büyük coğrafi alanlardan birine sahiptir. Tarihi devirlerde birkaç bölgeden meydana gelen büyük Hint Kıtası'nın en büyük bölgesi; İndus Nehri'nin çıkış noktasından Ganj⁹ Nehri'ne kadar uzanan, yaklaşık 3218,688 km'lik (2000 mil) alanı kaplayan alüvyon topraklardır. Söz konusu bölgenin kuzey tarafları Bengal-Bihar, Ganj Havzası, Agra-Delhi-Batı Doab ve İndus olmak üzere, alt bölgelere ayrılır.¹⁰ Bu coğrafya hem Hint toplumu hem de diğer halklar için büyük önem teşkil eder.

Batıdaki devletlerin tarihini eski, orta, yakın ve yeni çağ olarak ayırmak mümkün iken, Hindistan tarihi için bu konu tartışmalıdır. Çünkü bu dönemleri resmi olarak birbirinden ayıran net tarihler yoktur. Bu durum için bazı ilim adamları belirli zaman aralıkları ortaya koyarak Batılı tarih yazıcılarının uyguladığı sınıflandırmayı kullanırken; kimileri Vedik Dönem, Klasik Dönem, Modern Dönem; kimileri de Hindu, İslam ve İngiliz Dönemi gibi kronolojik sıralamaları esas almıştır.

Hindistan tarihinin en eski devri Taş Çağı olup, insanoğlunun gerçekleştirdiği bu döneme ait ilk aletler Keşmir'den Tamil Nadu'ya kadar olan alanda keşfedilmiştir. Buluntulardaki ilk el yapımı taş aletin 2.000.000 yıldan çok daha geri bir tarihe ait olduğu bilinmektedir. Daha sonraki çağ Paleolitik Dönem (yaklaşık M.Ö. 8000) diye bilinmekte ve söz konusu devirde insanların hala yabani,

⁹ Hindistan'da bulunan bu nehrin asıl ismi “Ganga”dır. “Ganj” ise batılı ilim adamlarının kullandığı bir tabirdir.

¹⁰ H.Kulke-D.Rothermund, **Hindistan Tarihi**, Çev. M.Günay, Ankara 2001, s.23.

ağaç altlarında ya da mağaralarda yaşadıkları bilgisine ulaşılmaktadır.¹¹ Ganj ve Yamuna Nehirlerinin verimli arazilerinde bir süre sonra toprağı işlemeyi öğrenen bu insanlar, Mezolitik Çağ'ı (M.Ö. 8000-4000) başlattı. Söz konusu dönemlerden birkaç duvar resmine ulaşılmakla birlikte, daha sonları Neolitik Çağ'a (M.Ö. 4000-2500) geçilerek tamamen tarım yapıldığı görüldü. M.Ö. 9000'li yıllarda yaşanan bu dönem Güney Asya'da Mehrgarh denilen, yani günümüzdeki Pakistan'ın yer aldığı bölgede M.Ö. 7000'e kadar gitmektedir. Neolitik devrin sonlarına doğru metalin kullanımı keşfedilmiş ve ilk olarak da bakır kullanılmıştır.¹² Ardından M.Ö. 8000 ile 3000 arasında Kalkolitik Çağ ülkenin farklı bölgelerinde, özellikle Racastan, Madhya Pradeş, Batı Maharashtra, Uttar Pradeş ve Batı Bengal'de kendini göstermeye başlamıştır. 1921'de yapılan kazılar sırasında keşfedilen İndus (Sind) Medeniyetinin yaşadığı dönem de tahminen M.Ö. 4000-3000 yılları arasındadır. İsmi İndus (Sind) Nehrinden alan bu uygarlığın Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinden daha büyük bir alana sahip olduğu bilinmektedir. Yayılma sahası, günümüzdeki Hindistan'ın batısı, Pakistan ve Afganistan'ın büyük bir bölümünü kapsamakta olup; Pencap, Haryana, Sind, Belucistan, Gucerat, Racastan ve Uttar Pradeş bölgelerini içine almaktadır. İndus Medeniyetine ait en büyük ve en önemli iki şehir vardır: Harappa ve Mohenco-daro. Söz konusu uygarlığa ait ilk kazılar Batı Pencap'taki Ravi kıyılarında bulunan Harappa'da sürdürülmüş ve buradaki buluntular medeniyetin varlığını 7500'lere kadar götürmüş olup, bu şehrin merkez olduğu kanısına varılarak söz konusu uygarlığa Harappa Medeniyeti de denilmiştir.

¹¹ R.Tripathi, **History of Ancient India**, Delhi 2006, s.11.

¹² Tripathi, **a.g.e.**, s.14; D.N.Jha, **Ancient India**, New Delhi 2012, s.28.

İndus bölgesi Hindistan'ın yanı sıra diğer medeniyetler için önemli bir yer teşkil eder. Bunun en büyük nedeni Bolan, Gamel, Toçi, Kurram, Bamyana, Kavak, Hayber geçitleri vasıtasıyla Hindistan ile Maveraünnehir arasındaki ulaşımın sağlanmasıdır. Zira Hindistan'a kuzeydeki devletler tarafından düzenlenen akınların da hep bu geçitler üzerinden yapıldığı bilinmektedir.¹³ Tarihin en eski devirlerinden beri özellikle Orta Asya konar-göçeri, birçok Türk boyu, söz konusu uygarlığa ait topraklara yerleşerek uzun süreli devletler kurmuşlardır.¹⁴ Onlar arasında en önemlileri günümüzdeki Kerala eyaletinde bulunan Mahe (Mayyazhi) yakınlarına kadar inen ve Türkler ile ilişkilendirilen Sakalar, Ak Hunlar, Gazneliler ve Babürlülüdür.¹⁵ Bunların arasında belki de Türklere yabancı Kushan ve Gurluları da katmakta fayda vardır.

Bununla beraber, İndus kültürü altında kurulan şehirlerin planları birbirine çok benzemektedir. Sokakları, evleri ve odaları ile diğer medeniyetlere göre ne kadar önde olduğunu gösteren, bu kültürün en dikkat çekici yanı, bu kadar eski bir dönemde ustalıkla yapılmış olan drenaj sistemidir. Bu eski Hint kültürünün Mezopotamya ile karşılaştırıldığında daha çok dini temelli olduğu düşünülür. Söz konusu bölgede yapılan araştırmalar sonucunda burada yaşayan halkın M.Ö. 2000'li yıllarda Hindistan'ı işgal eden Aryanlar (Ariiler) yani Hint-İranlılar olduğu sanılsa da bu dönemdeki çevre koşullarının etkisi de göz ardı edilemez.¹⁶

¹³ H.Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. I, Ankara1987, s.2; N.Durak, **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Doktora Tezi, Malatya 1999, s.1.

¹⁴ M.Galip-S.Gömeç, **Hindistan'da Türkler**, 2.Baskı, Ankara 2013, s.9.

¹⁵ F.Grenard, **Asyanın Yükselişi ve Düşüşü**, Çev. O.Yüksel, İstanbul 1970, s.162-163.

¹⁶ Kulke-Rutremund, **a.g.e.**, s.36.

Söz konusu çağlardan sonra Hindistan'daki Vedik Dönemden (M.Ö. 1700-900) bahsedecek olursak bu çağ, Hindistan'da kutsal metinler olan Vedaların ortaya çıktığı dönemdir.¹⁷ “Veda” kelimesi “bilgi” anlamına gelmektedir ve Rig (İlahi), Yacur (Kurban), Sama (Melodi) ve Atharva (Sihir) olmak üzere dört Veda bulunmaktadır.¹⁸ En eski ve önemlisi olan Rıgveda'ya göre, Hindistan'a ilk yerleşenler Arilerdir ve onlar yedi kabileye ayrılır. Ancak Purāṇa ve Brahmaṇalara göre söz konusu kabilelerden beş tanesine ulaşılmaktadır. Bunlar; Anular, Druhyular, Yadular, Turvasalar ve Purulardır.¹⁹

Genellikle M.Ö. 900-520 yılları arasındaki zaman ise Epik Dönem olarak adlandırılır. Bu devir destanların, efsanelerin ve mitlerin anlatıldığı dönem olarak kabul edilir. Bu çağdaki meşhur destanlar ise Rāmayana, Mahābharata ve Harivaṃṣa'dır.

Hindistan coğrafyasında M.Ö. 7. ve 5. yüzyıllarda, Ganj ve İndus düzlüklerinde ilk bölgesel krallıklar kuruldu. Ancak söz konusu idareler, bu dönemde Pers imparatoru Büyük Darius tarafından bozguna uğratıldı.²⁰ Ardından M.Ö. 5. yüzyılın ortalarında sayısız krallıklar ortaya çıkmışsa da bunlardan sadece on altı tanesine ulaşılmaktadır. Bu devletlere Mahājanapada “Büyük Ülkeler” denilmektedir. Bunlar Gandhara, Kamboca, Kashi, Koshala, Magadha, Malla, Anga, Avanti, Chedi, Assaka, Vatsa, Shurasena, Kuru, Panchala, Matsya ve Vacci'dir.²¹ Bu

¹⁷ H.G.Rawlinson, **Ancient and Medieval History of India**, Delhi 2001, s.15.

¹⁸ Kaya, **Okyanusun...**, s.11-12.

¹⁹ D.Frawley, **Gods, Sages and Kings**, Delhi 1995, s.137; Tripathi, **a.g.e.**, s.29.

²⁰ G.G.Cameron, **History of Early Iran**, Chicago 1936, s.4.

²¹ V.D.Mahajan, **Ancient India**, Delhi 2008, s.230-233; R.S.Sharma, **India's Ancient Past**, New Delhi 2013, s.145-146; D.N.Jha, **Early India**, New Delhi 2010, s.81.

bölgelerden en güçlüsü Kashi olup bunun temel nedeni ise Puranik metinlerde bahsi geçen büyük Videhan hanedanlığının bu topraklara hâkim olmasıdır.²² Ayrıca Buddhist hikâyelerden biri olan Dasaratha Cataka'daki başkahraman Râma da Kashi'nin kralı olarak geçmektedir. Söz konusu krallıkların en önemlileri ise Ganj düzlüklerinde yer alan Magadha (Racagriha), Kasi (Varanasi), Kausambi (Vatsa), Koshala (Srasvasti) ve Anga (Çampa)'dır.²³

Mahācanapada devletlerinin var olduğu dönem, Buddhistler için de önemli bir zaman dilimidir. Çünkü Buddhizm'in kurucusu Siddhartha Gautama yani Buddha bu çağda yaşamıştır. Pāli dilinde yazılmış olan metinlerde Buddha'nın yaşamını sürdürdüğü dönemlerde önemli on krallıktan bahsedilir: Śākya (Nepal sınırı)²⁴, Bhaggalar (Mirzapur), Buliler (Shahabad ve Muzaffarpur), Kālamalar (Kalama), Koliyalar (Rohiṇī Nehri Kenarı), Mallalar (Kasiā), Mallalar (Gorakhpur), Moriyalar (Nepal sınırı), Videhalar (Canakapur) ve Licchaviler (Muzaffarpur).²⁵

Buddha döneminin ardından M.Ö. 4. yüzyılın ortalarında tarih sahnesine Nandalar çıktı. Söz konusu krallık Mahāpadma adlı bir yöneticinin başarıları ile bir anda parladı. O, Kuru, Pañchala, Kasi, Ikṣvāku, Śurasena, Mathile, Kalinga, Aṣmaka ve Haihayalar gibi pek çok devleti yok etti. Puranalardan elde edilen bilgilere göre Mahāpadma 28 yıl tahtta kalır ve o öldükten sonra 12 sene boyunca da 6 varisi Nanda devletini yönetti ve krallık M.Ö. 322-321 yıllarında yıkıldı.²⁶

²² D.K.Ganguly, **History and Historians in Ancient India**, New Delhi 1984, s.14.

²³ M.S.Sharan, **Ancient Indian History**, New Delhi 2013, s.112-113.

²⁴ Söz konusu krallığın Buddhist çalışmalar için öneminin olmasının en büyük nedeni Buddha, yani Siddhartha Gotama'nın babasının bu krallığın yöneticisi olmasıdır.

²⁵ Tripathi, **a.g.e.**, s.85-86.

²⁶ Tripathi, **a.g.e.**, s.109-112.

Hindistan M.Ö. 550'lerde kendi sınırları dışından saldırılara maruz kaldı. Bu akınları düzenleyenler yani başlarındaki Pers krallıkları idi. Onlar arasında özellikle Ahamenit hükümdarları Büyük Kiros (M.Ö. 558-530), I. Darius (M.Ö. 522-486) ve Serkes ya da Serhas (M.Ö. 465-456) yer almaktadır.²⁷

M.Ö. 300'lü yıllar Hindistan için olduğu kadar Avrupa tarihinde de önemli bir zaman dilimini teşkil eder. Çünkü söz konusu dönemde Büyük İskender, Hindistan sınırında bulunan son Ahamenit hükümdarı III. Darius'a karşı verdiği Issus savaşında galip gelerek onlara ait toprakları ele geçirdikten sonra, M.Ö. 327 yılının mayıs ayında Hindukuş'u geçerek İndus'a ulaştı.²⁸ Buradan günümüzdeki Pakistan bölgesinin Pencap eyaletine indi. Orada büyük bir fil ve süvari ordusu ile karşılaşan İskender rotasını Kabil Nehri kıyılarına çevirdi. Söz konusu bölgedeki krallıkları ele geçirdikten bir yıl sonra, M.Ö. 326 yılında yeniden Pencap'a akınlar düzenleyerek bu eyalette yer alan Takşila şehrini ele geçirdi. Ancak buradaki kabileler o kadar güçlü idi ki, yeniden rota değiştirmek zorunda kaldı ve muhtemelen bu sefer Ganj kıyılarına doğru yöneldiyse de bir yıl sonra İskender yeniden Pencap'a döndü. İskender ve ordusunun gücünün farkında olan Takşila Rācası Ambhi, gönüllü olarak

²⁷ G.R.Garthwaite, **İran Tarihi**, Çev. F.Aytuna, İstanbul 2011, s.27, 32; J.Wiesehöfer, **Antik Pers Tarihi**, Çev. M.A.İnci, İstanbul 2003, s.95; Ş.Günaltay, **İran Tarihi**, C. I, Ankara 1987, s.173; J.M.Cook, **The Persian Empire**, London 1983, s.61; R.N.Frye, **The Heritage of Persia**, London 1962, s.122; K.C.Sagar, **Foreign Influence on Ancient India**, New Delhi 1992, s.23-25.

²⁸ A.L.Basham, **The Wonder That Was India**, Oxford 2004, s.49; J.P.Mahaffy, **The Story of Alexander's Empire**, London 1887, s. 35; P.Spear, **India**, Michigan 1961, s.70; Sagar, **a.g.e.**, s.24-25.

onun ordusuna katıldı.²⁹ Bu sırada İskender, Chelum ve Ravi Nehirleri yakınlarında bulunan Pauravalar kabilesine mensup ve isminin de Rāca Puru'dan geldiği düşünülen Poros'a gönüllü olarak teslim olması haberini saldı. Ancak Poros bunu kabul etmedi ve mücadeleyi başlattı. Sadece birkaç gün süren lakin çok kanlı biten bu savaş, tarihe Hydaspes (Chelum) Savaşı olarak geçti.³⁰ Poros, bu savaşta yenildi ancak daha sonra İskender ile arkadaş oldu.³¹ Bu dostluğun ardından otuz yedi kasabanın bulunduğu günümüzde Glausians olarak bilinen Glauganikai topraklarını zapt etti.³² Daha sonra İskender yeniden Ganj kıyılarına inmek istedi, ancak muson yağmurları nedeni ile daha fazla ilerleyemedi ve günümüzdeki Lahor kentinin doğusundaki Beas Nehrine ulaştığında sekiz yıl kesintisiz süren seferlerini sonlandırdı. İran'a geri dönen İskender, ertesi yıl Babil şehrinde vefat etti. Ölümünün ardından Hindistan ile Türkistan arasındaki geçitlere hâkim olan komutanları M.Ö. 250 ve 125 yılları arasında varlıklarını sürdürmüş olan Bakterian Helenleri denilen Greko-Bakteria Devletini kurdu.³³

İskenderin istilalarından sonra Kuzey Hindistan'da karşımıza Maurya imparatorluğu (M.Ö. 321-185) çıkmaktadır. Maurya imparatorluğunun kurucusu Çandragupta Maurya olarak bilinmekte, fakat soyu hakkında çok fazla bilgi

²⁹ T.Keightley, **A History of India, From The Earliest Times To The Present Day**, London 1847, s.6.

³⁰ V.A.Smith, **The Early History Of India**, Oxford 1924, s.82-83.

³¹ Sharan, **a.g.e.**, s.124.

³² Jha, **a.g.e.**, s.88.

³³ Durak, **a.g.e.**, s.4; Basham, **a.g.e.**, s.50; I.Vásary, **Eski İç Asya'nın Tarihi**, Çev. İ.Doğan, İstanbul 2007, s.62.

bulunmamaktadır.³⁴ M.Ö. 4. yüzyılın son çeyreğinin başlarında tarih sahnesine çıkan Maurya devleti, Hindistan'ın ve söz konusu dönemde dünyanın en büyük imparatorluğu olarak kabul edilir. İskender'in ölümünden sonra onun topraklarının doğu kısmının hükümdarı olan Selevkos Nikator, İskender'in Hindistan'daki elde ettiği bütün toprakları yeniden geri almak için Hindikuş Dağlarını aştığında Pencap'ta bekleyen büyük bir ordu ve Çandragupta ile karşılaştı. İlerlemenin mümkün olmayacağını düşünen Selevkos, Çandragupta ile bir anlaşma yaparak Kabil ve Belucistan'daki bütün doğu topraklarını Çandragupta'ya verdi.³⁵

Çandragupta'nın ölümünden sonra tahta Grek ilim adamlarının Athenaios diye adlandırdıkları Bindusāra çıktı. Ama o, çok fazla tahtta kalmayı başaramadı ve yerine oğlu Ashoka geçti. M.Ö. 270-230 yılları arasındaki Ashoka devrinde devletin itibarı oldukça arttı. Çandragupta Maurya'nın torunu Ashoka tarafından korunan, ticaret yolları üzerindeki sütunlar ve kayalar üzerine kazınmış bir dizi vesikadan, söz konusu döneme ait açık bilgilere ulaşılmakta olup, bunlar Hindistan tarihinin net olarak belgelere dayanan ilk devridir. Bu yazıtlara göre Ashoka, koyu bir Buddhist olup, Buddhizme ve Buddhistler için kutsal bölgelere büyük önem verdi.³⁶ Ayrıca ciddi ticari faaliyetlerin yaşandığı Ashoka çağında, Hindikuş eteklerindeki Takşila, Mālva Platosundaki Ucceyn, Ganj Deltası'nın doğu kıyısı boyunca güneye uzanan Kalinga ve günümüzdeki Aşağı Dekkan bölgesinde yer alan Suvargini önemli ticaret yollarını oluşturmakta ve Ashoka da tüm bu ticaret yollarını izleyip bütün kutsal

³⁴ Sharma, **a.g.e.**, s.170.

³⁵ Kulke-Rothermund, **a.g.e.**, s.97

³⁶ A.W.P.Grude, "Emperor Aśhoka and Buddhism: Some Unresolved Discrepancies Between Buddhist Tradition and Aśhokan Inscriptions", **Vidyodaya Journal Arts, Science and Letters**, Vol. 14, No 2, Nugegoda 1986, s.7.

Buddhist mekânlara uğrayarak, Buddha'nın öğretilerini yaymak üzere dolaştı.³⁷ Kral Ashoka dini faaliyetler için seferlere katılmasının yanı sıra; hiçbir zaman bir imparatorluğun yöneticisi olduğunu unutmadı ve devletine hem askeri hem de idari anlamda pek çok yenilik getirdi.³⁸ Ashoka'dan sonra M.Ö 184 yılına kadar Maurya hâkimiyeti, varisleri tarafından devam ettirildi, ancak hiç biri onun kadar başarılı olamadı. Kutsal metin Purāṇalara göre, Maurya imparatorluğunun tamamen ortadan kaldırılmasının ardından söz konusu toprakları yönetmek üzere Brahman krallıkları olan Şuṅgalar (Şungalar), Kaṇṇvalar (Kanvalar) ve son olarak da Sātavāhanalar geldi.³⁹

Maurya döneminde de elbette Pers topraklarından ve Bakteria'dan Hint arazilerine akınlar devam etti. Bunların başında Greko-Bakteria (İndo-Grek) krallıkları gelmektedir. Ashoka çağında söz konusu krallığın hükümdarlarından Selevkos ve III. Antiokhos'un Hindistan'a girişi engellense de yaklaşık M.Ö. 250'deki kral Arsakes'in idaresindeki Partlar Selevkos'un ordusundan ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etti. Arsakes'ten sonra Bakteria valisi I. Diodotos ve Euthydemos da bağımsızlığını ilan ederek, kendi krallığını kurdu. Bahsi geçen idareciler ve onların ardılları da İskender'in izinden gitmeye kalkınca Kuzey-batı Hindistan, Pakistan ve Afganistan'ın büyük bir bölümüne sahip olan bu krallıklar "İndo-Grek" yani "Hint-Yunan" olarak tarihe geçti. İndo-Greklere ait çok fazla bilgi yoktur. Elde edilen verilerde de Kuzey Hindistan'ın büyük bölümünü hâkimiyeti altına alan Menander'den bahsedilmekte olup, vefatından sonra hükmettiği topraklar

³⁷ B.Stein, **Hindistan Tarihi**, Çev. M.Günay, İstanbul 2015, s.78-79.

³⁸ Tripathi, **a.g.e.**, s.162-178.

³⁹ H.Raychaudhuri, **Political History of Ancient India**, New Delhi 2012, s.253-372.

sayısız küçük krallıklara ayrılıp, yok olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Sonraki dönemlerde Hindistan tarihinde siyasi olarak yer alamayan İndo-Grek toplumu Hindistan'a Buddha imgesinde yansıma bulan ve Roma, Grek ve Hint özelliklerini bir arada sunan Gandhara sanatını miras bırakmıştır.⁴⁰

M.Ö. ilk binli yılların sonlarına doğru Hindistan Orta Asya'dan yeni bir göç dalgasına maruz kaldı. Bu göç, tahminen M.Ö. 170 yılında Hunların Yüe-chileri yenmesinin ardından, onların Sakaları batıya doğru itmesi ile başladı. Eldeki bilgilere göre Sakaların bir kısmı Kuzey Hindistan topraklarına doğru ilerleyip, günümüzdeki Güney Afganistan'a yerleşirken; bir bölümü de Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya doğru ilerledi. Söz konusu dönemde bu bölgeye yerleşen Sakalar, daha önce burada yaşayan Part ya da Pehlevi (Pahlava) soyluları ile birçok evlilikler yapıp Saka topraklarını beraber yönetti. Bu yüzden de birçok kaynakta söz konusu dönem Saka-Pehlevi (Pahlava) dönemi olarak geçmektedir.⁴¹ Dolayısıyla günümüzde de Hindistan'da Sakaların kimlikleri üzerindeki tartışmaların temelinde de bu yatmaktadır. Hindistan coğrafyasında bilinen ilk Saka hükümdarı Maues'dir (M.Ö 94-22). O, M.Ö. 90-53 yılları arasında Gandhara ve Takşila'yı ele geçirdi. Lakin bu sırada Sakaların bir kısmı da Yukarı İndus bölgesindeki Mathura'da bulunan Yamuna Nehri'nin kıyılarına yerleşti.⁴² Ardından tahta geçen Pencap hükümdarı I. Azes sayesinde de Sakalar, Hindistan'ın orta kesimlerine kadar inmeyi başardılar.⁴³

⁴⁰ Kulke-Rothermund, **a.g.e.**, s.110-116.

⁴¹ Sharma, **a.g.e.**, s.190-194; E.Lamotte, **History of Indian Buddhism**, Lauvain 1988, s.489; A.L.Basham, "A New Study of The Śaka-Kuṣāṇa Period", **Bulletin of The School of Oriental and African Studies**, Vol. 15, No.1, London 1953, s.85.

⁴² Lamotte, **a.g.e.**, s.444.

⁴³ Basham, **a.g.m.**, s.86.

Bu sırada karşılarına çıkan bütün İndo-Grek krallıklarını yok ettiler. I. Azes'ten sonra yönetimi Sakaların son büyük hükümdarı II. Azes devraldı. Ancak onun uğraşlarına rağmen Saka devleti oldukça güçsüzleşti ve yıkılmaya yüz tuttu. Bu sırada yaklaşık 26 yıl kadar hüküm sürecek olan İndo-Part (Hint-Part) devleti kuruldu ve onun kurucusu Gondhopharnes (M.Ö. 18-M.S. 50) tarafından Saka devleti siyasi anlamda yok edildi.⁴⁴

Söz konusu dönemde İndo-Grek (Hint-Yunan), Saka ve İndo-Partlar (Hint-İran) birbirleri ile mücadele yarışında iken Orta Asya'dan yeni akınlar baş gösterdi. Onların başında Orta Asya'dan Ganj Havzasına kadar yayılan ve çoğu zaman Yüeh-chilerle birleştirilen Kushanlar gelmekteydi.⁴⁵ İlk olarak Orta Asya'da Sakaları yerlerinden ederek onların topraklarına hâkim olan Kushanlar Hindistan'da da Sakaların yaşadığı topraklara gelerek burada Gondhopharnes'in varisi Pakores'in hâkimiyetindeki toprakları, devrinin sonlarına doğru yani yaklaşık olarak M.S. 20 yıllarında ele geçirdiler ve başında yabgu denilen bir liderin bulunduğu beş büyük kabile bölgesi kurdular.⁴⁶ Bu kabilelerden birinin yabsusu olan Hearus, diğer dört yabguyu yenip beş kabileyi birleştirerek, Kushan devletini tesis etti.⁴⁷ Kushan

⁴⁴ N.Durak, "Hindistan'da Saka, Kushan ve Ak Hunlar", **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 2008, s.140; Lamotte, **a.g.e.**, s.445; Basham, **a.g.m.**, s.87.

⁴⁵ Kushanlar Çin vesikalarında "Guishuang" olarak anılmaktadır (Bakınız, Y.Taishan, "The Origin of The Kushans", **Sino-Platonic Papers**, Sayı 212, California 2011, s.1).

⁴⁶ Lamotte, **a.g.e.**, s. 445; H.W.Alikuzai, **A Concise History of Afganistan in 25 Volumes**, Vol. I, Bloomington 2013, s.67.

⁴⁷ Kulke-Rothermund, **a.g.e.**, s.120; M.Tezcan, "Kushanlar, Akhunlar, Eftalitler", **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 2002, s.11; F.Grenet, "The Nomadic Element in The

yabgusu Heraus, Hindistan topraklarında “Kucula Kadphises” (M.S. 25-80/90) olarak bilinmekte idi.⁴⁸ Yönetimi boyunca Kabil (Kao-fu) ve Gandhara bölgesine hâkim olarak, İndo-Part topraklarını ele geçirmesi üzerine “Rācatiraca Kushana” (Kushan Krallarının Kralı) ve “Mahārāca Kushana” unvanlarını aldı.⁴⁹

Kucula Kadphises’ten sonra yerine oğlu Wima Takto geçti ve o da “Kushānapuro” (Kushan oğlu) olarak anıldı.⁵⁰ Babasının uyguladığı fetih politikasını sürdüren Wima Takto, Mathura’ya hatta günümüzdeki Varanasi şehrine kadar olan toprakları ele geçirdi. Ardından Kushan tahtına oğlu Wima Kadphises çıktı. Çağın en önemli olayları Roma’ya birçok elçi gönderilmesi, ticaretin gelişmesi ve ilk altın paranın basılması idi.⁵¹ Wima Kadphises’ten sonra ise Kushanların başına Kanişka’nın (M.S. 127-155) geldiği tahmin edilmektedir. Ancak Wima Kadphises ile Kanişka’nın tahta geçtiği dönem arasında bir zaman boşluğu olduğu ortadadır.⁵² Onun çağında devletin sınırları tam olarak bilinmese de Ceyhun’dan Varanasi’ye, Keşmir’den Gucerat’a kadar olan topraklara hâkim olduğu; Belh, Peşaver ve Mathura’yı devletin merkezi yaptığı bilinmektedir.⁵³ Kanişka, babası ve dedesi

Kushan Empire (1st-3rd Century AD), *Journal of Central Eurasian Studies*, Vol. 3, New York 2012, s.8.

⁴⁸ E.Konukçu, **Kushan ve Akhunlar Tarihi**, Doktora Tezi, Ankara 1973, s.17; B.Chattopadhyay, **Kushāna State and Indian Society**, Calcutta 1975, s.96.

⁴⁹ A.K.Narain, “İç Asya’da Hint Avrupalılar”, **Erken İç Asya Tarihi**, İstanbul 2009, s.225.

⁵⁰ M.R.Shayegan, **Arsacids and Sasanians**, Cambridge 2011, s.20.

⁵¹ Tezcan, **a.g.m.**, s.13-14; B.N.Puri, “The Kushans”, **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. 2, London 1996, s.240.

⁵² Konukçu, **a.g.t.**, s.21.

⁵³ O.Gupta, **Encyclopaedia of India, Pakistan and Bangladesh (In 9 Volumes)**, Delhi 2006, s.1340; Konukçu, **a.g.e.**, s.26.

gibi siyasi anlamda değil; daha çok dini anlamda başarılı oldu.⁵⁴ Buddha'nın önemli savunucularındandı ve ülkenin dört bir yanındaki Buddhist rahipleri toplayarak dördüncü Buddhist meclisini oluşturdu.⁵⁵ Ancak onun Buddhizm'e inandığı kadar İran'daki Mithra mezhebine de ilgi duyduğu, kendisine ait sikkelerden anlaşılmaktadır.⁵⁶ Kanişka'dan sonra tahta Huvişka (M.S. 155-191) çıktı. Onun zamanı hakkında da çok fazla bilgiye ulaşılmamakla birlikte ardından I. Vasu Deva (M.S. 191-232) ve II. Kanişka'nın (M.S. 232-250) geldiği ve onların döneminde Kushan Devleti'nin çöküşe geçtiği bilinmektedir. Bununla beraber I. Vasu Deva'dan sonra devlet ikiye ayrıldı ve II. Vasu Deva kuzeyde Sasanilere tabi olarak varlığını sürdürürken, güneyde Gandhara ve Mathura'da da III. Kanişka toprakları yönetti. Ancak tahminen M.S. 233-235 yılları arasında Sasani şahı I. Ardeşir, Kushan topraklarını ele geçirdi ve onların siyasi gücünü azalttı.⁵⁷ Kushanların bu durumundan yararlanmak isteyen, I. Şapur (241-272) Kushanlara karşı galip gelerek söz konusu dönemde Pencap bölgesine hâkim olan Kushanların topraklarını ele geçirdi. Ancak bu devirde onların tek düşmanı Sasaniler değil, Cungarya steplerinden gelerek Kidara bölgesini topraklarına katıp M.S. 425'lerde gittikçe güçlenen Ak Hun devleti idi.⁵⁸ Ak Hunlar bir yandan Kushanları yerlerinden etmeye çalışırken bir yandan da söz konusu dönemde Sasani hükümdarı olan Behram Gur ile karşı karşıya geldi. Böylece Ak Hun-Sasani savaşları da başlamış oldu. Bir kolu Sasani şahları ile mücadelelere devam eden Ak Hunların diğer bir kolu da M.S. 5.

⁵⁴ Chattopadhyay, **a.g.e.**, s.169.

⁵⁵ Alikuzai, **a.g.e.**, s.73.

⁵⁶ Kulke,Rothermund, **a.g.e.**, s.123.

⁵⁷ Tezcan, **a.g.m.**, s.16.

⁵⁸ Durak, **a.g.m.**, s.142.

yüzyılın başlarında Kushan devletini ortadan kaldırarak onların topraklarına hâkim olup Hindistan’da kendilerini gösterdi.⁵⁹

Kushan hâkimiyetine son veren Ak Hun devletinin Hindistan topraklarında ilerleyişinde, bu sırada karşısına Gupta devleti çıktı. Hindistan tarihinde Maurya imparatorluğunun yıkılışından, Gupta Devletinin kuruluşuna kadar olan süre; yani yukarı bahsettiğimiz devletler ve onların aralarında geçen savaşlara karşı elde ettikleri geçici galibiyetler, yaklaşık beş yüz yıl sürdü. Bu zaman dilimi Hindistan’ın “Karanlık Çağı” olarak adlandırılır.⁶⁰ Bu devirden sonra yani M.S. 3. yüzyılın sonlarına doğru Gupta Devletinin kuruluşu ile Hindistan’ın “Klasik çağı” ya da “Altın Çağı” başladı.

Guptalar, Hindistan tarihinde olduğu kadar Türk tarihinde de önemli bir yer teşkil eder. Dolayısıyla bu tezde Gupta’lar ile aynı dönemde varlıklarını sürdürerek hâkimiyet mücadelesinde bulunan Büyük Hun Devletinin Hindistan’daki kolunu teşkil eden Ak Hunlar arasında geçen harpler ile söz konusu topraklardaki Ak Hunlara ait verilerin bulunup, değerlendirilmesi de amaçlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda I. Bölümde Gupta Devletinin isminin manası, soylarının kimlere dayandığı ve ilk ortaya çıktıkları bölgeler açıklanıp, Gupta Devletinin kurucusu olarak kabul edilen I. Çandragupta ve ardından Samudra Dönemi hakkında bilgiler sunularak, Gupta Devletinin kuruluşu anlatılmıştır.

Tezin II. Bölümünde, Gupta Devletinin başarılı hükümdarları II. Çandragupta’nın dönemi ve söz konusu devir boyunca yaptığı pek çok fetihler ile devletin sınırları genişletmesi, ondan sonra tahta I. Kumāragupta’nın çıkması ve

⁵⁹ S.Gömeç, **Türk-Hun Tarihi**, Ankara 2012, s.363-364.

⁶⁰ J.Keay, **India**, New Delhi 2000, s.101.

faaliyetleri, ardından Skandagupta ve dönemi üzerinde durularak imparatorluğun nasıl güçlenip büyüdüğü aktarılmıştır.

Çalışmamızın III. Bölümünde Skandagupta'nın ölümünün ardından zuhur eden taht mücadeleleri, Buddhagupta'nın başa geçmesi ve bu zamanda çıkan isyanlar ve akınlara değinilmiştir. Özellikle bu bölümde Gupta imparatorluğu için çok büyük bir tehdit olarak görülen Hunların siyasi bir kolunu teşkil eden Ak Hunların Hindistan'a gelmeden önceki varlıkları, Hindistan'daki faaliyetleri ve söz konusu bölgede hüküm süren Ak Hun hükümdarları ve onlar adına dikilen kitabeler hakkında ayrıntılı bilgiler verilerek, Gupta'nın parçalanma süreci işlenmiştir. Tüm bunların yanı sıra, elde edilen bilgiler ışığında Gupta tahtında görülen son yöneticiler Vainyagupta ve Bhanugupta'nın dönemleri hakkında bilgiler aktarılmasının yanı sıra; kimliği tartışmalı olan Narasimhagupta Bāladitya'nın meşhur Ak Hun hükümdarı Mihirakula ile olan münasebetlerine değinildi. Ayrıca bu bölümde çok kısa süreliğine de olsa Gupta tahtına çıkan hükümdarlar ve onların varisleri hakkında bilgiler verilerek, Gupta imparatorluğu'nun çöküşü anlatıldı.

Son olarak IV. Bölüm tamamen kültürel unsurlara ayrılmıştır. Burada özellikle pek çok yenilik ve değişim ile Hindistan'ın "Altın Çağı" olarak anılan Gupta Devletinin yönetim şekli, ordusu, toplumsal yapısı, dini, ekonomik hayatı, sanat, edebiyat ve mimarisi ayrıntılı olarak işlendi.

Tezin yazımı için ilk olarak kaynak taraması, ardından gerekli verilerin toplanması ve tasnifi yapıldı. Derlenen verilerin karşılaştırılması, sentezi ve söz konusu sürecin son noktası olarak da bu çalışma ortaya konuldu.

Tezimizde, genel itibariyle araştırdığımız bölgenin ve ülkenin diline ait transkripsiyonlar ve fontlar (Sanskrit-Devenagari) kullanılmış olup, gerekli yerlerde

bunlara ait açıklamalar dip notlarda belirtilmiştir. Bazı metinlerin Sanskrit dilinde yazılmış nüshaları da elde edilip, gerekli bölümlerde Sanskrit ve İngilizce metinler kıyaslama yapılarak Türkçeye aktarıldı.

Bununla beraber tezimizin hazırlık aşamasında birçok zorluk ile karşılaşıldığını da söylemek isteriz. Kaynak sorunu bu zorlukların önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Tez konumuzun ilk araştırma aşamasından itibaren neredeyse yok denilecek kadar az belgeye sahip olunması, zaman zaman çalışmalarımızı yavaşlatmış, ancak hem internet yoluyla hem de bizzat Hindistan'a gidilip, gerekli kaynakların elde edilmesi ile bu sorunun büyük kısmı giderilmiştir.

Bir başka önem teşkil eden problem, konumuz ile ilgili Türkçe kaynak veya araştırmaların bulunmamasıdır. Son olarak bilgilerin toplanma aşamasında karşılaşılan bir diğer mesele de Gupta imparatorluğunun Hintli ilim adamları tarafından dahi tam bir şeceresinin çıkartılamaması ve bazı dönemlerin karanlık olmasıdır.

Bu tez vasıtasıyla birçok alanda Hindistan'a altın çağını yaşatan Gupta devletinin ayrıntılı tarihi, Türk literatürüne kazandırılmıştır. Ayrıca, Hindistan topraklarında bir dönem varlıklarını sürdürmüş olan Hunların, Gupta'lara karşı nasıl mücadeleler verdiği, hangi Gupta hükümdarları ile savaştıkları, büyük Hint imparatorluğunun yıkılmasında nasıl önemli bir yer teşkil ettikleri ve bu topraklarda Hun hakanları adına dikilmiş kitabeler hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmuş olup, böylece söz konusu bölgeyi belirli bir dönem yöneten Hunların önemi ve onların Hint tarihine tesirleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

I.BÖLÜM

GUPTA İMPARATORLUĞUNUN KURULUŞU

A. Gupta Devletinin Kökeni ve Ortaya Çıkışı

a. Gupta ismi

Guptaların tarihi 3. asra kadar iniyorsa da M.S. 4. ve 6. yüzyıllar arasında onlar artık önemli bir imparatorluktur. Bununla beraber bu terim eski dönemlerde şahıs, kabile ve kraliyet yetkililerine verilen bir isim ya da unvan olarak kullanılmıştır. Örneğin, Maurya imparatorluğunun kurucusu olan Çandragupta ve Ashoka'yı Buddhist yapan Upagupta, şahıs ismi iken, Şunga dönemi yazıtlarından Bharkut sütununda, Rāca Visadeva'nın oğlu Gotiputa veya Sanskrit versiyonu Gaup̄ti-putra (Gaup̄ti'nin oğlu) klan ismidir. Pari Gupta, Şiva Gupta, Şivaskanda Gupta isimleri ise krala bağlı yetkililere verilen isim olarak kullanılmıştır.⁶¹ Udayigiri Mağara yazıtında geçen “ Guptānvyānām n̄pasattamānām rācyē” (En iyi hükümdar ailesi Gupta soyuna aittir) beyiti de Gupta'nın bir soy ismi olarak kullanıldığına delildir.⁶²

“Gupta”, “koruyan, gözeten, sır tutan”⁶³ anlamlarını taşıırken, kelimenin Sanskrit “Goptri” kelimesinden geldiği ve komutan, askeri yönetici anlamlarında kullanıldığı yönünde fikirler vardır. Eski metinlerde ise “ermiş, keşiş, savaşçı,

⁶¹ R.C.Majumdar- A.D.Pusalker, **A Comprehensive History of India**, Vol 3, Part I, New Delhi 1981, s.4.

⁶² T.R.Sharma, **Personal and Geographical Names in the Gupta Inscriptions**, Delhi 1978, s.14.

⁶³ S.M.Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, New Delhi 2004, s.359.

hükümdar yazıcısı” ve “kuyumcu” manalarını taşımaktadır. Gupta ailesinin üyelerinden ilk olarak, Brahmi yazıtlarında Guptaların babası olarak Buddhist hacı “Upagupta” bilinir. Ancak bu isime başka hiçbir yerde rastlanılmamaktadır.⁶⁴

Hindistan’ın farklı coğrafyalarına dağılmış olan Gupta klanlarının tek bir aile ya da soydan geldiği, zaman içinde birçok kola ayrılmış olabileceği düşünülse de henüz ispatlanmamıştır. Bu belirsizliğin en büyük nedenlerinden biri de Milattan önceki kayıtlarda Gupta soyundan “Guptavanya (Gupta ailesi)” olarak bahsedilmesidir. Kelimenin sonuna eklenmiş olan “Gupta” isminin ise I. Çandragupta (Candra+gupta) ile başladığı düşünülmektedir.⁶⁵

b. Guptaların Ana Yurtları

Guptaların ana yurtları konusu da halen tartışılmaktadır. Onlara ait yazıtların hiç birisinde bu hususta kesin bilgiler bulunmazken, Çin kaynakları ve Purāṇalar da bizi yeterince aydınlatılamıyor. Çinli seyyah I-tsing’in görüşlerini esas alan D.K.Ganguly ve E.Chavannes, Şri Gupta⁶⁶ tarafından Çinli hacılar için yaptırılmış bir tapınağın Gaya’da bulunan Mahābodhi tapınağı yakınlarındaki Mi-li-kia-si-kia-po-no’da olduğu, dolayısıyla da onların merkezlerinin Batı Bengal eyaletindeki Murshidabad’da yer alması gerektiğini öne sürer.⁶⁷ 1015 tarihli

⁶⁴ R.K.Mookerji, **The Gupta Empire**, Delhi 1973, s.11.

⁶⁵ Majumdar-Pusalker **a.g.e.**, s.4;

⁶⁶ Çinli seyyah I-tsing Sri Gupta’dan Che-li-ki-to olarak bahseder (Bakınız, S.K.Maity, **The Imperial Guptas and Their Times**, New Delhi, 1975, s.17).

⁶⁷ D.K.Ganguly, **The Imperial Guptas and Their Times**, New Delhi 1987, s.7-12; K.K.Thaplyal, **The Imperial Guptas**, New Delhi 2012, s.33.

Cambridge Resimli El Yazmalarına bakıldığında bir stupanın⁶⁸ üzerinde “Vārendra’nın Mrigasthāpana stūpası” yazılı başlık görülür.⁶⁹ Mrigasthāpana’nın Mi-li-kia-si-kia-po-no ile aynı olduğu varsayılırsa söz konusu merkezin Murshidabad ya da Vārendra’ya yakın olduğu düşünülmelidir.⁷⁰

İlim adamları arasında ilk Gupta devletinin Magadha bölgesinin büyük bir kısmına hâkim olduğu, daha sonra Bengal’e doğru genişlediği ya da bunun tam tersi de olabileceği düşünülmektedir. Ancak yukarıda da değindiğimiz üzere onların ana vatanları konusunda kesin bir bilginin bulunmadığı yolunda görüşlere rastlandığı gibi, başkentin Mi-li-kia-si-kia-po-no değil Mṛgaśikhāvana olduğu yani bu şehirlerin farklı yerler olduğu ve bazı ilim adamları tarafından Mi-li-kia-si-kia-po-no’nun yanlış yazılmış olabileceğine dair bilgiler de mevcuttur.⁷¹ Sarnath’da bulunan Gupta’lara ait bir kaidenin üzerinde Sri Gupta tarafından düzenlendiği düşünülen figürün Gupta hükümdarına ait olup olmadığını bilmek zordur. Ayrıca Sri Gupta’nın buradaki figürü ile diğer hac merkezlerindeki figürlerinin aynı olmadığı da ortadadır.⁷²

Yukarıdaki verilen bilgilerden ayrı olarak, birtakım araştırmacılar, kazılarda elde edilen materyaller, paralar ve yazıtları esas alarak Gupta imparatorluğunun ana yurdunun Hindistan’ın kuzeyinde yer alan şimdiki Uttar Pradeş Eyaletinin

⁶⁸ Buddhist tapınaklara verilen isim.

⁶⁹ Majumdar-Pusalker, **a.g.e.**, s.8; H.C.Raychaudhuri, **Political History of Ancient India**, Oxford 1996, s.764.

⁷⁰ Thaplyal, **a.g.e.**, s.33.

⁷¹ Majumdar- Pusalker, **a.g.e.**, s.8; Thaplyal, **a.g.e.**, s.33.

⁷² H.P.Rayi, “Early Historical Period (200 B.C.- 300 A.D.),” **Ancient India**, New Delhi 1995, s.90; Raychaudhuri, **a.g.e.**, s.765.

doğusunda olduğunu öne sürerken; bazı ilim adamları da Çandragupta-Kumaradevî tarzı paraların Uttar Pradeş Eyaletinde yer alan Ayodhya, Lucknow, Sitapur, Tanda, Ghazipur, Vārānasi ve doğudaki Mathura, Bayana (Racastan) ve Hacıpur (Bihar)'da bulunmasından yola çıkarak, bu yurdu farklı bir coğrafyaya koyuyorlar.⁷³

Bununla birlikte Gupta paralarından on beş tanesi Doğu Uttar Pradeş bölgesine ait iken sadece beş tanesi Bengal ve Bihar'a aittir. Ayrıca Uttar Pradeş'de bulunan yazıtlardan sekiz tanesi ilk Gupta hükümdarlarından Samudragupta'ya ait olup, bunlardan altısı Bengal ve ikisi de Magadha şehrinde. Yine Samudragupta'ya ait paraların yer aldığı Prayag, Gupta imparatorluğu için önemli bir merkezdir.⁷⁴

Dolayısıyla Gupta heykellerindeki Ganj ve Yamuna (Ganga-Yamuna) figürleri Guptaların ana yurtlarının Prayag bölgesi olabileceğini göstermesi bakımından da önemlidir.⁷⁵ Bazı iddialara göre Vayu Purāṇa'da, I. Çandragupta dönemindeki Gupta toprakları Prayāg, Saketa ve Magadha olarak gösterilirken Vishṇupurāṇa'da “Anu- Gaṅgā-Prayāgaṁ Māgadhā Guptāṣṇa bhoksyanti” yani Ganj'dan Prayag'a kadar olan bölgeyi Magadhaların ve Guptaların yönettikleri yazmaktadır.⁷⁶ Yine söylendiği kadarıyla buradaki Magadhalar Liççavilerdir. Çünkü I. Çandragupta Kumāradevî ile evlenir ve Magadha'daki Liççavi topraklarını ve Doğu Uttar Pradeş'deki Gupta topraklarını yönetimi altına alır.⁷⁷

⁷³ Thaplyal, **a.g.e.**, s.34.

⁷⁴ Thaplyal, **a.g.e.**, s.35.

⁷⁵ Raychaudhuri, **a.g.e.**, s.486-487.

⁷⁶ A.Agrawal, **Rise and Fall of the Imperial Guptas**, Delhi 1989, s.34.

⁷⁷ Thaplyal, **a.g.e.**, s.35.

Şāstralardan⁷⁸ yola çıkarak dini törenlerin genellikle ya Gayā ya da Varanasi bölgesinde yapılmasına bağlı olarak Guptaların ana yurtlarının bu bölgeler olma ihtimali de öne sürülmektedir. Kimi ilim adamlarına göre ilk elde edilen yazıtlar, paralar Uttar Pradeş'in doğusundadır ve dolayısıyla da Guptaların ana yurtları bu bölgeler ve merkezleri de Prayāg olduğunu daha önce de belirtmiştik.⁷⁹ Ancak bu sonuç Puranik veriler ile çelişir. Vāyu Purāṇa'da Gupta topraklarının bir bölümünü Saketa'nın oluşturduğunu yazarken Vishṇu Purāṇa'da Saketa'dan bahsedilmemektedir. Puranik verilerde geçen “Gaṅga Prayāgam cha”nın anlamını bazı ilim adamları “Ganj ve Prayāg boyunca olan topraklar” diye çevirirken bazıları da “Ganj'daki Prayāg” olarak çevirmişlerdir.⁸⁰ Dolayısıyla da yapılan çeviri hatalarından kaynaklı problemler ortaya çıkmaktadır.

Araştırma eserlerini incelediğimizde Guptaların ana yurtlarının Mathura-Ayodhya bölgesi olduğunu öne süren ilim adamları da mevcuttur. Onlar, Guptaların Mathura Catları'nın neslinden Dhana soyu (Dhana gotra) olduklarına inanır.⁸¹ Bu görüş pek çok ilim adamı tarafından kabul görmez. Eğer Mathura'nın hükümdarı Ganapatinaga'yı yenmeden önce Mathura toprakları Gupta topraklarının içinde yer alsaydı bu durum Purāṇalarda da bahsedilirdi. Ayrıca dört Gupta hükümdarı adına bastırılmış olan 20 gümüş paranın da Uttar Pradeş, Harayānā ve Pencap bölgesinde olduğu bilinmektedir.⁸²

⁷⁸ “Şāstra” Sanskrit bir kelime olup kural, tavsiye anlamlarına gelmektedir. (Bakınız, Williams, **a.g.e.**, s.1069.)

⁷⁹ R.C.Majumdar, “The Rise Of The Guptas”, **The Vākātaka-Gupta Age**, Delhi 2007, s.134.

⁸⁰ Thaplyal, **a.g.e.**, s.35.

⁸¹ Thaplyal, **a.g.e.**, s. 38.

⁸² Thaplyal, **a.g.e.**, s.38.

Yukarıdaki görüşlerin yanı sıra Guptaların ana yurtlarının Pushpapura olarak da adlandırılan Pataliputra ve bu bölgenin devletin ilk yıllarında başkentleri olduğu görüşü de vardır.⁸³ Allahabad'daki 1 nolu taş sütunda Guptaların merkezi Pushpavaya olarak geçerken, 11 no'lu Udayigiri yazıtında ve 28 no'lu Gadhva Yazıtında onların merkezleri olarak Pataliputra gösterilmektedir.⁸⁴ Ancak ünlü ilim adamı Goyal, Guptalardan sonraki devletin merkezinin komutanı olan Virasena olsaydı Gupta devletinin Pataliputra'ya hâkim olacağını ve devletin ana vatanının da burası gösterilmesi gerektiğini vurgularken⁸⁵, bazıları da Samudragupta'nın Allahabad'daki taş sütununda geçen Pātaliputra'nın devletin ana yurdundan çok başkenti olabileceğini ifade eder. Ancak bu sadece bir tahmindir.⁸⁶ İlim adamlarının son zamanlarda yaptığı çalışmalar sonucunda ise Gupta'ya ait para ve materyallerin birçoğunun Aşağı Doab Bölgesi'nde bulunmasından dolayı onların ana yurtları olarak Aşağı Doab da gösterilmektedir.⁸⁷ Netice itibarıyla bu iddiaları toparlayacak olursak bizim kanaatimizce Aşağı Doab olma ihtimali kuvvetlidir (Ek, Harita, s.258).

⁸³ V.A.Smith, "The Conquest of Samudragupta", **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, Vol.30, Issue 2, London 1897, s.55.

⁸⁴ Thaplyal, **a.g.e.**, s.38.

⁸⁵ S.R.Goyal, **The Imperial Guptas**, Jodhpur 2005, s.41-42.

⁸⁶ Thaplyal, **a.g.e.**, s.38-39.

⁸⁷ K.Chakrabarti, "The Gupta Kingdom", **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. III, London 1996, s.188.

c. Menşeleri

Hindistan’da soy ayrımı “Kast Sistemi” adı verilen bir sınıflandırmaya dayanır. Çok eski dönemlerden beri hüküm süren bu sistem, Hintlilerin hayatlarının her alanına hâkimdir. Kast düzeninde 4 sınıf (varna) vardır:

1. Brāhmaṇlar (Bilginler ve Rahipler)
2. Kshatriyalar (Asker, prens ve üst düzey memurlar)
3. Vaiṣyalar (Tüccarlar, toprak sahipleri ve çiftçiler)
4. Śudralar (İşçiler ve köleler)

Bu sınıfların dışında bir de hiçbir sınıfa tabi tutulmayan, insanlığın en aşağı tabakasında yer alıp hiç bir hakka sahip olmayan Paryalar vardır.⁸⁸ Bu meseleyi daha fazla uzatmayacağız, çünkü Kast sistemi ile ilgili ayrıntılı bilgi kültür bölümünde verilecektir.

Hint kutsal metinlerinden Skanda Purāṇa ve Garuḍa Purāṇa’ya bağlı kalarak kimi ilim adamları⁸⁹ Guptaların Brāhmaṇ sınıfından⁹⁰; Mahābhārata ve Raghuvamṣa’da Kshatriya sınıfından olduğu anlaşılmakta ise de kimileri⁹¹ onların Vaiṣya sınıfından olduklarını öne sürmektedirler.⁹² Ancak şunu da belirtmek gerekir

⁸⁸ M.S.Deshpande, “History of the Indian Caste System and It’s Impact on India Today”, **Senior Project**, California Polytechnic State University, California 2010, s.ii.

⁸⁹ Raychaudhuri, **a.g.e.**, s.367.

⁹⁰ Sharma, **a.g.e.**, s.17.

⁹¹ A.S.Altakar, “Social and Economic Conditions”, **The Vākātaka-Gupta Age**, Delhi 2007, s.342, 344; Thaplyal, **a.g.e.**, s.28.

⁹² शर्मादेवचच विप्रस्य वर्मा त्राता च भूभुजः भूतिर्गुप्त वैश्यस्य दासः शद्रस्य कारयेत्. (Vishṇu Purāṇa, Book III, Chapter 10, Śloka 9); R.Tripathi, **History of Ancient India**, Delhi 2006, s.237; Thaplyal, **a.g.e.**, s.28-32; R.Thapar, **Early India from the Origins to AD 1300**, Haryana 2002, s.282.

ki, Gupta hanedanlığı eğer Brahman sınıfından olsa idi, I. Çandragupta Kshatriya sınıfından olan Kumaradevī ile evlenemezdi. Çünkü Hindistan'daki kast sistemi uygulamasında bir erkeğin kendinden aşağıda bir kasta mensup kişi ile evlenmesi yasaktır.

Çince belgelerde Gupta hükümdarlarına ait ilk bilgiler 672 yılında Hindistan'a gelen Çinli hacı I-tsing'in notlarında yer almaktadır.⁹³ Söz konusu vesikalarda Gupta hükümdarı Che-li-ki-to adı ile anılan Mahārāca Şri Gupta'nın ismi, yukarıda da bahsedildiği üzere Çin'den gelen hacılar için Mṛgasikhavana yakınlarına bir tapınak yaptırması vasıtasıyla geçer.⁹⁴ Gupta Yazıtlarında bu hanedanlığın kurucusu "Mahārāca Şri Gupta" olarak geçerken, Prabhavatigupta Vakataka'nın Poona yazıtlarında ise "ādirāca" olarak anılır. Bu kaynaklarda Şri Gupta'nın hükümdarlık döneminin M.S. 240-280 yılları arasında olduğu görülürken Çinli Hacı I-tsing'in farklı tarihler verdiği bilinir.⁹⁵ Dolayısıyla Gupta Devletinin kuruluş tarihi tartışmalıdır.⁹⁶

İlk Gupta hükümdarı olarak geçen Şri Gupta adı aslında sadece Gupta'dır. Çünkü Şri kelimesi Sanskrit dilinde saygı belirtmek için ismin önüne getirilen bir ektir. Gupta yazıtlarına göre Şri Gupta'dan sonra hükümdarlık oğlu Ghaṭotkaca'ya

⁹³ Thaplyal, **a.g.e.**, s.33.

⁹⁴ Majumdar, **a.g.m.**, s.131.

⁹⁵ Çinli Hacı I-tsing Şri Gupta'nın dönemini M.S.190 olarak vermektedir (Bakınız, Majumdar, **a.g.m.**, s.131). Ancak bu tarih diğer verilen tarihler ile uyuşmamakta ve arada elli yıllık bir fark ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla da onun verdiği tarih ilim adamları tarafından kabul görmemiştir.

⁹⁶ Mookerji, **a.g.e.**, s.11.

geçer.⁹⁷ Sanskrit “Ghata” isminden gelen Ghaṭotkaca, Sanskrit Edebiyatında çok nadir rastlanan isimlerden biridir. “Kafasında saçı olmayan” anlamına gelen Ghaṭotkaca aslında Mahābhārata Destanı’nda Bhīma-sena’nın oğlunun adıdır.⁹⁸

B. I. Çandragupta’nın Tahta Çıkışı

Ghaṭotkaca’dan sonra Guptaların üçüncü hükümdarı olarak karşılaştığımız I. Çandragupta, şüphesiz Gupta sülalesinin ilk güçlü hükümdarıdır. Gupta vesikalarında Ghaṭotkaca’nın oğlu ve varisi olarak gördüğümüz I. Çandragupta, söz konusu vesikalarda “Mahārācadhirāca” (krallar kralı, en büyük hükümdar) olarak anılır. Şri Gupta kuzey Hindistan’daki Gupta hanedanlığını ortaya çıkartan, I. Çandragupta ise büyük Guptaların ilk bağımsız hükümdarı olup, Gupta İmparatorluğun kurucusu olarak kabul edilir.⁹⁹ Dolayısıyla da Guptalar için I. Çandragupta ile yeni bir çağ başlar.

Çandragupta ismi Hint tarihinde Magadha’da bulunan Nanda adlı bir hükümdarın oğlu ve Maurya imparatorluğunun kurucusudur.¹⁰⁰ Ancak bu hükümdar ile I. Çandragupta farklı kişilerdir. Ayrıca Maurya imparatorluğunun ünlü Hint dramı Kaumudī Mahotsava’daki Caṇḍasena’nın, I. Çandragupta olduğu öne sürülür. Lakin

⁹⁷ Şri Gupta’da olduğu gibi Ghaṭotkaca hakkında da kaynaklarda yeterli bilgi bulunmuyor. Ancak Ghaṭotkaca ismi Ghaṭotkacagupta adı ile karıştırılmamalıdır. Çünkü Ghaṭotkacagupta, Guptaların hükümdarı değil, II. Çandragupta yönetiminde Visālī’de bulunan bir başkomutandır (Bakınız, Mookerji, **a.g.e.**, s.12; V.D.Mahajan, **Ancient India**, New Delhi 2014, s.474).

⁹⁸ Williams, **a.g.e.**, s.375.

⁹⁹ Thaplyal, **a.g.e.**, s.54; J.Allan, **Catalogue of the Coins of The Gupta Dynasties and of Śaśaṅka, King of Gauḍa**, London 1914, s.xix; Maity, **a.g.e.**, s.25.

¹⁰⁰ R.C.Majumdar, **Ancient India**, Delhi 2007, s.104.

Caṇḍasena ve Çandragupta isimleri dil bilimi açısından farklı olmasının yanı sıra bu kişiler ilişkisi bulunmayan iki ayrı kişidir. Ayrıca, bu dramının beşinci perdesinde Caṇḍasena ölür ve devleti yok olur.¹⁰¹ Dolayısıyla Caṇḍasena'nın Çandragupta olma ihtimali yoktur. Çünkü hanedanlık Çandragupta ile sona ermez, aksine daha da büyüyerek imparatorluk haline gelir.

“Candra” Sanskrit bir kelime olup “ay, parlayan” anlamlarında kullanılırken “Çandragupta” ise “ayın koruduğu kişi” anlamına gelmektedir.¹⁰² Kaynaklarda ismine çok fazla rastlayamadığımız Gupta Hükümdarı I. Çandragupta özellikle Magadha krallığına bağlı Liççavilerin¹⁰³ kızı Kumāradevī ile yaptığı evlilik hadisesi ve kendi adına bastırdığı altın paralarda karşımıza çıkar. Bu paralarda bir arslan üzerine oturmuş olan tanrıça Siṃhavāhinī Durgā (Ambikā) sağ elinde düğüm atılmış bir ip, sol elinde de bir boynuz tutar (Resim1). Sol elinde tuttuğu boynuz

¹⁰¹ निहतश्चण्डसेनहतकः॥॥उन्मूलितचण्डसेनराजकुलम् । (Bakınız, Sharma, a.g.e., s.21, 34); Majumdar-

Pusalker, a.g.e., s.15.

¹⁰² Williams, a.g.e., s.386-387.

¹⁰³ Sanskrit eserler olan Kautilya'nın Arthaśāstrası ve Manu Smṛti'deki bilgilere göre Liççavi devleti tahminen 1. ve 2. yüzyıllarda, Gautama Buddha döneminde Vaiṣālī , kuzey Bihar'da bugünkü Nepal ülkesinin Kathmandu şehrinde kurulmuş bir devlettir (Bakınız, Thapar, a.g.e., s.282; Majumdar-Altekar, “The rise of Guptas...”, s.130). Nepal bölgesinde kurulan ilk devletlerarasında yer alan Licchaviler Manadevi, Shankaradeva, Dharmadeva gibi ünlü hükümdarlara sahip Buddhist bir devlettir. Çin ile iyi ilişkiler içinde bulunup, Tibet ve Gupta devleti ile evlilik yoluyla akraba olmuşlardır (Bakınız, G.Vajracārya, “Recently Discovered Inscriptions of Liççavi Nepal” **Journal Himalayan Studies**, Vol 1, Number 2, Kathmandu 1973, s.117). Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Skandagupta'ya ait bir yazıtta Nepal'de kurulan Liççavi krallığı ile Vaṣālī, günümüzdeki Muzafferpur'daki Basarh şehrine yerleşmiş olan Liççavi klanı farklıdır.

Gupta imparatorluğunun sebze, meyve ve hububat yönünden zengin olduğunu, sağ elinde tuttuğu düğüm atılmış ip ise Çandragupta ile tanrıçanın daima birbirlerine bağlı olmalarını sembolize eder.¹⁰⁴

Resim 1: (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, s.433).

Guptaların, Liççaviler ile olan ilişkileri, aslında söz konusu evlilik ile gündeme gelmesine rağmen V.A.Smith bu ilişkinin geçmişe dayandığını öne sürer.¹⁰⁵ Çandragupta ve Liççavi prensesi Kumaradevî'nin izdivacından oğulları Samudragupta dünyaya gelir. Samudragupta bir Liççavi torunu olmaktan çok memnundur. Hatta Gupta'lara ait yazıtlarda Samudra Gupta, I. Çandragupta'nın oğlu olarak değil de Liççavilerin kızı Kumaradevî'nin oğlu şeklinde geçer.¹⁰⁶ Söz konusu evlilik ile beraber Magadha toprakları Gupta'nın hâkimiyeti altına girer.¹⁰⁷ Ayrıca yapılan bu evlilik sadece politik değil, sosyal açıdan da Gupta devletine çok şey

¹⁰⁴ Maity, **a.g.e.**, s.21.

¹⁰⁵ V.A.Smith, **Early History of India**, Oxford 1924, s.296.

¹⁰⁶ R.C.Majumdar-A.D.Altekar, **The Age of Imperial Unity**, Bombay 1951, s.187.

¹⁰⁷ D.D.Kosambi, "The Basis of Ancient Indian History", **Journal of American Oriental Society**, chapter 75, no 1, Ann Arbor 1995, s.38; Majumdar, "The Rise Of...", s.3; Maity, **a.g.e.**, s.22; Smith, **a.g.e.**, s.279. Allahabad taş sütunlarında bu isim Pushpa olarak geçer (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, s.57).

katar.¹⁰⁸ Çünkü kutsal Hint metinlerinden Manu Samhita'ya göre Liççaviler Guptalar'a göre bir üst kasttandır.¹⁰⁹ Dolayısıyla da bu evlilikten sonra dünyaya gelen bireyler bu sınıfa mensup olurlar.

Gupta ve Liççavi devleti arasındaki yapılan evliliğin ardından Pataliputra şehrinin Guptaların başkenti olduğu öne sürülse de bu konu tartışmalıdır.¹¹⁰ Ancak Vishṇupurana'daki bilgileri esas alacak olursak Sāketa (Oudh), Prayāga (Allahabad) ve Magadha (Güney Bihar) bölgelerinin Gupta topraklarına ait olduğu açıkça görülür:

Anu- Gaṅgā-Prayāgam Ça Sāketam Magdhāṁs tathā,

Etān canapadān sarvān bhoksyante Gupta-Vaiṣacāḥ.

“Gupta ailesindeki hükümdarlar bu topraklardan faydalanır/ bu topraklarda yaşar: Onlar/ bu topraklar Ganj yakınındaki Prayāga (Allahabad), Sāketa (Oudh) ve Magadha (Güney Bihar)'dır.”¹¹¹

C. I. Samudragupta Dönemi

Tahmini olarak M.S. 320-335 yılları arasında hüküm süren I. Çandragupta'nın vefatından sonra, tahta Liççavi pensesi Kumaradevī'den olan oğlu Samudragupta (M.S. 335-475) geçer. Sanskrit kökenli “Samudra” ismi “etrafı denizlerle, okyanuslarla çevrili”¹¹² anlamına gelip I. Çandragupta'dan sonra gelen

¹⁰⁸ Allan, **a.g.e.**, s.xix.

¹⁰⁹ **Manu Samhita (Law of Manu, The Sacred Books of the East, XXV)** X, Çev. G.Buhler, Oxford 1886, Şloka 20-22; Majumdar, “The Rise Of The...”, s.3.

¹¹⁰ Majumdar, “The Rise Of ...”, s.127-128.

¹¹¹ E. Partiger, **The Purāṇa Text of Dynasties of the Kali Age**, Bombay 1913, s.73.

¹¹² Williams, **a.g.e.**, s.1166.

hükümdara, elde ettiği başarılar sonucunda verilen bir lakaptır.¹¹³ I. Çandgupta'nın ölümünden sonra hükümdarlığa gelen varisin Samudragupta mı yoksa Kācha mı olduğu konusu tartışmalıdır.¹¹⁴ Guptaların soy ağacı ve yazıtlarında adından hiç bahsedilmeyen Kācha'nın ismi Kuzey Hindistan'daki Uttar Pradeş Eyaletindeki Caunpur, Tanda, Kasarva, Kumarkan ve Sakori bölgelerinde bulunan paralarda karşımıza çıkar (Resim 2). Söz konusu paralarda Kācha ayakta durur pozisyonda, kafasında Hint başlığı, üzerinde Kushanlara özgü ceket-pantolon ve sağ elinde de bir asa vardır. Paranın üzerinde "Kācha dünyayı feth ettikten sonra, onun asil soyu ile cennet fethedildi" yazısı vardır.¹¹⁵ Bazı ilim adamları Kācha ile Samudragupta'nın aynı olduğunu düşünürken bazıları da bu iki şahsın farklı olduğunu öne sürer.¹¹⁶ Ancak ilim adamlarının bu konu üzerindeki tartışmaları halen devam etmektedir.

Resim2: Kācha'ya ait olduğu düşünülen altın dinar (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, s.434).

¹¹³ Mookerji, **a.g.e.**, s.17.

¹¹⁴ Ganguly, **a.g.e.**, s.52-71.

¹¹⁵ Kācha gām = avacitya divaṃ karmabhir =uttamair =cayati, R.G.Basak, **History of North-Eastern India**, Calcutta 1967, s.27.

¹¹⁶ Thaplyal, **a.g.e.**, s.71; J. Allan, **a.g.e.**, s.xxxiii; Mookerji, **a.g.e.**, s.17; Raychaudhuri, **a.g.e.**, s.533; A.S.Altekar, **The Coinage of Gupta Empire and Its Imitations**, Corpus of Indian Coins, Vol. IV, Numismatic Society of India, Banaras 1957, s.78; Smith, **a.g.e.**, s.297.

Samudragupta ve Kācha'nın farklı kişiler olduğunu öne süren ilim adamlarına¹¹⁷ göre ise I. Çandragupta ölmeden önce Kumaradevī'den olan ve çok yetenekli, cesur oğlu Samudragupta'yı varis olarak atar. Daha sonra bunu öğrenen en büyük oğlu taht için mücadelelere başlar. Söz konusu ilim adamlarına göre de bu büyük oğul aslında Kācha'dır. O, çok kısa bir süreliğine de olsa tahtı ele geçirir ve söz konusu Kācha adına basılan sikkelerin de muhtemelen bu dönemde basılmış olduğu düşünülür.¹¹⁸

Mookerji'nin açıklamalarına göre Kācha, Samudragupta'nın gerçek ismidir. Söz konusu bölgelerdeki paralarda onun adı Sarvarācochchettā (bütün hükümdarların yöneticisi) olarak geçer. Ancak bütün hükümdarlıkların yöneticisi olan bu şahıs, elde ettiği başarılarından dolayı Samudra ismini almıştır. Ayrıca Mookerji, onun döneminde hiç kimsenin kendi ismi ile anılmadığını, herkesin bir lakabının olduğunu söyler ki bu bize göre de mantıklıdır. Çünkü eski ve orta çağlarda hükümdarlar kendi isimleriyle değil unvan, ebeveyn veya başka lakaplarla bilinmektedir. Örneğin: II. Çandragupta'nın gerçek ismi Şāba, Rudrasena'nınki ise Vyāgara olduğu bilinir.¹¹⁹ Dolayısıyla da sadece paralarda geçen Kācha isminin lakap olma ihtimali yüksektir.

¹¹⁷ V.A.Smith, "The Coinage of The Earl yor Imperial Gupta Dynasty of Northern India", **Journal of the Royal Asiatic Society**, Bengal 1889, s.74-75; R.C.Majumdar, "The Foundation of the Gupta Empire", **The Classical Age**, Bombay 1954, s.7.

¹¹⁸ Thaplyal, **a.g.e.**, s.94. Goyal, Kācha'nın Ārya-Mañcuşri-mūlakalpa'da geçen Bhasma ile aynı kişi olduğunu düşünmektedir (Bakınız, Goyal, **a.g.e.**, s.189).

¹¹⁹ Mookerji, **a.g.e.**, s.17.

a. Samudragupta'nın Kişilik Özellikleri

Samudragupta, elde ettiği sayısız askerî başarılar sonucunda Gupta hanedanlığını imparatorluk haline getirmiştir. Kazandığı zaferler ve başarılarından onun ne kadar cesur, karizmatik ve iyi bir komutan olduğunu gerek paralarda gerekse yazıtlarda görmek mümkündür.¹²⁰

Samudragupta genelde, yapmış olduğu Aşvamedha¹²¹ törenleri ile anılır. Çünkü daha önce hiçbir Hintli hükümdar böyle evrensel bir tören gerçekleştirmemiştir. Smith'e göre Samudragupta "Hindistan'ın Napolyon'u" dur. Hem başarılı bir komutan, hem de zeki bir devlet adamı olan Samudragupta'nın kazandığı başarılar Allahabad yazıtlarında anlatılmaktadır. Söz konusu yazıtta Samudragupta'nın elde ettiği zaferlerin yanı sıra onun şiir ve müzikteki başarılarına da değinilir. Her ne kadar yazdığı şiirler günümüze kadar ulaşmasa da müziğe olan düşkünlüğünü aşikârdır. Bunun en iyi örneği ise adına dövülmüş altın paralardan birinde Samudragupta'nın dizlerinin üzerine oturup vīnā¹²² çaldığı pozisyonudur

¹²⁰ V.A.Smith, *The Oxford History of India from the Earliest Times to The End of 1911*, Oxford 1923, s.148; *Ārya-Mañcuśrī-Mūlakalpa*, Çev. K.P.Jayaswal, Lahore 1934, s.31, beyit (şloka) 704.

¹²¹ Vedik (Eski) dönem geleneklerinden biri olan Aşvamedha at kurban etme törenidir. Bu dini tören için en önemli tarihi kaynak yaklaşık olarak M.Ö. 900-700 yılları arasında yazılmış olduğu tahmin edilen Śatapatha Brahmana'dır (Bakınız, *Śatapatha Brahmana*, Çev. J.Eggeling, Book V, Santa Cruz 1894, part 13.3.1.1).

¹²² Hint müziğinde kullanılan ve uzun bir sapın her iki ucunda da su kabağı bulunan, sapı bitim yerinde U biçiminde kıvrılan çok telli bir çalgı çeşididir. Telleri sapın üzerinde yer alır. Birkaç çeşidi vardır. Bunlardan bazılarını çalmak için kuş yumurtası biçiminde tıraşlanmış oval bir taş ile çalınır. En çok bilinen çeşidi Sarasvati Vīnā'dır. (Bakınız, Kaya, *Hinduizm...*, s.80.)

(Resim 3).¹²³ Bu paralar onun gerçek hayatta müziği sevdiğini ve bu konuda da yetenekli olduğunu gösterir. Çünkü kişisel meziyetlerin sergilendiği materyaller aynı zamanda gerçekleri de yansıtır. Onun sanat alanındaki başarıları Hindistan’da Klasik çağı başlatmıştır. Ayrıca Buddhist kayıtlara göre Samudragupta, meşhur Buddhist ilim adamı Vasubandhu’dan¹²⁴ da bu dini öğrenmek için ders almıştır.¹²⁵

Resim 3: Samudragupta’nın Vina çaldığı gösteren para (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, s.429).

Samudragupta, kendini dini riayet ve kutsal kitaplara adanmıştır. Brahmanik mezhebin savunucusu olan Samudragupta’nın, din adamları olan Brāhmanalara

¹²³ Altekar, **a.g.e.**, s.75.

¹²⁴ Vasubandhu, Hindistan’daki Māhāyana Buddhizmi’nin gelişmesindeki en önemli kişilerden biridir. Muhtemelen 4. asırda yaşamış Buddhist bir ilim adamı Vasudeva Gupta döneminde Samudragupta’nın hocası olarak Allahabad sütun yazıtında karşımıza çıkmaktadır (Bakınız, Majumdar, ”The Foundation of...”, s.14). Sanskrit dilinde yazmış olduğu eserlerinin birçoğu Çince, Tibetçe ve birkaç tanesi de son zamanlarda Fransızca ve İngilizce’ye çevrilmiştir. Eserleri dini şiir, hayvan hikâyeleri, sutrâlar (kitap)...vb konuları içerir. Mantık, psikoloji, tıp gibi verileri konu alan eserleri ise en çok ilgi gören çalışmalarıdır. Ayrıca bilinçaltı ve fiziksel rahatlama yollarını da konu alan faaliyetleri ile Hindistan’dan Yogārāca (Yoga kralı) okullarının da kurucuları arasındadır (Bakınız, Vasubandhu, **Seven Works on Vasubandhu**, Trans. Stefan Anacker, Delhi 2005, s.1-6).

¹²⁵ Majumdar, **a.g.m.**, s. 14.

binlerce ineği kurban sunduğu bilinir.¹²⁶ Ashoka döneminde yok olmaya başlayan Brahmanik din Samudragupta ile yeniden filizlenmiştir. “Hükümdarın insan formundaki tanrı” olduğu görüşünü esas alan bu Brahmanik doktrin, Allahabad kayıtlarında da varlığını sürdürmüştür. Bu telakki esasında bütün eski ve orta çağ toplumlarında vardır.

Karizmatik ve başarılı bir hükümdar olan Samudragupta, Hindistan’da yeni bir çağ başlatmıştır.¹²⁷ Efsanevi bir karakter olan Vikramāditya’nın¹²⁸ Samudragupta olduğu düşünülür. Ancak bu görüş herkes tarafından kabul görmez. Onun hayatının ne kadar zengin ve görkemli olduğu, altın paralarından anlaşılmaktadır. Ayrıca yine bu paralara bakarak onun fiziksel özellikleri hakkında da bilgi sahibi olunabilir (Resim 4).

Resim 4: (Bakınız, Allan, a.g.e., s. 85)

b. Samudragupta’dan Bahseden Kaynaklar

1. Allahabad Sütun Yazıtı: Samudragupta’nın ve Gupta tarihinin en temel kaynağı Allahabad yazıtıdır. Bu yazıt Maurya Hanedanlığının kurucusu olan Ashoka tarafından Kaushambi şehrine diktirilmiştir. Sütunda Ashoka’ya ait yazıtlar

¹²⁶ Mookerji, a.g.e., s. 30.

¹²⁷ R.C.Majumdar, **Ancient India**, Delhi 2007, s.233.

¹²⁸ Vikramāditya” unvanının daha çok II. Çandragupta için kullanıldığı düşünülür.

da bulunmaktadır. Ancak Ashoka'ya ait yazıtın içeriği ile Samudragupta adına yazdırılanların içeriği birbirinden çok farklıdır. Sütunda yer alan Samudragupta Yazıtı onun başarılı fetihlerinin detaylarını içerir. Yazıtta Samudragupta ile ilgili birçok bilgi verilmesine rağmen, ne Samudragupta'nın devri ne de sütunun dikildiği dönemi belirten hiçbir tarih yer almamaktadır.¹²⁹ Yazıtın 31. satırında onun isminden dünyayı fetheden (Sarvapṛithivī viyaca canitodaya), bütün evreni ele geçiren (Vyāpta nikhilā vanitalām) ve cennete ulaşan (Tridaśapatibhavanaga manāvāpta) kişi olarak bahsedilir. Ayrıca bu yazıt sadece Samudragupta değil, M.S. 4. yüzyılın ilk yarısında Hindistan'daki Daivaputra, Shāhānushāhi, Saka-Muruṇḍa devletleri, Davāka, Kāmarūpa, Nepāla, Kartripura ve Mālvā gibi çeşitli krallıklar hakkında da bilgiler verir.¹³⁰

2. Harishena Vesikaları: Samudragupta döneminde şair, müzisyen, devlet adamı ve bir fatih olan Harishena tarafından yazılmış bir kasidedir. Burada I. Çandragupta'nın ölmeden önce bir toplantı yapıp varisi olarak Samudragupta'yı gösterdiği yazmaktadır.¹³¹ Ayrıca kasidenin 5. satırında Samudragupta'nın cesur, kahraman ve soyluluğundan dolayı ona hükümdarlığın verildiği ve kendisine haksızlık yapanları (uççhapakārāḥ) yendiğinden bahsedilir.¹³² Bütün bunların yanı sıra söz konusu yazıtta Samudragupta'nın Hindistan'ın kuzey ve güneyine yaptığı seferler ve fetihler yer alır. Söz konusu vesikalardaki fetihler Harishena tarafından önem sırasına göre tasnif edilmiştir.

¹²⁹ Thaplyal, **a.g.e.**, s.93.

¹³⁰ Mookeji, **a.g.e.**, s.18-19.

¹³¹ Majumdar- Pusalker, **a.g.e.**, s.19; Thaplyal, **a.g.e.**, s.94.

¹³² Thaplyal, **a.g.e.**, s.94.

c. Samudragupta'nın Seferleri

Allahabad Sütun Yazıtı ve Harishena vesikaları dikkate alınarak Samudragupta'nın yaptığı seferleri, kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Samudragupta'nın Kuzey bölgelerine yaptığı seferler sonucunda Rudradeva¹³³, Matila¹³⁴, Nāgadatta¹³⁵, Gaṇapatināga¹³⁶, Nāgasena¹³⁷, Aṣyuta¹³⁸,

¹³³ Bu kralın ismi aslında Rudra'dır. Ancak Samudragupta'dan bahseden yazıtlarda onun adı Rudradeva olarak geçmektedir. Rudradeva Bundelkhan'ı ve orta, batı Dekkan'ı içine alan topraklara sahiptir. Kral Rudradeva'nın kimliği hakkında ilim adamları arasında farklı görüşler vardır. Bazı ilim adamları kralı I. Vākātaka'daki, Rudrasena olduğunu söylerken, bazıları da onların farklı kişiler olduğunu ileri sürer (Bakınız, K.P.Jayaswal, **History of India C. 150 A.D. to 350 A.D.**, Lahore 1933, s.141; K.N.Dikshit, "Ancient History", **Proceeding and Transactions of the First Oriental Conference**, Vol. I, Poona 1920, s.cxxiv; Majumdar- Pusalker, **a.g.e.**, s.41-42; A.S. Altekar, "The Vākātaka" **The Vākātaka Gupta Age**, Delhi 2007, s.104; Mookeji, **a.g.e.**, s.23; Goyal, **a.g.e.**, s.196; Thaplyal, **a.g.e.**, s.96-97).

¹³⁴ Söz konusu kral hakkındaki bilgiler tartışmalıdır. (Bakınız, Mookeji, **a.g.e.**, p.28; Raychaudhuri, **a.g.e.**, s.472; Allan, **a.g.e.**, s.xxxiii.)

¹³⁵ Nāgadatta krallığının Guptaların Kuzey Bengal topraklarına hâkim valiliklerinden olduğu söylenmesine rağmen onun Allahabad Yazıtlarında bahsedilen Nāga kralı olduğuna dair görüşler vardır (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, s.98; E.J.Rapson, "The Coins of Acyuta, A Prince Defeated by Samudragupta", **The Journal of The Royal Asiatic of Great Britain and Ireland**, London 1897, s.421).

¹³⁶ Mathura'nın kralı olarak kabul edilen Gaṇapatināga Vidiṣā (Madhya Pradeş) kralı olarak verilir. Gaṇapatināga'ya ait paralar daha çok Vidiṣā ve onun komşuları olan Narvar, Gohad, Besnagar'da bulunmuştur. (Smith, **a.g.e.**, s.283; Thaplyal, **a.g.e.**, s.98).

¹³⁷ Bir takım iddialara göre Nāga'ların kralıdır. Vesikaya göre Nāga kralı Nāgasena'nın toprakları olan Padmāvāti'de yapılan mücadelede hayatını kaybeder. Dolayısıyla da onun Padmāvāti'nin kralı olduğu

Chandravarman¹³⁹ ve Balavarman¹⁴⁰ krallıklarına ait topraklar, Gupta sınırlarına dâhil edilir. Diğer bir yandan Samudragupta güney bölgelerine de birçok sefer düzenler. Söz konusu bölgedeki seferler, Gupta İmparatorluğu için önemli bir yer teşkil eder. Çünkü güneydeki özellikle Sri Lanka ve diğer Güney-doğu Asya'daki limanları ele geçiren Samudragupta, Roma imparatorluğu ile ticaret yapmaya başlar ve böylece Gupta Devletinin maddi ve manevi yönden gücü artar. Bu devletler günümüzde Kuzey Hindistan'daki Uttar Pradeş eyaletinde ve Avadh yakınlarındaki

düşünülür. Ayrıca Rapson'un Vishñupurāṇa'dan yola çıkarak verdiği bilgilerde Āryāvarta'daki Nāgaların Kāntipurā, Padmāvātā ve Mathurā olmak üzere üç merkezlerinin olduğu bilgisi vardır. Ancak kimilerine göre Harsha-charita ve Allahabad Sütun Yazıtındaki Nāgasena farklı olabilir. Çünkü söz konusu vesikaların ikisinde de Nāgasena'nın ölüm yeri ve mücadele verdiği savaş yeri farklı olarak geçmektedir (Bakınız, **Harshacharita**, Trans. E.B.Cowell, F.H.Thomas, Londra 1897, s.192; Jayaswal, **a.g.e.**, s.36-37; Rapson, **a.g.e.**, s.421).

¹³⁸ Bu kral muhtemelen günümüzde Uttar Pradeş eyaletinde bulunan Mathurā bölgesinin kralıdır. Allahabad sütun yazıtının 21. satırında geçen kral Achyutanandin ile 13. satırda Achyuta'nın aynı olduğu düşünülür. Ancak bu satırlardan önceki ve sonraki satırlar zarar gördüğü için aradaki bağı kurmak çok zordur (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, s.100).

¹³⁹ Chandravarman hakkındaki bilgiler Bankura'ya 19 km mesafedeki Susunia tepesine dikilmiş bir yazıttan elde edilmekte olup 2. Mandasor yazıtında da Chandravarman'ın erkek kardeşi Naravarma ve babası Simphavarma'dan bahsedilmektedir. Bu bilgilere göre Chandravarman üstün yetenekli bir kraldır ve bu yüzden de "mahārāca" (büyük kral, büyük hükümdar) unvanı ile anılır. Muhtemelen Batı Hindistan'da Bankura Bölgesinde yer alan Pushkaraḍa'nın kralıdır (Bakınız, Mookeji, **a.g.e.**, s.29; Raychaudhuri, **a.g.e.**, s.472; Thaplyal, **a.g.e.**, s.101).

¹⁴⁰ Balavarman'ın mensup olduğu soy çok tartışmalıdır. Kimilerine göre Balavarman Kāmarāpa kralı Bhāskaravarman'ın atası, kimilerine göre Saka, kimilerine göre ise Kuzey Hindistan'daki Uttar Pradeş eyaletinde bulunan Kannauç'da varlıklarını sürdürmüş olan Maukhari hanedanlığının kralıdır (Bakınız, Dikshit, **a.g.m.**, s.cxxiv; Agrawal, **a.g.e.**, s.117; Thaplyal, **a.g.e.**, s.101).

Kosala, Mahākāntāra¹⁴¹, Pencap'taki Kaurāla¹⁴², Andhra Pradeş eyaletinde Doğu Godavari yakınlarında Pithapuram civarında Pishtapura, Koṭṭūra¹⁴³, Bombay civarındaki Khandeş şehri yakınlarındaki Eraṇḍapalla, Tamil Nadu eyaletinin kuzey-doğusunda yer alan Kāṇchī, Andhra Pradeş eyaletine bağlı Godavari bölgesindeki Avamukha, Aurangabad bölgesinde yer alan Ellora yakınlarındaki Krishna ve Godavari nehirleri arasındaki bölgede yer alan Veṅgī, Güney Hindistan'da Malabar bölgesi yakınlarındaki Pālaka, Andhra Pradeş eyaletinde bulunan Vishakhapatnam'daki Yellamanchilli yakınlarındaki Devarāshṭra ve son olarak Tamil Nadu eyaletinde Kuzey Arkot bölgesindeki yer alan Kuttalur olarak bilinen Kusthalapura'dır.¹⁴⁴

Samudragupta, düzenlediği bu seferler sonunda yukarıdaki krallıkları ve bölgeleri tamamen ele geçirdiği söylene de, kimi yerleri tam manasıyla zaptedilmemiş; ancak onların bir kısmını yarı bağımsız kılmış bir kısmını da vergiye

¹⁴¹ Bölgenin şu anki yeri konusunda çeşitli görüşler vardır. Kimi ilim adamları bu bölgenin Andhra Pradeş eyaletinde yer alan Kalinga ile Uttar Pradeş eyaletinde yer alan Kosala arasındaki ormanlık alan olarak tanımlanırken, kimileri de günümüzdeki Orta Hindistan'da Ganj kıyılarındaki Kankar ve Bastar bölgeleri olduğunu öne sürer (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, s.106).

¹⁴² Kaurāla'nın Andhra Pradeş eyaletinde Doğu Godavari'de bulunan Cherla ya da Godavari ve Krishna arasında yer alan Kuṇāla (Kolleru) olduğuna dair görüşler mevcuttur (Bakınız, F.Kielhorn, "Aihole Incription of the Pulikesin II. Saka-Samvat 556", **Epigraphica Indica VI**, Calcutta 1900, s.3).

¹⁴³ Her ne kadar bölgenin sınırları tartışmalı olsa da ilim adamları tarafından Güney Hindistan'da Telengana yakınlarındaki Kothur olarak belirlenmiştir (Bakınız, G.Jouveay-Dubreuil, **Ancient History of Deccan**, Paris 1920, s.58).

¹⁴⁴ Mookeji, **a.g.e.**, s.21; U.Singh, **A History of Ancient and Early Medieval India: From the Stone Age to the 12th Century**, New Delhi 2009, s.478.

tabi tutmuştur. Yarı bağımsız olarak tabi edilen devletler: Daivaputra-Shāhī-Shāhānushāhī¹⁴⁵, Shakalar (Şaka, Saka), Muruṇḍalar (Buruṇḍalar), Simhala; Vergiye tabi olan devletler: Mālavalalar¹⁴⁶, Ārcunāyamalar¹⁴⁷, Kuzey Racputana ve Güneydoğu Pencap’a hâkim olan Yaudheyalar, Sakala (Sialkot)’a hâkim olan Madrakalar, Pencap ve Chansi-Vidiṣā toraklarına sahip olan Ābhīralar, günümüzde Madhya Pradeş’te yer alan Narasimhapur’u yöneten Prārcunalar, Udaigiri’e hâkim olan Sanakānīkalar, Kākalar¹⁴⁸, Batı Hindistan’da yer alan Kathaivar ve Gucerat’tan Damoh’a kadar olan bölgede hüküm süren Kharaparikalar. Vergiye tabi tutulan krallıklar ise günümüzde Bengal ve Assam’da bulunan Tippera, Noakhali ve

¹⁴⁵ Söz konusu ismin Sasani Şahı II. Şapur’a karşı mücadele eden Kushān hükümdarı olduğu düşünülmektedir (Bakınız, Majumdar-Pusalker, **a.g.e.**, s.44; Mookerji, **a.g.e.**, s.27; Thaplyal, **a.g.e.**, s.121).

¹⁴⁶ Hindistan tarihinde önemli bir yer teşkil eden Mālavalalar ilk olarak Pencap bölgesinde ortaya çıkmış daha sonra Racastan havalisine de oradan da son olarak Madhya Pradeş eyaletine gelerek buraya yerleşmişlerdir. Mālavalalar pek çok Hint kaynağında geçmektedir (Bakınız, **Rāmāyan**, Trans. R.T.H.Griffith, London 1895, s.548, **Mahābhārata**, Book 6, Droṇaparva, Chapter CLCI, Trans. P.C.Roy, Calcutta 1965, s.446; **Mahābhārata**, Book 2, Sabhaparva, Chapter XXXII, Trans. P.C. Roy, Calcutta 1965, s.76, **Śrimadbhagavatam**, Canto 12, Chapter 1, śloka 36).

¹⁴⁷ “Arcuna” ismi ilk olarak Mahābhārata Destanı’nda Pāṇḍava kahramanı olarak karşımıza çıkmasından dolayı Ārcunāyanaların Pāṇḍavalılar ile akraba oldukları düşünülebilir (Bakınız, Raychaudhuri, **a.g.e.**, s.481).

¹⁴⁸ Kākaların Bhilsa yakınlarındaki Kakpur’da mı yoksa Kuzey-Batı Hindistan’daki Keşmir de mi yaşadıkları konusunda çeşitli görüşler vardır (Bakınız, K.P.Jayaswal, **History of India 150 A.D. to 350 A.D.**, Lahore 1933, s.148; R.D.Banerji, **The Age of the Imperial Guptas**, Benares 1933, s.23).

Chittagaon bölgelerini içine alan Sarmataña¹⁴⁹, yine Assam’da bulunan Davāka¹⁵⁰ ve Kāmarūpa, günümüzdeki Nepal ülkesinin büyük bir kısmını oluşturan Kathmandu vadisi ve Kosi arasındaki havalide varlıklarını sürdürmüş olan Nepāla ve Pencap-Calandhar’daki Kartçipura’dır.¹⁵¹

¹⁴⁹ Sarmatta krallığı ünlü Çinli Seyyah Hsüan-Tsang’ın notlarında da geçmektedir (Bakınız, T.Watters, **On Yuang Chwang’s Travels in India**, London 1904, s.187-89).

¹⁵⁰ S.K.Sharma-U.Sharma, **Discovery of North-East India**, New Delhi 2005, s.248. Bazı ilim adamları bu krallığın Bengal çevresinde olabileceğini düşünmektedirler. (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, s.108).

¹⁵¹ Thaplyal, **a.g.e.**, s.114-125.

II. BÖLÜM

İMPARATORLUĞUN GÜÇLENMESİ VE BÜYÜMESİ

A. II. Çandragupta ve Dönemi

M.S. 375-415 yılları arasında tahta geçtiği tahmin edilen ve Samudragupta'nın Dattadevī adlı eşinden olan oğlu, gerçek ismi Şāba olduğu sanılan II. Çandragupta; Vikramāditya¹⁵², Narendra Chandra, Siha Chandra ve Siṃha Vikrama gibi isimler ile anılmasının yanı sıra Sanchi Yazıtında “Devarāca” (kralların tanrısı), “Devagupta” (Guptaların tanrısı), “Deva-Śrī” (Ulu Tanrı) gibi unvanlar da aldığı görülür.¹⁵³ Ancak pek çok kaynakta II. Çandragupta daha çok Vikramāditya olarak bilinmektedir.¹⁵⁴ II. Çandragupta'nın Mathura, Bihar ve Bhitari Taş Yazıtlarında, Samudragupta tarafından tahta geçirildiği ifade edilmesine rağmen, Samudragupta'ya ait Eran Taş Sütun Yazıtında, Samudragupta'nın pek çok oğlu ve erkek torunlarının varlığı ve en büyük oğlunun ise Rāmagupta olduğu, dolayısıyla da tahta onun çıkması gerektiği ifade edilmektedir. Pek çok Türk devletinde olduğu gibi bir Hint Devleti olan Gupta devletinde de zaman zaman uygulanan bir gelenek olarak, tahta en büyük oğul geçer. Dolayısıyla da aslında tahta geçmeyi hak eden ve

¹⁵²“Vikramāditya” Sanskrit bir kelime olup “kahramanlık güneşi” anlamına gelmektedir (Bakınız, Williams, **a.g.e.**, s.955).

¹⁵³ Mookerji, **a.g.e.**, s.44; T.R.Sharma, **A Political History of the Imperial Guptas**, New Delhi 1989, s.148; Majumdar, “The Expansion of The Gupta Empire”, **The Vākātaka-Gupta...**, Delhi 2007, s.166.

¹⁵⁴ Ancak Majumdar, Samudragupta'nın da bu unvan ile anıldığını söyler (Bakınız, Majumdar, **a.g.m.**, s.171; R.C.Majumdar, **Ancient India**, Delhi 2007, s.236; K.Chakrabarti, **a.g.m.**, s.190).

Mālvā'yı yöneten büyük oğul Rāmagupta'dır.¹⁵⁵ Ancak babasının tahta varis olarak II. Çandragupta'yı göstermesi kargaşaya neden olur ve kardeşler arasında taht mücadeleleri başlar. Tarih boyunca diğer kardeş kavgalarında olduğu gibi savaşta başarılı olan tahta çıkmayı hak eder. Yani II. Çandragupta tahta geçmeyi başarır.¹⁵⁶ Erkek kardeşini öldürdükten sonra tahta oturan II. Çandragupta bu olay ile birçok düşman kazanır¹⁵⁷ ve bu süre zarfında söz konusu durumdan istifade eden pek çok devlet de Guptalara başkaldırır. II. Çandragupta'nın en büyük amacı, devleti üzerinde bir otorite sağlamak, isyanları bastırmak ve kardeşi Rāmagupta'nın kısa süreliğine de olsa başa geçtiği dönemde imparatorluğun kaybettiği itibarını geri kazandırmaktır.¹⁵⁸

Eran ve Mathura yazıtlarında, onun eşleri Dattadevī ve Duhravadevī görülürken, bazı ilim adamları Kumāragupta'nın yazıtlarındaki bilgiler ışığında onun annesinin Mahadevī olduğunu belirtirler. Fakat öyle anlaşıyor ki, II. Çandragupta'nın dördüncü ve beşinci dereceden de eşleri vardır ki bunlar da; Nāga sülalesinden Kuberañgā ve Kadamba hanedanlığından ismini bilmediğimiz bir kadındır.¹⁵⁹

II. Çandragupta'nın dönemine ait pek çok yazıt mevcuttur. Dolayısıyla onun hakkındaki bilgiler nettir. Döneminin en önemli iç olayları onun, Nāga sülalesinden olan Kuberañgā ile evlenmesi, kızı Prabhāvatī'yi I. Pṛthivishena'nın oğlu,

¹⁵⁵ Maity, **a.g.e.**, s.36.

¹⁵⁶ Raychaudhuri, **a.g.e.**, s.488; Smith, **a.g.e.**, s.307; Chakrabarti, **a.g.m.**, s.190.

¹⁵⁷ P.L.Gupta, **The Imperial Guptas**, Varanasi 1992, s.298.

¹⁵⁸ Thaplyal, **a.g.e.**, s.170.

¹⁵⁹ Mookerji, **a.g.e.**, s.45; Raychaudhuri, **a.g.e.**, s.489.

Vākāṭaka¹⁶⁰ kralı II. Rudrasena ile evlendirmesi ve Batı Mālvā, Surāshṭra'ya hâkim olan Saka topraklarını egemenliği altına almasıdır.¹⁶¹ Aslında daha önce I. Çandragupta'nın Liççhaviler ile girdiği dünürçülük hadiseleri ya da başka bir deyişle farklı bir devlete mensup kişilerle evliliklerin yapılması, Samudragupta'nın Saka - Kushan hükümdarlarından, kızları için hediyeler alması Gupta imparatorluğunun toprak genişletme politikasında önemli bir yer teşkil eder. Söz konusu strateji ile Guptalar, Vākāṭaka ve Saka topraklarını ele geçirerek devletin sınırlarını genişletme emellerine ulaşır.¹⁶²

¹⁶⁰ Vākāṭaka İmparatorluğu M.S. 200 ile 550 yılları arasında güneyde Mālvā, Gucerat, kuzeyde Tungabhadra Nehri, batıda Arap Denizi, doğuda ise Chhattishgarh sınırlarına kadarki topraklara sahip olan bir Hint devletidir. Söz konusu devletin hâkim olduğu zaman dilimi birçok tarihçi tarafından Hindistan'da Vākāṭaka çağı olarak adlandırılır. Buddhist kökenli bir devlet olan Vākāṭakalar, yabancı devletleri bir araya getirerek yeni bir siyasi birlik sağlamışlardı. En önemli hükümdarları I. Paravarasena döneminde topraklarını genişletmeye başlamış, ancak I. Paravarasena'dan sonra hanedanlık dörde ayrılmıştır. Bu dört hanedanlığın iki kolu hakkında bilgilere ulaşılamazken diğer iki kolu Pravarpura-Nandivardhana ve Vatsagulma'dır. Gupta hükümdarlarından II. Candragupta Vākāṭaka ailesinin kızı ile evlenir ve onların toprakları 4. yy'da Saka satraplıklarını da içine alan Gucerat bölgesine kadar genişler. Daha sonra Dekkan'da varlıklarını sürdüren Chalukyalar tarafından yok edilir (Bakınız, Majumdar, **a.g.e.**, s.iii-viii; , D.N.Jna, **Ancient India**, New Delhi 2012, s.151; A.L.Basham, **The Wonder That was India**, Oxford 2004, s.66).

¹⁶¹ Raychaudhuri, **a.g.e.**, s.489; Maity, **a.g.e.**, s.38; H. Kulke-D. Rothermund, **Hindistan Tarihi**, Çev. M.Günay, Ankara 2001, s.135-136.

¹⁶² Raychaudhuri, **a.g.e.**, s.489-490.

II.Çandragupta bu evlilik olayını muhtemelen Gucerat bölgesine inmeden önce kendine bir güvence olarak bir destekçi bulduktan sonra gerçekleştirmiştir. Vākāṭaka hükümdarı II. Rudrasena'nın kısa bir saltanat dönemi sonunda 390 yılında ölmesiyle II. Çandragupta'nın kızı olan Prabhavatigupta babasının sözünü dinleyerek birisi iki, diğeri de beş yaşında olan oğullarının adına hükümdar naibi

II. Çandragupta'nın en önemli başarısı sayılan, Batılı araştırmacıların “Batı Satraplıkları”¹⁶³ adını verdiği Surāshtra ya da Kāthiāvār olarak bilinen yarım adaları da içine alan Saka Satraplıklarının toprakları olan Mālvā ve Gucerāt bölgelerini kendi devletinin sınırları içine katmasıdır.¹⁶⁴ Guptaların Sakalar ile olan mücadelelerinin birkaç yıl sürdüğü tahmin edilmekte olup onların Sakalara karşı elde ettiği başarılar Gupta yazıtlarının hiç birinde değinilmemiştir. Elde edilen bu veriler Sañchi ve Udayagiri mağara yazıtlarında elde edilen bilgilerden çıkarılan sonuçlardan ve II. Çandragupta adına dövülmüş sikkelerden varılan neticelerdir.¹⁶⁵ Ancak bu olayların geçtiği tarih kesin olarak bilinemese de Saka hükümdarlarından III. Rudrasimha'ya ait sikkelerden yol çıkarak bu olayın 397-409 yılları arasında gerçekleştiği tahmin edilmektedir.¹⁶⁶ Surāshtra ve Mālvā'nın Gupta topraklarına katılması Gupta'ya sadece zenginlik ve verimli topraklar kazandırmasının yanı sıra

olarak yönetimi ele alır. Yaklaşık 20 yıl süren naipliği döneminde de Vākātaka ülkesi'nin hemen hemen hepsi Guptaların topraklarına dahil olur (Bakınız, Kulke-Rothermund, **a.g.e.**, s.136).

¹⁶³ Hintli tarihçi Smith'e göre “Batı Satraplıkları” iki farklı hanedanlıktan oluşmaktadır. Birisi Āndhra kralı Gautamīputra tarafından yıkılan ve başkentleri muhtemelen batıda Nāsik'te bulunan Mahārāstra'nın Kshaharāta Satraplığı, diğeri ise M.S. 1. yüzyılda Mālvā-Ucceyn'de Śāka Chashtana tarafından kurulan Gautamīputra'nın oğlu II. Pulumāyi'den alınmıştır. İkinci Batı Satraplığı olan Chashtana Satraplığının başkenti ise Ucceyn'dir. Satavahana devletinin (M.Ö.78-102) 23. hükümdarı Gautamīputra birkaç yıl için ilk satraplık olarak saydığımız Kshaharātaları da hâkimiyeti altına alır. Ancak Śākaların güçlü hükümdarı I.Rudradāman bu toprakları ele geçirir ve Batı Hindistan'da hâkimiyet kurar (Bakınız, V.A.Smith, **The Early ...**, s.308).

¹⁶⁴ Smith, **a.g.e.**, s.307; Majumdar, **Ancient India...**, s.233.

¹⁶⁵ Thaplyal, **a.g.e.**, s.172.

¹⁶⁶ Kulke-Rothermund, **a.g.e.**, s.135.

batı sahillerine özgürce ulaşmayı da sağlamıştır.¹⁶⁷ Böylece Gupta'lar, Hindistan'dan başlayıp Mısır'dan geçerek Avrupa'ya kadar uzanan sahil ticaretinde önemli rol oynamışlardır. Sonuç olarak da Kuzey ve Orta Hindistan'da ticaretin de önemi oldukça artar. II. Çandragupta'nın bu başarısı ile Hint uygarlığı ile Batı uygarlığı arasında bir köprü kurulmuş ve edebiyat, sanat ve bilim gibi konularda etkileşimler başladı.¹⁶⁸ II. Çandragupta, imparatorluğunun büyüklüğünü ispatlamak maksadı ile pek çok altın sikke bastırdı ve zenginliğini göstermek için sikkelerin gramlarını arttırdı.¹⁶⁹

I. Çandragupta ve Samudragupta döneminde devletin başkentinin daha çok Pataliputra olarak görünmesine rağmen¹⁷⁰ özellikle M.S. 402 yılından sonra evlilik olaylarının da etkisi ile II. Çandragupta'nın Mālva, Uccēyānī'de (Viṣālā, Padmāvātī, Bhogavatī, Hiraṇyavatī olarak da adlandırılır) ikamet ettiği anlaşılır ve ona “en iyi ülke olan Uccēyānī'nin kralı” denilmektedir.¹⁷¹ II. Çandragupta'nın Uccēyānī'deki hayatıyla ilgili çok fazla bilgiye sahip değiliz ancak onun Pataliputra'daki yaşamı ile ilgili bilgileri beşinci yüzyıl ile yedinci yüzyıllar arasında Hindistan'ı ziyaret eden Çinli Seyyah Fa-hien'in notlarından görebiliyoruz. II. Çandragupta döneminde Hindistan'a ulaşan Fa-hien'in notları siyasi notlar içermemekte olsa da, o dönemde Kuzey Hindistan'daki genel refah ve ekonomik ilişkilere az da olsa değinmektedir. Örneğin söz konusu vesikalarda az da olsa bütün saray görevlilerinin sabit ücret

¹⁶⁷ Mahajan, **a.g.e.**, s.499.

¹⁶⁸ Smith, **a.g.e.**, s.307-308.

¹⁶⁹ Kulke-Rothermund, **a.g.e.**, s.137.

¹⁷⁰ Smith, **a.g.e.**, s.309-310.

¹⁷¹ Mahajan, **a.g.e.**, s.500.

aldığı, toprakların işlenmek üzere halka verildiği ve o dönemde şahit olunan kast sisteminden bahsedilmektedir.¹⁷²

II. Çandragupta'nın galip geldiği mücadeleler ve yapmış olduğu fetihler hakkında detaylı bilgiler olmasa da gerek kitabelerden gerekse paralardan onun, büyük bir devlet adamı, yetenekli bir komutan olmasının yanı sıra iyi bir yönetici olduğu da anlaşılmaktadır.¹⁷³ II. Çandragupta hakkında bilgiler sunan sütun yazıtlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Kuzey Hindistan'da Uttar Pradeş eyaletindeki Mathura şehrindeki Guptaların 61. yılına ait (M.S. 380) Mathura Sütun Yazıtı: Burada II. Çandragupta'dan "mahāraca" ve "rācadhiraca" olarak bahsedilir. Sütunun bulunduğu Mathura şehri Guptalardan önce Kushan devletinin hâkimiyetindedir. Söz konusu bölgenin II. Çandragupta mı yoksa Samudragupta zamanında mı Gupta hâkimiyetine girdiği ise tartışmalıdır.¹⁷⁴

2. Kuzey Hindistan'daki Bhilsa'ya iki mil uzaklıkta bulunan Udayagiri Mağara Yazıtı (Guptaların 82. Yılı): Bu kitabe II. Çandragupta'nın ordusunun başkanı olan Vīrasena tarafından Sambhu yani Tanrı Vishnu adına diktirilmiştir. Bir hediye olarak hazırlatılan bu metin çok kısadır. Yazıt aynı zamanda II. Çandragupta hükümdarlığındaki Gupta imparatorluğunun güney-batıya yaptığı bir askeri sefer sonucunda elde ettiği başarıyı anlatır.¹⁷⁵

¹⁷² S.Beal, *Travels of Fah-Hian and Sung-Yun, Buddhist Pilgrims from China to India*, London 1964, s. 142-146, Kulke-Rothermund, *a.g.e.*, s.138; Mahajan, *a.g.e.*, s.501-502.

¹⁷³ Mahajan, *a.g.e.*, s.503.

¹⁷⁴ Thaplyal, *a.g.e.*, s.178.

¹⁷⁵ Majumdar, "The Expansion..." s.166-167; K.Chakrabarti, *a.g.m.*, s.190.

3. Uttar Pradeş eyaletinde Allahabad şehrindeki Tehsil Karchhana'nın Gandhva köyünde yer alan ve Guptaların 88. yılına ait (M.S. 407-408) Gandhva Taş yazıtı: Bu kitabenin Çandragupta'nın isimlerinin yazılı olduğu kısımların bazı bölümleri tahrip olmuştur. Ancak ilim adamları hem bu yazıtın tarihinden, hem de burada geçen unvanlardan II. Çandragupta'ya ait olduğunu öne sürmektedirler.¹⁷⁶

4. Sañchi Taş Yazıtı: Guptaların 93. yılında (M.S.412-413) kazınmış olan bu metin II. Çandragupta'nın yöneticilerinden olan Amrakārdava tarafından Sañchi'deki Büyük Buddhist Vihāra'ya adanmıştır. Söz konusu yazıtta da II. Çandragupta'nın pek çok savaştaki zaferleri anlatılmaktadır.¹⁷⁷

5. Delhi'deki tarihi belli olmayan Mehrauli Demir Sütun Yazıtı: Burada II. Çandragupta'nın başarılarından bahsedilmektedir.¹⁷⁸ Bu eser Delhi'deki Kutub Minar'ın yanında yer almakta ve şu an ziyarete açık olup herkes tarafından görülebilmektedir.

B. I. Kumāragupta ve Dönemi

II. Çandragupta'dan sonra tahta Govindagupta'nın mı yoksa I. Kumāragupta'nın mı geçtiği tartışmalıdır. Eski Hindistan tarihinde Govindagupta'nın varlığı oldukça gizemlidir. Bir grup ilim adamı Govindagupta'nın II. Kumāragupta ile aynı kişi olduğunu iddia ederken, bazıları da onun farklı bir şahıs olduğunu

¹⁷⁶ Mookerji, **a.g.e.**, s.42.

¹⁷⁷ Maity, **a.g.e.**, s. 42; Majumdar, **a.g.m.**, s.167.

¹⁷⁸ T.R.Anantharaman, "The Iron Pillar in Delhi", **Iron and Steel Heritage of India**, New Delhi 1996, s.12; R.Balasubramaniam, "New Insights on the Corrasion of the Delhi Iron Pillar Based on Historical and Dimensional Analysis", **Current Science**, Vol.73, No 12, Bengalur 1997, s.1058.

söyler.¹⁷⁹ Kimi araştırmacılara göre o, I. Kumāragupta'nın ağabeyi kimilerine göre de küçük kardeşidir.¹⁸⁰ Çok fazla bilgi edinilemeyen Govindagupta hakkında ise sadece Kuzey Hindistan'da Bihar eyaletindeki Vaişālī şehrinde bulunan tamgada ve Gupta rācası Yasodharman'a ait Mandaşir yazıtında birkaç bilgi geçmektedir. Bu tamgada Govindagupta'dan "Mahārācadhirāca" olarak bahsedilmekte olup, onun bir yönetici olduğuna değinilmiştir. 36 no'lu Mandaşir yazıtında ise Govindagupta'dan Mālvā bölgesinin yöneticisi olarak söz edilmektedir.¹⁸¹

Bununla birlikte I. Kumāragupta herhalde II. Çandragupta ve Dhrudevī'nin oğludur.¹⁸² M.S. 415 yılında tahta geçtiği düşünülen I. Kumāragupta'ya ait bilgiler genellikle yazıtlardan elde edilmektedir. Onun adının geçtiği ve hükümdarlık döneminde uyguladığı faaliyetler hakkında bilgi veren on sekiz yazıt mevcuttur. Söz konusu yazıtları bölgelere göre ayırmak mümkündür. Bu yazıtlardan dokuzu Uttar Pradeş, dördü Madhya Pradeş ve beşi Bengal eyaletlerinde yer alıyor. I. Kumāragupta'dan bahseden yazıtları kronolojik olarak sıralamak gerekirse:

1. Bilsad Taş Sütun Yazıtı: Bu kitabe Guptaların 96. Yılına ait olup (M.S. 415), Uttar Pradeş eyaletinde Etah şehri, Aliganta Tahsil Köyündedir.

2. Gandhva Taş Yazıtı: Guptaların 98. yılında kazanmıştır (M.S. 417). Uttar Pradeş Eyaletindeki, Allahabad Bölgesindedir.

¹⁷⁹ Thaplyal, **a.g.e.**, s.201.

¹⁸⁰ P.L.Gupta, **The Imperial Guptas**, Varanasi 1992, s.310; J.Allan, **a.g.e.**, s. xı; Majumdar, **Comprehensive...**, Vol 3, s.64.

¹⁸¹ Thaplyal, **a.g.e.**, s.200-201.

¹⁸² Maity, **a.g.e.**, s.49.

3. Gandhva Taş Yazıtı: Uttar Pradeş Eyaletindeki Allahabad şehrinde yer alan Gandhva köyünde Kral Shiva Parasada tarafından bulunmuş olup tarihi hakkında bir bilgi elde edilememiştir.

4. II. Gandhva Taş Yazıtı: Bu yazıt da Uttar Pradeş Eyaletindeki Allahabad şehrinde yer alan Gandhva köyünde Cunningham tarafından keşfedilmiştir. Bunun da tarihi konusunda pek fazla bilgi yoktur.

5. Udayigiri Mağara Yazıtları: Guptaların 106. yılına aittir (M.S. 425). Madhya Pradeş Eyaletinde, Mālvā bölgesindeki Udayigiri Dağlarında yer alır.

6. Mathurā Resim Yazıtı: Söz konusu kitabe Guptaların 113. yılında kazınmıştır (M.S. 432) ve Uttar Pradeş Eyaletindedir.

7. Dhanaidaha Bakır Plaka Yazıtı: Bu da Guptaların 113. yılına aittir (M.S. 432). Doğu Bengal, Natore Bölgesindeki Dhanaidaha köyündedir ki burası günümüzdeki Bangladeş'tir.

8. Tumain Taş Yazıtı: Guptaların 116. yılında (M.S. 435) kazınmış olup Madhya Pradeş Eyaletinde, Esagerh Bölgesi, Doğu Mālvā'da yer almaktadır.

9. Karamdanda Taş Lînga¹⁸³ Yazıtı: Guptaların 117. Yılına aittir (M.S.436). Uttar Pradeş Eyaletinde, Faizabad bölgesinde bir köydedir.

10. Kalaikuru-Sultanpur Bakır Plaka Yazıtı: Guptaların 120. yılında kazınmıştır (M.S. 439). Doğu Bengal'de Sultanpur Şehri yakınlarındaki Kalaikuru köyünde yer almaktadır.

¹⁸³ Hindularda Epik Dönemde “AUM” ya da “OM” hecesi ile simgelenen ve “Trimurti” adı verilen Yaratıcı (Brahma)- Koruyucu (Vishnu)- Yok Edici (Şiva) üçlü Hindu Tanrılarından biri olan Tanrı Şiva'nın erkeklik organını sembolize eder ve üretkenliğin işaretidir (Bakınız, K.Kaya, **Hint Mitoloji Sözlüğü**, Ankara 2003, s.113-114, 182).

11. I. Damodarpur Bakır Plaka Yazıtı: Tarihi Guptaların 124. yılıdır (M.S.443). Doğu Bengal’de, günümüzdeki Bangladeş’deki Dinacpur bölgesindeki Damodarpur köyündedir.

12. II. Damodarpur Bakır Plaka Yazıtı: Bu yazıt Guptaların 128. yılına (M.S. 447) ait olup, I. yazıtta olduğu gibi Doğu Bengal’de, günümüzdeki Bangladeş’deki Dinacpur bölgesindeki Damodarpur köyünde yer almaktadır.

13. Mathura Kırık Resim Yazıtı: Guptaların 125. yılında (M.S. 444) kazınmış olup Uttar Pradeş Eyaletindeki Mathura şehrinde yer almaktadır.

14. Baigram Bakır Plaka Yazıtı: Tarihi Guptaların 128. yılıdır (M.S. 447). Günümüzdeki Bangladeş’de Bogra Bölgesinde yer almaktadır.

15. Mankuvar Buddha Heykel Yazıtı: Guptaların 129. yılına aittir M.S. 448). Uttar Pradeş Eyaletinde, Allahabad Bölgesindeki Karchana Tahsil Köyünde bulunmaktadır..

16. Sāñchi Taş Yazıtı: Guptaların 131. yılı tarihlidir (M.S.450). Madhya Pradeş Eyaletindedir.

17. Mathura Buddha Heykel Yazıtı: Guptaların 135. yılında dikilmiştir (M.S. 454).

18. Mandasor Taş Yazıtı: Guptaların 153. Yılına aittir (M.S. 472). Madhya Pradeş eyaletinde bulunmaktadır.

Bu belgelerden özellikle de Bilsad Yazıtından elde edilen bilgilere göre M.S. 415 ve 455 yılları arasında Gupta tahtına oturan I. Kumāragupta “Mahārācadhirāca”, “Paramabhaṭṭāraka”, “Paramadaivata” ve “Mahendrāditya” gibi unvanlar ile anılmasının yanı sıra adına bastırılan paralarda “bir kaplanın gücü ve cesaretine sahip olan” anlamına gelen “Vyāgrah-bala-parākrama” olarak

geçmektedir. Vaişali tamgalarından ve Tumain yazıtından I. Kumāragupta'nın iki eşi ve iki oğlunun varlığını öğreniyoruz.¹⁸⁴ Purugupta'nın Anantadevī'den olan oğlu, Skandagupta'nın ise muhtemelen Devakī'den doğan oğlu olduğu söylenmektedir.¹⁸⁵ Ancak bu konu da tartışmalıdır.

I. Kumāragupta, büyük babası Samudragupta gibi at kurban törenleri (Aśvamedha) düzenlemiştir.¹⁸⁶ Ancak bu onun yeni fetihler yaptığı anlamına gelmemektedir. I. Kumāragupta'nın dönemi çok fazla savaş ve seferlerin olmadığı bir zamansa da buna rağmen iktidarın en güçlü olduğu çağdır. Yazıtların bulunduğu bölgelere baktığımızda onun babası ve dedesinin topraklarına kattığı yabancı yerleri dönemi boyunca elinde tuttuğu anlaşılır.¹⁸⁷ Damodarpur Bakır plakalarına göre hükümdar yukarıdaki unvanlar ile anılmakta ve Nṛpa, Nṛpati, Pārthiva ya da Goptā adları verilen yerel yöneticilere sahiptir. Bunların başında bulunan yönetimlere de “Deśa” ya da “Deśapārthiva” denilmektedir.¹⁸⁸ Söz konusu dönemde imparatorluk daha iyi yönetilmek için eyaletlere ayrılmıştır. Bu eyaletlere de “Bhukti” denilmekte ve bu eyaletler de kendi içinde “Vishaya” adı verilen bölgelere taksim edilmiştir. Bunların başında da “Vishayādhikaraṇa” adı verilen komutanlar bulunurdu. I. Kumāragupta'nın oğulları da Bhuktilerin yönetimine atanmıştır.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Kimi ilim adamlarına göre I. Kumāragupta'nın iki değil tek eşi vardır, o da Anantadevīdir (Bakınız, Raychaudhuri, **a.g.e.**, s.503).

¹⁸⁵ Sharma, **a.g.e.**, s.174; Mookerji, **a.g.e.**, s.72-73; Mahajan, **a.g.e.**, s.504.

¹⁸⁶ Majumdar, **a.g.m.**, s.173; R.G.Basak, **History of North-Eastern India**, Calcutta 1995, s.41-42.

¹⁸⁷ Maity, **a.g.e.**, s.51.

¹⁸⁸ Mookerji, **a.g.e.**, s.78.

¹⁸⁹ Mookerji, **a.g.e.**, s.78-79 (Guptaların yönetim biçimleri hakkında kültür bölümünde ayrıntılı bir şekilde beahsedilecektir).

I. Kumāragupta döneminde Gupta sanatı ve mimarisi son halini almasının yanı sıra söz konusu devirde halka inanç bakımından bir zorlama uygulanmamakta ve herkes kendine yakın bulduğu dine inanmakta serbestti.¹⁹⁰ Yazıtlar ve nümizmatik verilerden çıkanlara göre I. Kumāragupta'nın Hindu tanrılarından Vishṇu ve Şiva, Buddha'nın öğretisi olan Buddhizm ve Cainlerin dini olan Caynizm'den etkilendiği görülür.¹⁹¹ I. Kumāragupta'nın önemli olaylarından biri de Çin'in Sung İmparatoru ile kurduğu iyi ilişkilerdir.¹⁹²

I. Kumāragupta dönemi her ne kadar barışçı ve zenginlik içinde geçmesine rağmen onun döneminin sonlarına doğru kimlikleri tespit edilemeyen kişiler tarafından sürekli saldırılara maruz kalmaya başlamıştır. Bu kimliği belirlenemeyen şahıslar, Bhitari Sütun Yazıtı ve Vishṇu Purāṇa'ya göre Puşyamitralardır.¹⁹³ Ancak Cunagadh Yazıtına göre bu saldırıları başlatan oğlu Skandagupta'dır.¹⁹⁴

I. Kumāragupta öldükten sonra tahta kimin geçtiği konusu da bilim adamları tarafından hala uzlaşılamayan bir husustur. Bu husus hakkındaki görüşleri farklı bölümlere ayırmak mümkündür:

¹⁹⁰ Maity, **a.g.e.**, s.51; Mahajan, **a.g.e.**, s.504.

¹⁹¹ Maity, **a.g.e.**, s.54; Kulke-Rothermund, **a.g.e.**, s.140-141.

¹⁹² Sharma, **a.g.e.**, s.179.

¹⁹³ Raychaudhuri, **a.g.e.**, s.502.

Puşyamitraların kim olduğu konusu oldukça tartışmalıdır. Bhitari Taş Sütun Yazıtı'nda geçen bu isim Fleet tarafından Puşyamitralar olarak okunurken bazı yazarlar tarafından farklı çözümlenmiş ve bunların Skandaguptalanın kardeşleri ya da Ak Hun (Hūṇa) devleti olabileceği öne sürülmüştür (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, s.257; Biswas, **a.g.e.**, s.48, dipnot 8). Hindistan tarihine bakıldığında böyle bir devletin tarihi hakkında ayrıntılı bilgiye rastlanılmamaktadır.

¹⁹⁴ Mahajan, **a.g.e.**, s.504.

1. Buddhagupta tarafından yaptırılmış olan Sarnath Yazıtını esas alındığında, I. Kumāragupta'nın ölümünden sonra tahta varis olarak Skandagupta geçer; ancak Skandagupta çok küçük yaşta vefat eder ve daha sonra da yerine Purugupta geçer.

2. Bir iddiaya göre ise, Purugupta ve Skandagupta aynı kişilerdir ve bazı metinlerde o, bir Hindu tanrısı olan “Kṛishna Deva” olarak anılmaktadır. Ayrıca Kumāragupta'ya ait Bhitari mühründe ve Skandagupta'ya ait Bihar Taş Yazıtında Kumāragupta ile akraba olan “Tatpadanudhyata” olarak hem Skandagupta hem de Purugupta'dan kastedilmektedir. Ayrıca Buddhist bir eser olan Mancu-şri-mūlakalpa'da Kumāragupta varis olarak Skandagupta'yı atar. Narasiṃhagupta Baladitya Purugupta'yı varis gösterdiğini yazarken buradaki kişinin de Skandagupta ile aynı şahıs olduğu anlaşılar.¹⁹⁵ Diğer bir yandan “puru” Sanskrit dilinde “büyük” anlamına gelip “Purugupta” yani büyük Gupta'nın da Skandagupta için kullanılan bir unvan olduğu öne sürülür. Dolayısıyla bu husus hala Gupta tarihi için halledilmesi gereken bir konudur. Ancak yaptığımız araştırmalar neticesinde kanaatimizce Purugupta ve Skandagupta'nın aynı kişi değil de kardeş olma ihtimalleri oldukça yüksektir. Purugupta ile ilgili bilgiler ise çalışmamızın III. Bölüm'ü olan İmparatorluğun Parçalanma Dönemi'ndeki bölümde ele alınacaktır.

C. Skandagupta ve Dönemi (M.S. 455-467)

Skandagupta'nın tahta geçiş tarihi açık bir şekilde Bhitari Taş Sütununda verilmesine rağmen diğer kitabeler ve adına bastırılmış olan sikkelerden elde edilen tahminlere göre yaklaşık M.S. 455 yılıdır. Çinli Hacı Sung Yun'un notlarından çıkan

¹⁹⁵ K.P.Jayaswal, *An Imperial History of India in Sanskrit Text*, Lahore 1934, s.35-36.

bilgilerde ise bu çağda Hindistan'ın kuzeyinde “Tigin” adında bir Türk hakanı hâkimdir.¹⁹⁶ Yazıtlarda o, özellikle dönemindeki düşmanlarından olan Puşyamitraları yok etmeyi başardığı için “Gupta ailesinin tek kahramanı” anlamına gelen “Guptavaṃṣaikaviraḥ” unvanı ile anılmakta olup aynı zamanda büyük babası gibi “Vikramāditya” ve “Devarāca” gibi unvanları da kullanmaktadır. I. Kumāragupta düşmanları ile mücadele edebilmek ve devletin kötüye gitmesini engellemek için hayatta iken varis olarak yerine Skandagupta'yı atamıştır. Yetenekli ve cesur bir hükümdar olan Skandagupta tahtta çok fazla kalamamıştır. Hükümdarlık yaptığı dönemde bir savaş sırasında hayatını kaybettiği bilinen Skandagupta'ya ait üç yazıt bulunmaktadır:

1. Bhitari Sütun Yazıtı M.S. 455-467 yıllarına ait olup, Uttar Pradeş Eyaletindeki Gazipur şehri yakınlarındadır.

2. Bihar Taş Sütun Yazıtı M.S. 439 yılında, Kuzey Hindistan'da yer alan Bihar şehrinde yer almaktadır.

3. Cunagadh Kaya Yazıtı M.S. 455-458 yılları arasında tarihlendirilir ve Gucerat eyaletinde yer almaktadır.

Yukarıdaki yazıtlar doğrultusunda Skandagupta'nın hem prens hem de hükümdar olarak devletini yönettiği bilinmektedir. Onun döneminde de alışıldık Gupta yönetim sistemi devam ediyor. Skandagupta'nın annesin kim olduğu, hangi sülaleden olduğu ve sosyal statüsünün hangi derecede bulunduğu konusu ise biraz tartışmalıdır. Bazı ilim adamları Bhitari Taş Sütun Yazıtında geçen Kṛishna ve Devakī ilişkilerinden yola çıkarak burada sözü geçen Kṛishna'nın Skandagupta,

¹⁹⁶ S.Beal, **Si-Yu-Ki**, Vol. 1, Londra 1906, s.100. “Tigin” konusu ile ilgili ayrıntılı bilgiler III. Bölümde yer almaktadır.

Devakī'nin ise onun annesi olduğunu öne sürerler.¹⁹⁷ Bhitari Sütununda kayıtlı bölüm şu şekildedir:

Pitarī divam upaitai viplutām vaṁṣa-lakshmī

Bhuca-bala-vicit-ārīr-yyaḥ pratishñhāpya bhūyaḥ

Citam-iti paritoshān mātaram sāsra-nettrām

Hata-ripuriva Kṛishṇa Devakīm-abhyupetah.

Burada mealen; “babası ordusunun gücüyle düşmanları yok edip cenneti ele geçirdiğinde, kendi soyunun kaderini yeniden kurdu; (O) Kṛishṇa'nın düşmanları yendiğinde Devkī'nin yanına gittiği gibi sevinç gözyaşları ile “zaferi kazandık” diye ağlayarak annesine gitti,”¹⁹⁸ cümlelerini görüyoruz.

Kimi ilim adamları da Vaiṣālī tamgalarını esas alarak Skandagupta'nın annesinin isminin Govindagupta olduğunu savunur.¹⁹⁹ Ancak bu görüşün henüz taraftarı çok değildir. Çünkü bu tamganın da Govindagupta'ya ait olup olmadığı konusu da kesin değildir.²⁰⁰ Skandagupta'nın annesi konusunda bilgi veren bir diğer isim de P.L.Gupta'dır. Onun fikirlerine göre ise, Skandagupta'nın annesi bir kraliçe değil sadece alt kasttan, sıradan bir kadındır. Dolayısıyla da onun ismi herhangi bir yazıtta geçmemektedir.²⁰¹ Bu fikir birçok ilim adamı tarafından benimsenir. Çünkü

¹⁹⁷ Raychaudhuri, **a.g.e.**, s.506, dipnot 2.

¹⁹⁸ J.F.Fleet, **Corpus Inscriptionum Indicarum: Inscriptions of the Early Guptas**. Vol. III, Calcutta 1888, s.56.

¹⁹⁹ B.P.Sinha, **Decline of the Kingdom Magadha**, Patna 1954, s.29.

²⁰⁰ Thaplyal, **a.g.e.**, s.249.

²⁰¹ P.L.Gupta, **a.g.e.**, s.29.

tıpkı Türklerde de olduğu gibi Skandagupta'nın annesi hükümdar ailesinin dışından biri olduğu için onun tahta geçme hakkı yoktur. Bu yüzden o, kendi ordusunu kurarak diğer kardeşlerine karşı mücadele eder ve onları mağlup ederek Gupta tahtına oturur.²⁰²

Skandagupta M.S. 455 yılında tahta çıktığında pek çok tehlike ile karşı karşıya kaldı. Onun yüzyüze geldiği en büyük sorun devletini tehdit eden düşman akınları idi. Yapılan çalışmalar ışığında Skandagupta'nın yazıtlarda anılan düşmanları konusu da tartışmalıdır. Çünkü bazı yazarlar metinlerde bahsi geçen düşmanları “Pushyamitralar” olarak okurken bazıları da “yuddhy amitrāṁṣ” (Savaşdaki düşmanlar) diye anlıyor ve buradaki hasımların, aynı zamanda onun rakipleri durumundaki kardeşleri olduğu fikrini öne sürerler.²⁰³ Ancak şu da bir gerçektir ki Skandagupta'nın ya da Gupta devletinin en büyük ve güçlü düşmanları Hūṇalar yani Ak Hunlardır.

²⁰² Sinha, **a.g.e.**, s.45; Thaplyal, **a.g.e.**, s.250.

²⁰³ Fleet, **a.g.e.**, s.54; Raychaudhuri, **a.g.e.**, s.507, dip not 2.

III. BÖLÜM

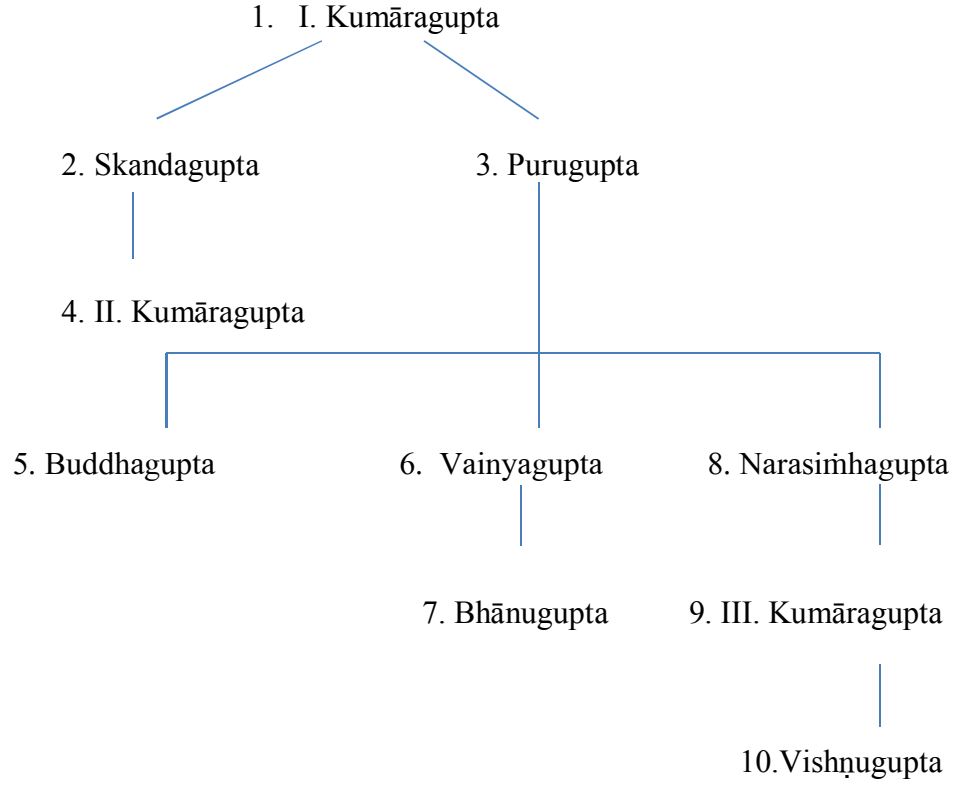
İMPARATORLUĞUN PARÇALANMA VE ÇÖKÜŞ DÖNEMİ

A. İmparatorluk İçindeki Kargaşa

Skandagupta'nın ölümünden sonra, özellikle M.S. 436-472 yılları arasında Gupta İmparatorluğunun başına kimin geçtiği konusunda ilim adamları arasında farklı görüşler vardır.²⁰⁴ Bunun temel nedeni tahta kimin oturduğu hususunda kesin ifadelerin bulunmamasıdır. Birçok ilim adamı Purugupta'nın, I. Kumāragupta ve Anantadevī'nin oğlu olması konusunda hemfikirken, onun ne zaman ve kimden sonra tahta geçtiği konusunda çok farklı görüşler vardır. Daha önce bahsettiğimiz üzere Skandagupta ile Purugupta'nın aynı kişi olduğunu bile öne sürenler mevcuttur.²⁰⁵ Günümüzde Kuzey Hindistan'ın Bihar Eyaletindeki Nalanda ve Uttar Pradeş Eyaletinde bulunan Bhitari'deki tamgalardan ve paralardan elde edilen bilgiler doğrultusunda I. Kumāragupta'dan sonraki Gupta genealogisi şu şekildedir:

²⁰⁴ R.C.Majumdar, "The Imperial Crisis", **The Classical Age**, Bombay 1954, s.32.

²⁰⁵ I. Kumāragupta öldüğünde Purugupta 4-5 yaşlarında bir çocuk olduğundan tahta geçmek için yeterince büyük değildir; ancak hem Skandagupta hem de sonraki II Kumāragupta genç yaşta öldükleri ve erkek evlatları olmadığı için II. Kumaragupta'dan sonra tahta Purugupta oturur. Ancak bazı yazarlara göre Halen Purugupta'nın Gupta yönetimine geçip geçmediği tartışmalıdır. Kumāragupta'nın Bhitari ve Nālāndā tamgalarındaki bilgiler esas alındığında Purugupta'nın eşi Chandradevā'dır (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, s.278-279).

Yazılı kaynaklarda Skandagupta ile ilgili son kayıt M.S. 467-468 tarihlerine ait iken bir sonraki bilinen tarih ise Kumāragupta'ya ait M.S. 473-474'tür. Söz konusu zaman dilimi arasındaki boşlukta tahta başka birinin geçmiş olması ihtimali düşünülebilir. Eldeki kaynaklara bakıldığında Purugupta'nın erkek kardeşi Skandagupta tarafından yenilgiye uğratıldığı ve bu mücadelenin ise tahtı ele geçirmek için yapıldığı kuvvetle muhtemeldir. Ancak buradaki şahsın II. Kumāragupta mı, III. Kumāragupta mı olduğu net değildir. Kimi yazarların ifadelerine göre Uttar Pradeş Eyaletinde bulunan Varanasi şehri yakınlarındaki Sarnath'ta bulunan yazıtta, Kumāragupta'ya ait çok fazla hükümdarlık unvanı

yoktur. Söz konusu yazıtta “dünyanın yöneticisi” olarak tek bir unvan kullanılmıştır.²⁰⁶

Buddhagupta’ya baktığımızda onun günümüzdeki Bihar şehri yakınlarında bulunan Nalanda tamgalarında, Purugupta ve Chandradevî’nin oğlu olduğu söylenmektedir.²⁰⁷ Ulaşılan belgeler ışığında Buddhagupta’nın Gupta tahtına oturduğu konusunda şüphe yoktur. Bunun en büyük kanıtlarından biri onun adına yaptırılmış Sarnath Yazıtında kendisinden kral olarak bahsedilmesidir. Buddhagupta’nın Gupta tahtına II. Kumāragupta’nın rızası ile mi, yoksa onunla yaptığı bir mücadele sonunda galip gelerek mi geçtiği de başka bir tartışma konusudur.²⁰⁸ M.S. 477 yılında tahta geçtiği düşünülen Buddhagupta en az yirmi yıl Gupta tahtında kalır. Bu döneme ait pek çok yazıt mevcuttur. Bunlar: Sarnath’da bulunan iki Buddha heykeli üzerindeki yazıtlar, Racghat Sütun Yazıtı, Paharpur Bakır Plaka Yazıtı, Mathura’da bulunan Buddhist tarzı Yazıt, Kuzey Bangladeş’teki Dinacpur şehrinde bulunan üç adet Damodarpur Bakır Plaka Yazıtı, Eran Sütun Yazıtı, Shankarpur Bakır Plaka Yazıtı, Nandapur Bakır Plaka Yazıtı, Nālandā Yazıtı ve kırılmış durumdaki Bihar Yazıtı’dır.²⁰⁹

²⁰⁶ I. Kumāragupta’ya ait Mandasor Yazıtında M.S. 472 yılında Gupta imparatorluğunda bir iç kargaşanın çıktığı ve bu dönemde devletin başında bulunan hükümdar hakkında bilgi yer almamaktadır (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, s.282). Dolayısıyla farklı kaynaklarda da bu hükümdarın adına rastlanılmamakta, ilim adamları sadece tahminde bulunmaktadır.

²⁰⁷ Buddhagupta’nın babasının Sarnath yazıtlarında bahsedilen Kumāragupta olduğunu iddia edenler de mevcuttur (Bakınız, Basak, **a.g.e.**, s.90).

²⁰⁸ Mookerji, **a.g.e.**, s.105.

²⁰⁹ Mookerji, **a.g.e.**, s. 110-116; Thaplyal, **a.g.e.**, s.286.

Yukarıda bahsi geçen yazıtların Buddhagupta dönemindeki siyasal olaylar hakkında bilgiler verdiği ortadadır. Buddhagupta, günümüzdeki Kuzey Bengal’de yer alan Puṇḍravardhana’ya hâkimi olmasının yanı sıra Sarnath’daki Buddha heykeli ve Eran Sütun yazıtlarından elde edilen bilgilerden Kālindī ve Naramadā arasındaki geniş bir bölge olan Mālvā’ya da hâkim olduğu bilinmektedir.²¹⁰

Gupta imparatorluğu, Buddhagupta’nın tahta geçtiği dönemlerde yaşadığı iç isyanların yanı sıra yabancıların akınlarına maruz kalmaya devam etmiştir. Bu dönemde güneyden Vākātakalar, kuzeyden de Ak Hunlar ve Puṣyamitralar Gupta devletini sıkıştırmakta idi. Buddhagupta dönemine ait bilinen son tarih M.S. 495’dir. Buddhagupta döneminde imparatorlukta artık yavaş yavaş çözümler başlar ve onun ölümünün arkasından artan akınlardan dolayı Gupta imparatorluğunda dağılmalar baş gösterir.

B. Ak Hun (Hūṇa) Akınları

a. Hindistan’a Gelmeden Önceki Ak Hunlar

Orta Asya’da bulunan Hun siyasi teşekkülünün parçalanması sonucu tahminen 350 yıllarında Altay Dağlarından ayrıldığı düşünülen Hunların batı kolunu teşkil eden Ak Hunların önce Güney Kazakistan bölgesine, oradan bir kısmı İtil’den batıya doğru geçerken, bir kısmı da Güney İran, Batı Afganistan ve Kuzey Hindistan’a doğru ilerledikleri bilinir.²¹¹ Çinli ilim adamları Ak Hunların tarih sahnesine VI. yüzyılın başlangıcında Amu Derya civarlarında, Juan Juan Shan-yü

²¹⁰ Mookerji, **a.g.e.**, s.118.

²¹¹ İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1986, s.80.

sünün oğlu She-lun, kardeşi ile birlikte batıya çekildiği esnada ortaya çıktıklarını söylemelerine rağmen,²¹² Japon ilim adamı Enoki onların ilk çıkış yerleri olarak Toharistan'ı göstermekte ve daha sonra Amu Derya'yı geçerek Bakteria'yadan Belh'e geldiklerini ifade etmektedir. Ayrıca bu bilim adamına göre Ak Hunlar Bakteria'da oturmakta olan Kushan-Kidariteleri güneye sürmüş, M.S. 456/457 senesinde Toba /Wei sarayına elçi gönderdikten sonra Çin kaynaklarında yer almışlardır.²¹³ Dolayısıyla 6. asırdan çok daha evvel siyasi bir teşekkül kurdukları anlaşılır.

Bilindiği üzere Ak Hunların tarihi hakkındaki ilk bilgiler Çin hanedan tarihlerinden Liang Shu (M.S. 618-907) ile Wei hanedanlığı tarihinin anlatıldığı Wei Shu'da (M.S. 386-556) yer almaktadır. Bunun en önemli nedeni söz konusu sülalenin Ak Hunlar ile aynı dönemde varlıklarını sürdürmüş olmalarıdır. Dolayısıyla Ak Hun tarihi konusunda ilk başvurulacak kaynak bunlardır. Liang Shu'da Ak Hunların Turfan bölgesine giren kabilelerinden oldukları, Çin'deki Hanların kuzey harplerinde onlara destek verdikleri ve Yüan Weiler zamanında SangChien yöresinde yaşadıkları not edilirken Wei Shu'da onların bir süre Çin Seddi'nin kuzeyinde oturdukları daha sonra Kin Shan yolu ile Hotan'ın doğusuna geçtikleri anlatılır. Altay bölgesinde görülen Ak Hun göçebelerinin daha sonra kendilerine yurt olarak Sogdiana'yı

²¹² E.Konukçu, **Kushan ve Ak Hunlar Tarihi**, Doktora Tezi, Ankara 1973, s.54.

²¹³ K.Enoki, "The Origine of The Ephthalit or White Huns", **East and West** 3, Bellinghom/Washington 1955, s.231-236; M.M.Çeliktaş, **Ak Hun Tarihi Üzerine Türkiye ve Dünyada Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, s.55-56.

seçtikleri ve burada IV. yüzyıla kadar diğer Hun boyları ile birlikte varlıklarını sürdürdükleri bilinir.²¹⁴

Ak Hunların Hindistan topraklarına ne zaman geldikleri tam olarak bilinmese de onların IV. yüzyılın ilk yıllarında ya da daha önce bu topraklarda var oldukları ortadadır. Çünkü M.S. 320 yıllarında I. Çandragupta yönetimindeki Guptalar, Ak Hun toprakları üzerine akınlar düzenler ve o dönemde Ak Hunların yaşadığı Sindh, Belucistan ve Belh'i Ak Hunların elinden alır.²¹⁵ Dolayısıyla daha önceki tahminlere göre Ak Hunların Hindistan'a ilk gelişleri ve Gupta imparatorluğu ile olan ilk mücadeleleri V. yüzyılın sonlarına doğru varlığını sürdüren Skandagupta döneminde değil, IV. yüzyılda Çandragupta dönemine dayanır. Ancak IV. yüzyılda I. Çandragupta'nın elinden topraklarını aldığı Ak Hunların, Hindistan'da varlıklarına dair bir bilgiye 5. yüzyılda tahta geçen Kumāragupta dönemi sonrasına kadar rastlanmaz.²¹⁶ Tahminen buradaki yenilgiden sonra rotalarını değiştiren Ak Hunlar, yaklaşık olarak 360 yıllarında İran topraklarına girer ve o dönemde hüküm sürmekte olan Sasani İmparatoru II. Şapur ile bir anlaşma yaparlar. 420 yıllarında Behram Gur'un Sasani tahtına çıkmasıyla söz konusu anlaşma bozulur. Batılıların barbar olarak adlandırdığı Büyük Hun Devletinin bakiyelerinden olan Ak Hunlar, İran Platosunda yer alan, günümüzdeki Tahran yakınlarındaki Rey'e kadar ulaşırlar.²¹⁷ Böylece Ak Hun ve Sasaniler karşı karşıya gelir. Bu dönemde Sasani Şahı olan Behram Gur, yapılacak istilaya karşı koyamayacağını düşünür ve bu istiladan

²¹⁴ Konukçu, **a.g.t.**, s.72-73.

²¹⁵ K.C.Sagar, **Foreign Influence on Ancient Asia**, New Delhi 1992, s.206.

²¹⁶ Sagar, **a.g.e.**, s.206; Thapar, **a.g.e.**, s.74; Maity, **a.g.e.**, s.60.

²¹⁷ W.M.McGovern, **The Early Empires Of Central Asia**, New York 1939, s.410.

vazgeçmeleri için Ak Hunlara yüklü miktarda para teklif eder. Ak Hun hükümdarı bu teklifi kabul eder, çünkü zaten amaç yeni araziler elde etmek değildir. Uzlaşma sağlandığını düşünerek Bakteria'dan karargâhlarına geri dönmeye başladıkları sırada Behram Gur çok akıllıca davranıp av maksadı ile yola çıkar ve Kafkasya'yı aşır, Hazar'ın kuzeyinden Aral'a iner. Ülkesi tehlikede olduğu halde av peşinde olan Behram Gur' un bu tavrına hiç kimse bir anlam veremez. Behram Gur, Ak Hun hakanının Kuşmihan'da konakladığı haberini alınca bir gece ani bir darbe vurarak Ak Hun ordusunu bozguna uğratır.²¹⁸ Bozgun sırasında Ak Hun hükümdarı ölür, karısı esir alınır ve daha önce yapılan anlaşma gereği ödenen paralar Sasanilere geri verilir.²¹⁹ Bu savaşın en önemli sonucu iki ülke arasındaki sınırın Amu Derya (Ceyhun) olarak belirlenmesidir.²²⁰

Behram Gur öldükten sonra tahta Yezgird (438–457) çıkar ve Ak Hunların 454 yılında Yezgird'e karşı üstün gelmesine kadar ²²¹ Ak Hun ve Sasaniler arasındaki mücadeleler devam eder.²²² 457 yılında Yezgird'in ölümüyle oğulları Hürmüz ve Firuz arasında çıkan taht kavgasında Ak Hun hükümdarı Aksungur'un (Kun Kan) desteğini alan Firuz tahta çıkmayı başarır.²²³ Firuz'un başa geçmesine

²¹⁸ S.Gömeç, **Türk-Hun Tarihi**, Ankara 2012, s.363-364.

²¹⁹ McGovern, **a.g.e.**, s.410.

²²⁰ Gömeç, **a.g.e.**, s.364.

²²¹ G.Galip, S.Gömeç, **Hindistan'da Türkler**, 2.Baskı, Ankara 2013, s.13.

²²² E.Aradi, "The History of White Huns", **Mikes International**, C. VIII, 4. Baskı, Den Haag 2001, s.40.

²²³ F. H.Skrine- E.D.Ross, **The Heart Of Asia**, London 1899, s.130–138; J.B.Burry, **A History Of The Later Roman Empire From Arcadius to Irene**, Vol. I, London 1889, s.306; Biswas, **a.g.e.**, s.22; Mesudî, **Murûc Ez-Zeheb**, Çev. D.Ahsen Batur, İstanbul, 2011, s.232.

yardımcı olan Aksungur, yardımlarına karşılık Ceyhun üzerindeki Tirmiz'in kendilerine verilmesine ister ve Tirmiz'i alır.²²⁴ Böylece Türkler doğuda Tarım Havzası'nın batı bölümüne, kuzeyde Amu Derya ve Sır Derya arasındaki Maverünnehir ve Tanrı Dağlarına kadar olan yerlerde hüküm sürmeye başlar.²²⁵ Ancak yapılan anlaşma uzun yıllar sürmez ve 464 yılında iki devlet arasında yeni savaşlar patlak verir.²²⁶ Bu savaşlar sonucunda Aksungur 484 yılında Firuz'u yener ve Firuz bu savaşta hayatını kaybeder.²²⁷ Ardından oğlu Kavad (Kubad) tahta geçer ve bu sırada Mazdek İsyanı baş gösterir. Ak Hunların batı kolu bu olaylar ile meşgul iken, bu sırada Afganistan ve Kuzey Hindistan'da bulunan Ak Hunların doğu kolu söz konusu coğrafyadaki Kuşhan kabilelerini ortadan kaldırır.²²⁸ Yaklaşık M.S. 450'de Mälvä'nin yöneticisi olan Toraman öncülüğündeki Ak Hunların bu kolu Hindikuş'u geçip günümüzde Pakistan bölgesindeki Bolân Geçiti'nin bulunduğu

²²⁴ Gömeç, **Türk Hun...**, s.366; J.B.Bury, **A History Of The Later Roman Empire From Arcadius to Irene**, Vol. I, London 1889, s.18-22; J.Deguignes, **Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların Tarih-i Umumisi**, Çev. Hüseyin Cahid, C. II, İstanbul 1923, s.202; B.A.Litvinsky, "The Hephthalite Empire", **History of Civilization of Central Asia**, Vol. 3, Paris 1996, s.143.

²²⁵ Gömeç, **Türk Hun...**, s.366; Gömeç, **Hindistan'da ...**, s.13.

Tabari bu sınırları Gürcistan'dan Belh (Bakteria) ve Badahşan'ı içinde alan Toharistan'a kadar şeklinde tanımlarken Dinaveri de bu sınırlara Zabulistan'ın da tabii olduğunu ifade eder (Bakınız, Biswas, **a.g.e.**, s.23).

²²⁶ E.Konukçu, **a.g.t.**, s.78-79; Galip-Gömeç, **Türk Hun...**, s.366.

²²⁷ B.Ögel, "Akhun Devleti", **Tarihte Türk Devletleri**, c.1, Ankara 1987, s. 77; Konukçu, **a.g.t.**, s. 80; Gömeç, **a.g.e.**, s.367.

²²⁸ B.Ögel, "İlk Töles Boyları", **Bellten**, c. 12, Ankara 1948, s.826; Konukçu, **a.g.e.**, s.36.

dağları aşarak Gandhāra'ya oradan da Pencap'a ulaştıkları bilinir.²²⁹ Eden Partiger, kutsal kitaplardan Markaṇḍeya Purāṇa'da Sutlec Nehrinin yukarı taraflarındaki vadilerin “Hundes” olarak adlandırıldığını ve bu bölgelerin Hūṇalara ait olduğunu öne sürer.²³⁰ Ancak Ak Hunların bu dönemden çok önce yani ilk olarak M.S. 320 yılında Maurya imparatorluğundan sonra ikinci büyük Hint imparatorluğu olan Gupta imparatorluğu ile burada karşılaştığı bilinir.²³¹ Ancak en eski Hint

²²⁹ Sagar, **a.g.e.**, s.208; D.A. Akbulut, “ İlkçağ'da Soğdia be Bakteria”, **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 2002, s.7; E. Konukçu, “Ak Hunlar”, **Türkler**, c.1 Ankara 2002, s.1312.

Aslında Ak Hunların Hindistan'da Gandhara'ya nasıl ulaştıkları konusu tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar onların Nagaraha'nın ötesinden batıdan kuzey-batıya gelerek ilk olarak Zabulistan, Kapisa ve Bamiyan'dan geçerek ulaştıklarını bir kısmı da Ak Hunların Bamiyan, Kapisa ve Zabulistan'a hiç uğramadan Karakurum ve Hindikuş arasındaki vadiden geçip Toharistan üzerinden geldiklerini ileri sürmektedirler. Başka bir grup araştırmacılar ise Ak Hunların Mālva'dan Keşmir'e kadar uzanan bölgede hâkimiyet sürdükleri ancak Gandhara bölgesine hiçbir zaman ulaşamadıkları yazmaktadır (Bakınız, U.Thakur, **The Hūṇas In India**, Varanasi 1967, s.76; M.Tezcan, “Kushanlar, Ak Hunlar ve Eftalitler” **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, 31 Ekim 1 Kasım 2002, Ankara 2002, s.19-20).

²³⁰ **Markandeya Purana**, LVIII, Trans. F. E. Partiger, Calcutta 1904, s.380.

²³¹ Bu dönemde Kushānlar Batı Penjap'a, Sakalar ise Gucerat ve Mālva'nın bir kısmına hükmediyorlardı. Kuzey Hindistan'ın geriye kalan diğer bölgeleri de küçük devletler tarafından yönetilmekte idi (Bakınız, R.C.Majumdar, “The Rise of The Guptas”, **The Classical Age**, Bombay 1954, s.1). Bu sırada Magadha ülkesinde askeri niteliklere sahip olan Çandragupta adında bir lider tahminen M.S. 275 (320-321) yıllarında devletinin sınırlarını Magadha'dan Allahabad'a kadar genişletti (Bakınız, H.Bayur, **Hindistan Tarihi**, C.I., Ankara 1987, s.83). Bu dönemde Hindistan'daki küçük beylikleri de kendilerine tabi eden Guptalar Hindistan'ın kuzeyinin yönetimini ele geçirmiş ve Maurya imparatorluğundan sonra gelen ikinci büyük imparatorluk olmuştur. Bilim, sanat ve dini

vesikalarından olan, M.Ö 300- M.S. 300 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen meşhur Hint Destanı Māhābhārata'nın, Vana Parva LI, 1991; ve Sabha Parva XXXI, 1194-1195. bölümlerinde de Hūṇalardan bahsedildiği görülür.²³²

Hintlilerin kutsal kitapları olan Purāṇalar'da da Hunların söz konusu coğrafyada varlıklarını sürdürdüklerini öğrenebiliriz. M.S. 250-1250 yılları arasında yazılmış olan Purāṇalardan özellikle Markaṇḍeya Purāṇa (LVII, LVIII)²³³ ve Viṣṇu Purāṇa'da (II, 3) Hūṇaların yani Ak Hunların Hindistan topraklarındaki varlığından bahsedilir.²³⁴

Yazılı belgelerde Ak Hunların V. yüzyılda Hindistan'a akınları sırasında (455-470) Skandagupta'nın Gupta imparatorluğunun başına yeni geçmiş olduğu bilinir. Söz konusu dönemde Ak Hunların Gupta topraklarına girdiğini fark eden Skandagupta savunmaya geçer (455-470). Yapılan araştırmalara göre Gupta imparatorluğuna karşı gerçekleşen bu Hun akını Bhitari Taş Sütununa kayıtlıdır.²³⁵ Tam olarak ne zaman yazıldığı bilinmeyen Bhitari Sütunu, Benares yakınlarında 1834 yılında bulundu. Metinde daha çok Gupta hükümdarı Skandagupta'nın, Ak Hunlar ve Puṣyamitraların akınlarına nasıl karşı koyduğu anlatılır.

Skandagupta'nın ilk hükümdarlık yıllarında Ak Hunlar ile yaptığı savaş Cunagadh Yazıtında da geçmektedir. Burada Skandagupta'ya karşı mücadele eden

açıdan pek çok konuda kendilerini Geliştiren Gupta imparatorluğu döneme ilim adamlarının da kullandığı "Altın Çağ" ı Hindistan'da yaşatmışlardır (Bakınız, Jayaswal, **a.g.e.**, s.112-153).

²³² **Mahābhārata**, s.112.

²³³ **Mārkaṇḍeya Purāṇa**, s.380.

²³⁴ K. Kaya, "Eski Hint Metinlerinde Türk", **Argos Gemicileri**, Sayı 10, Ankara 2003, s.7.

²³⁵ Biswas, **a.g.e.**, s.48; J.Harmatta, "Late Bactrian Inscriptions", **Acta Antiqua Scientiarum Hungarica**, Vol.17, Budapeşt 1969, s.297-432.

Ak Hunlar, Hūṇa olarak değil Mleccha²³⁶ olarak anılır.²³⁷ Yapılan araştırmalara göre bu mücadelenin yapıldığı yerin kesin olarak bilinmemesine rağmen Varanasi'nin doğu taraflarında ele geçen bir sütundan, söz konusu mücadelenin bu bölgelerde olduğu düşünülüyor.²³⁸ Bu veriler göz önüne alındığında Ak Hunların Pencap'tan günümüzdeki Uttar Pradeş Eyaletinin doğu sınırlarına kadar ilerlemiş oldukları tahmin ediliyor.

İlk başlarda günümüzde Kuzey Pakistan ve Kuzey-doğu Afganistan bölgesinde yer alan Gandhāra'da görülen Ak Hunlar, sonraları orta Hindistan'a yani Pencap'tan günümüzdeki Uttar Pradeş Eyaletinin doğu sınırlarına kadar ilerlediler. M.S. 436-473 yıllarında Kumāragupta zamanında günümüzdeki Mandasir olarak anılan Deṣapura'yı yöneten kral Viṣṇavarman'ın oğlu Bandhuvarman'a ait Mandaşir Yazıtında da yabancılar olarak anılan Ak Hunların Mālva'ya kadar geldikleri açıkça görülebilir.²³⁹ Ak Hunlar, Sutlec Irmağını geçerek Batı Hindistan'da Gucerat eyaleti ile Arap denizi (Umman Denizi) sınırında yer alan Saurāshṭra ya da Kathiāvād sınırları dâhil Batı Hindistan'ın büyük bir bölümüne hâkim oldu. Bu bölgede Gupta

²³⁶ Mleccha: yabancı, barbar, tarım ve silah yapımı ile geçinen kişi, Sanskrit dili konuşmayan ve Ari ve Hindu olmayan ırk anlamlarına gelmektedir (Bakınız, M.M. Williams, **a.g.e.**, s.837).

²³⁷ A.Biswas, **The Political History of Hūnas in India**, New Delhi, 1973, s.49; Fleet, **a.g.e.**, satır 3-4, s.61. Burada Mlecchalar'ın Hūṇa (Hun) olduğunu söyleyebilmemizin en büyük nedeni söz konusu tarihte onlara ait olarak gösterilen toprakların Hūṇalara (Hunlara) ait olmasıdır (Bakınız, Thapar, **a.g.e.**, s.69).

²³⁸ Sagar, **a.g.e.**, s.208.

²³⁹ Bandhuvarman Kumāragupta döneminde bir eyalet yöneticisidir. Bu yazıtın büyük bir bölümü Ak Hunlar tarafından yıkılmış, M.S. 473 yılında II. Kumāragupta döneminde yeniden düzenlenmiştir (Bakınız, Thapar, **a.g.e.**, s.72-73).

ordusuna aman vermediler. Dolayısıyla Ak Hun-Gupta savaşları daha çok Sutlec Irmağı ya da Batı Hindistan düzlüklerinde gerçekleşmiştir. Ak Hunlar Orta Hindistan'a doğru ilerlemeye devam ederken Skandagupta onları durdurmak için karşılarına çıktı. Söz konusu durum Uttar Pradeş Eyaletinde bulunan Bhitari Sütun Yazıtında şu şekilde aktarılır:

Hūṇairyyasya samāgatasya samare dorbhyām dharā karṇipitā bhīmāvartta-karasya... (onun iki ordusu dünyayı salladı, huzursuzluk yaratan Hūṇalar ile yakın mücadeleye girdi...) ²⁴⁰

Bu mücadele Cunagadh Yazıtına göre, Skandagupta'nın devletin başında bulunduğu 138. Gupta yılında, yani tahminen M.S. 454'ün sonları ya da M.S. 455 senelerinin başlarında Ak Hunlar ile karşı karşıya geldiği doğrulanmaktadır. ²⁴¹ Yazıttaki bilgilere baktığımızda Skandagupta'nın Ak Hunları yenilgiye uğrattığı bu durum Cunagadh yazıtına da şu şekilde yansır:

nṛpati-guṇa-niketaḥ skandaguptaḥ pṛithuśrīḥ pitari sura-sakhitvam prāptavaty ātma-śaktyā// api ca citameva tena prathayaṁti yaśāṁsi yasya ripavo-api āmūlabhagna-darpāniva... Mlecchadeśeshu. (Babası tanrıların bir arkadaşı pozisyonuna geldiğinde (öldüğünde) Skandagupta krallık makamında büyük bir onur kazandı; Mlecchaların ülkesinden olan düşmanları onun büyüklüğünü gördü... zafer kazandı). ²⁴²

²⁴⁰ Fleet, **a.g.e.**, s.56, satır 15.

²⁴¹ Biswas, **a.g.e.**, s.49.

²⁴² Fleet, **a.g.e.**, satır 3-4, s.61.

Dönemin bu belgelerine baktığımızda Ak Hunlara karşı birden fazla mücadelede bulunan Skandagupta çoğunlukla galip gelmiştir.²⁴³ Söz konusu mücadelelerde yenilen Ak Hunlar, Sutlec Irmağı kenarında yerleştikleri yerlere geri dönmek zorunda kalırlar ve burası Ak Hun ve Gupta toprakları arasında bir sınır olur.²⁴⁴ Skandagupta bu savaşta elde ettiği başarıdan dolayı “Hindistan’ın Kurtarıcısı” olarak tarihe geçer.²⁴⁵ Ak Hunların geri çekilmelerine rağmen Skandagupta, Batı Hindistan’da bulunan Saurāshtra’nın her an Ak Hunların akınına uğrayacağını düşünmektedir.²⁴⁶ Onun Saurāshtra ile ilgili korkularının en büyük nedeni söz konusu bölgenin hemen hemen bütün yabancıların geçiş bölgesi olmasıdır. Dolayısıyla stratejik bakımdan önemli bu bölge Guptalar tarafından uzun zaman denetim altında tutuldu.

M.S. 455 ve 465 yılları arasındaki vesikalarda Ak Hunlar ve Gupta imparatorluğu arasında her hangi bir olaya rastlanmıyor. Bu durum için kimi yazarlar Gupta İmparatorluğu ile Ak Hunlar arasında bir barışın yapıldığını öne sürerken, bir grup araştırmacı da söz konusu dönemde Ak Hunların Sasani topraklarına hâkim olabilmek için Mālvā’ya doğru ilerlediklerini belirtmektedir.²⁴⁷ Gupta mücadelelerinden sonraki dönemde ise bazı ilim adamları Ak Hunların Hindukuş’un eteğinde, Afganistan ile İran toprakları arasındaki bölge olan Zabulistan’a

²⁴³ Thakur, **a.g.e.**, s.77.

²⁴⁴ Sagar, **a.g.e.**, s.211.

²⁴⁵ Sagar, **a.g.e.**, s.210; Thakur, **a.g.e.**, s.85.

²⁴⁶ Biswas, **a.g.e.**, s.50.

²⁴⁷ Biswas, **a.g.e.**, s.50; R.C.Dutt, **A History of Civilization in Ancient India**, New Delhi 2000, s.53; R.C.Majumdar, **The Classical Age**, Bombay 1954, s.27; K.P.Jayaswal, **The Imperial History of India**, Lahore 1934, s.36.

çekildiklerini iddia eder. Bu coğrafya Çinli Hacı Hsüen-Tsang'ın vesikalarında Hsi-ma-ta-lo olarak verilir.²⁴⁸ Bu kelimenin aslı Sanskrit dilinde “Hima + tala”, “karlı dağların eteğinde yaşayanlar” manasında kullanılmakta ve Ak Hunları karşılamaktadır.²⁴⁹ Çinli hacı Sung Yun'un VI. asrın başlarında Hindistan'a yaptığı seyahatin notlarının ilk çevirilerinde Gandhara bölgesinin yöneticisinin Laelih diye bir ye-ta (Ak Hunlara Çin kaynaklarında verilen isim) olduğu söylenirken, Sung Yun'un biyografisinin daha sonraki Çince çevirilerinde Laelih kelimesinin “tigin” şeklinde tercüme edildiğini görüyoruz.²⁵⁰ “Tigin” ise öz Türkçe bir sözcük olmakla birlikte Orta Asya Türk devletlerinde hükümdar ya da kaganların oğullarına verilen isimdir. Bununla birlikte Ak Hun hükümdarları arasında bahsi geçen “tigin” Genel Türk tarihçilerinin önde gelen isimlerinden olan Saadettin Gömeç'e göre kaganı karşılamaz, söz konusu kelime Toraman yani Törümen'in hükümdarlıktan önceki sanıdır.²⁵¹ Ancak Hintli tarihçi Biswas'a göre tiginin Brāhmī yazıtlarında geçen “Ṭhucina” ve Keşmir kroniği olan Rācataraṅgiṇi'de geçen “Tuñcina” kelimesi ile aynı ve söz konusu kelimelerin tigin'in Sanskritleşmiş hali olmalıdır. Biswas'a göre Tigin, ya da Tuñcina, bu metinlerde Toraman'ın babası ve yeni bir hanedanlığın kurucusu olarak kullanılır. Şunu da belirtmek gerekir ki, Rācataraṅgiṇi'de Tuñcina adında üç kişiye rastlanır. Bizim bahsettiğimiz, Toraman'ın babası olarak geçen

²⁴⁸ Watter, T., **Yuan Chwang's Travel in India**, London 1904, s.278-279.

²⁴⁹ Williams, **a.g.e.**, s. 440, 1298; Z.V.Togan, “Eftalitlerin Menşei Meselesi”, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi** IV/ 1-2, 1964, s.1-2; Konukçu, **a.g.t.**, s.64.

²⁵⁰ Dikshtar, **a.g.e.**, s.91; Biswas, **a.g.e.**, s.53.

²⁵¹ S.Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, Ankara 2009, s.50.

Tuñcina'dır.²⁵² John Marshall'ın Takşila'da yaptığı kazılar sonucunda elde ettiği bilgileri değerlendiren Hintli tarihçi Biswas, “Thucina” ya da “Tuñcina”nın Toraman'ın babası olduğu, onun Gandhāra'da Ak Hun devletini kurduğunu ve daha sonra Keşmir'e kadar devletini genişlettiği sonucuna varır.²⁵³

b. Toraman (Toramāṇa) ve Dönemi

Hint kaynaklarında Hun akınları sırasında ilk unvanı ya da adının bilinmediğinden Tigin'den sonra karşımıza Toraman (Törümen) çıkmaktadır. Sanskrit metinlerde Toramāṇa olarak geçen Toraman, Orta Asya'dan Orta Hindistan'a kadaki toprakları içine alan büyük bir devlet kuran ilk yabancı hükümdardır.²⁵⁴ Onun ne kadar ihtişamlı bir hükümdar olduğu Hint yazıtlarında şu şekilde anlatılır:

*Varshe prathame prihivīm prithu-kīrttau prithu dyutau mahārācādhirāca-
śrī-Toramāṇe praśāsati.* (Krallar kralının ilk yöneticilik yılında çok büyük üne ve şerefe nail olan Toramāṇa dünyayı yönetiyor).²⁵⁵

*Śrī Toramāṇiti yaḥ prathito bhūcakrapaḥ prabhūta guṇaḥ satyapradāna
śauryodyena mahīnyāyataḥ sāsṭā.* (Çok erdemli bir dünya yöneticisi var ki

²⁵² Biswas, a.g.e., s.53; Kalhana's *Rācataraṅgiṇi: A Chronicle of the Kings of Keşmir, Sanskrit Text with Critical Notes*, M.A.Stein, Book III, Delhi 2003, şloka 97-101, s.386.

²⁵³ Biswas, a.g.e., s.55.

²⁵⁴ U.Thakur, *The Hūṇas in India*, Varanasi 1967, s.94.

²⁵⁵ Biswas, a.g.e., s.56.

kahramanlığı, doğruluğu ile ün salmış ulu Toramana ülkesini adaletli bir şekilde yönetiyordu).²⁵⁶

Hiraṇya Torāmāṇkyau vyadhattām atha tat sutau Sāmrācña yuvarācatava bhācane rañcanam kshiteh. (Hükümdarlık görevini alan saygıdeğer Hiranya ve Toraman dünyaya mutluluk getirdi).²⁵⁷

Bālāhatānām prācūryam vinivāryā samañcasam Toramāṇena dīnnārāḥ svāhatāḥ. (Onun tarafından pek çok para bastırıldığından, Toraman kendi ismini yazdırmıştır).²⁵⁸

Toraman'ın, Hun veya İran kökenli olduğuna dair fikirler öne süren ilim adamları da vardır. "Torāmāṇa" ismi ne Sanskrit, ne Prakrit ne de bir Pers ismidir. Bu kelime Türkçe'dir.²⁵⁹ Toraman'a gerek bazı yazıtlarda, gerek paralarda, gerekse bazı edebi eserlerde Şaha/ Şahi, Cauvla ve Maharācadhirāca gibi farklı unvanlar verilmiş olup bu durum bazı ilim adamlarının Toraman'ın Kushan, Pers ve Hint kökenli olabileceğini düşünmesine neden olmuştur. Kimileri de Kurā Yazıtında bahsedilen Toraman ile Kalhana'nın meşhur Krallar Tarihi olan Rācataraṅgiṇi ya da paralarda bahsedilen Toramanın aynı şahıs olmadığı, bütün bu vesikalardaki Toraman'ın bağımsız kişiler olduğunu öne sürmektedir. Onlara göre Toraman'a verilen Şaha/Şahi ya da Cauvla unvanları bir kabile adı olabilir.²⁶⁰ Ancak şu bir

²⁵⁶ Biswas, **a.g.e.**, s.69.

²⁵⁷ Biswas, **a.g.e.**, s.69.

²⁵⁸ **Racatarangini**, III, şloka 103.

²⁵⁹ "Törü": Yaratılmak, düzen, nizam (Bakınız, B. Atalay, **Divan-ı Lügat-it Türk**, C. IV, Ankara 2006, s.647). "-men", "-man" ekleri ise abartma ve şiddetlendirici anlam taşır (Bakınız, İ.Kafesoğlu, "Türkmen Adı, Manası ile Mahiyeti, **J.Deny Armağanı**, Ankara 1958, s.121).

²⁶⁰ Thapar, **a.g.e.**, s.96-97; Biswas, **a.g.e.**, s.57.

gerçektir ki Hint vesikalarında büyük bir fatih olarak bahsi geçen Toraman tektir. Ayrıca söz konusu vesikalarda Toraman'dan Mihirakula'nın babası ve Hun soyuna mensup biri olarak bahsedilir ki bu da başka bir kanıt olabilir. Şunu vurgulamak gerekir, Toraman adına dikilmiş olan Erāṇ Kitabesi de bir tanedir. Ancak Hindistan'da birden fazla Erāṇ kitabesi var olup Samudragupta, Buddhagupta, Bhanugupta adına diktirilmiş olanlar da mevcuttur. Dolayısıyla Toraman'a ait kitabeden bahsederken Toraman'ın Erāṇ kitabesi olarak bahsetmek daha doğru olacaktır. Belki de günümüze kadar gelen Erāṇ Kitabesinin Toraman'a ait olmadığı konusundaki tartışmaların temel nedenlerinden bir tanesi de bu ayrımı bilmemekten kaynaklandığı düşünülebilir.

b.a. Toraman'a Ait Yazıtlar ve Paralar

Hindistan'da Toraman'dan bahseden üç kitabe bulunmaktadır. Bunlardan Eran ve Kura Taş sütun yazıtı Toraman adına, Gvaliyar ise Mihirakula adına kazınmıştır. Toraman için dikilen yazıtlar şunlardır:

b.a.a. Toraman'ın Eran Taş Sütun Yazıtı (M.S. 500-510):

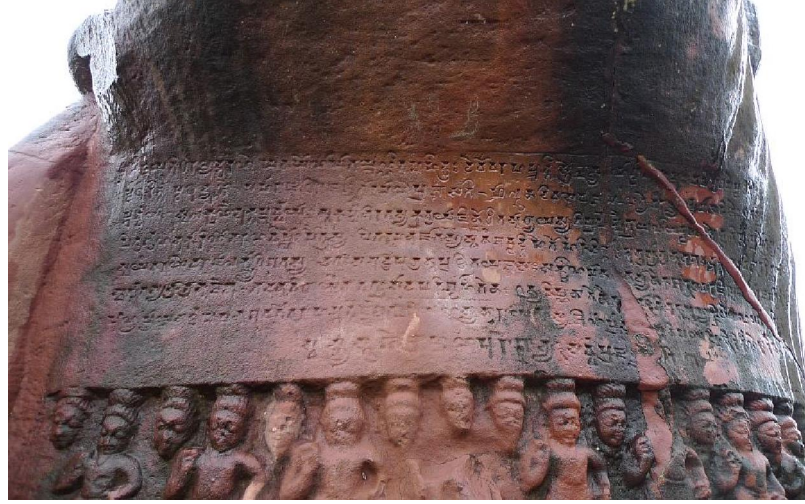
Resim 5 : Toraman'ın Eran Yazıtı

Eran, orta Hindistan'da Madhya Pradeş eyaletine bağlı bir şehirdir. Bu yazıt 1838 yılında T.S.Burt'ün başkanlığındaki bir proje ile Eran şehrinde keşfedilmiş ve aynı yıl başkan Burt'ün okuduğu kısımlar ve çevirisi James Prinsep tarafından Bengal Asiatic Society'nin 7. cildinde yayınlanmıştır. 1861 yılında bu metin orijinal sütundan yeniden okunup tercüme edilerek, Dr. Fitz Edward Hall tarafından aynı derginin 30. cildinde tekrar neşredilmiştir.

Eran'da bulunan bir diğer yazıt eyaletin merkezinde, Sagar bölgesini ikiye bölen Khurai'de yer alır. Bu yazıt, Sagar köyünün yaklaşık yarım mil uzaklığında bir tapınak grubunun güneyinde yıkık bir ibadethanenin revağının doğu yüzüne Tanrı Vishnu adına yapılmış bir tapınak üzerine Brahmi harfleri ile yazılmış olup, 3.3528m (on bir feet) uzunluğundadır. Ayrıca yazıt bir domuz şeklinde kocaman kum taşından

yapılmış bir kaide üzerindedir.²⁶¹ Domuz figürünün üzeri onun yelelerine tutunan ermiş kişilerin heykelleri ile kaplıdır. Yazıtın üzerindeki efsaneye göre dünya bir kadın olarak resmedilir. Onun sağ elinde bir fildişi, omuzlarında küçük dört taraflı tapınak ve tapınakların her bir yüzünde oturur şekilde resmedilmiş figürler vardır. Domuzun üzerinde çatlaklar oluşmuştur. Bu çatlaklar özellikle ortasından başlayarak önden arkaya doğru uzanır. Yazıtın üzerinde küçük oyuklar bulunmaktadır. Yazılar yaklaşık 83.82 cm (2' 9") genişliğinde ve 27,305 cm ($10\frac{3}{4}$ ") yüksekliğindedir. Bazı harfler hava şartlarından dolayı zarar görmüş ve bazı kısımlar da tamamen yok olmuştur. Ancak sağlam kalan kısımlar oldukça okunaklıdır. Alt satır tabana 185,42cm (6' 0") boyutlarındadır. Yazıların ortalama boyu yaklaşık 0,9525 cm'dir ($\frac{3}{8}$ "). Yazılardaki alfabe karakterleri Budhagupta'nın Eran Sütun Yazıtındaki karakterlere benzemektedir. Yazıt Sanskrit dilinde kaydedilmiştir.

²⁶¹ "Domuz"; Türk, Hint, Yunan, Roma ve Mısır mitolojilerinde önemli bir figürdür. Ancak Ak Hunlara ait bu yazıttaki domuz figürünü Türk ve Hint mitolojisine göre yorumlamak yerinde olacaktır. Türklerde tahminen İslamiyet inancından dolayı pis ve aşağılık bir hayvan olarak görülen domuzun Türk mitolojisindeki yeri bu değildir. Özellikle Türklerin takvimi olan On İki Hayvanlı Türk Takviminde bir ay ismi olarak geçen domuz (tonguz) önem verilen bir hayvan olmasının yanında isminin bulunduğu ay da özellikle Kazak Türklerine göre bolluk ve bereketin olduğu yılları işaret eder. Hatta bunun ile ilgili "İt yılı ek, domuz yılı biç" gibi bolluğu işaret eden atasözleri mevcuttur (Bakınız, N.Biray, "12 Hayvanlı Türk Takvimi –Zamana Hükmetmek", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Özel Sayı, Erzurum 2009, s.675). Hint mitolojisinde domuz figürüne baktığımızda ise Hindu tanrılarında Vishnu'nun yeniden bedenlenmiş halidir (Bakınız, Kaya, **Hint Mitoloji...**, s.15). Toraman'a ait yazıtın bir domuz figürü üzerine kazınmasından da Toraman'ın Hinduizme özellikle de Hindu tanrılarında Tanrı Vishnu'ya sempati duyduğu anlaşılmasının yanı sıra, Türk Mitolojisine göre de Toraman'ın döneminin bolluk bereket içinde geçtiğini vurgulama amacı da güdülmüş olabilir.

Resim 6 :Eran Kitabesi'nde Yazıtın kazılı olduğu bölüm

Bazı ilim adamlarına göre bu taş anıt, Aulikara yöneticisi Māharāca Matri Vishṇu tarafından yaptırılmış, ancak tahminen M.S. 484 yılında Eran'ın, Toraman liderliğindeki Ak Hunların eline geçtiği ve dolayısıyla da bu tapınağa da hâkim oldukları bilgisini öne sürerler. Yazıtın içeriğine baktığımızda Toraman'ın dönemi ve daha çok ilk hükümdarlık yılları anlatılmaktadır. Yazıtta ay olarak Phālguna'dan bahsedilmekte ve Fleet bu ayı şubat-mart ayları olarak bize vermektedir. Fleet tarafından okunan ve çevirisi yapılan 8 satırlık Eran Yazıtının Sanskrit versiyonu ve çevirisi şu şekilde yapılmıştır:²⁶²

Sanskrit metin

1. Om Cayati dharany-uddharaṇai ghana-ghauṇ-āghāta-ghūrṇṇita-
mahiddhraḥ devau varāha-mūrttis=trailaukya-mahā-grha-stambhaḥ,
Varshai prathamai pṛithivim I²⁶³

²⁶² Fleet, **a.g.e.**, s.158-161.

²⁶³ Metinde kullanılan “I” virgül, “II” işareti ise nokta anlamında kullanılmıştır.

2. Pṛithu-kirttau pṛithu-dyutau mahārāca-ṣri-Toramāṇe praṣāsati
Phālguṇa-divase daṣame, ity evaṁ rācyavarsha-māsa-dinaiḥ etasyāṁ
3. Pūrvvāyām, sva-lakṣhaṇair=yukta-pūrvvāyām. Sva-karm-
ābhiratasya kratu-yācinau=dhita-svādhyāyasya vipr-arsher=
Mmaittrāyaṇīya-vṛshabhasy=Endravishṇauḥ prapautrasya,
4. Pitur=guṇ-ānukāriṇau Varuṇavishṇoḥ pauttrasya pitaram-anu-cātasya
sva-vamṣa vṛiddhi-hetaur=Harivishṇauḥputtrasy=ātyanta-bhagavad-
bhaktasya Vidhātur=ichchhayā,
5. svayaṁvaray=eva raca-Lakshmy=ādhigatasya chatuḥ-samudra-
paryanta-parthita-yaṣāsaḥ akṣhīṇa-māna-dhanasy=āneka-ṣattru-samara-
cishṇauḥ mahār[ā]ca Mātrivishṇauḥ
6. svarggatasya bhrātr=anuvidhāyinā tat-prasāda-parigrihitena
Dhanyavishṇunā ten=aiva [sa]h=āvibhakta-puṇya-kkriyeṇa mātāpitrauḥ
7. puṇy-āpyāyan-ārtham=esha bhagavato varāha-mūrtter=cagat-
parāyaṇasya Nārāyaṇasya ṣilā-prās[ādaḥ] sva-vishay[e]sminn=Airikine
kāritaḥ,
8. Svasty=astu gau-brāhmaṇa-puraugābhyaḥ sarvva-pracābhya [ti].

Çeviri

Om!²⁶⁴ Fatih, dünyada yükselen (deniz seviyesinden yukarıda), bir domuz
şekline girmiş Tanrı (Vishṇu) burnu ile dağların titremesine neden olur; o, dünyanın
bulunduğu büyük evin direğidir (desteğidir).

²⁶⁴ * “Om” ya da “Aum” hecesi ayin ve tapınmalarda, bayramlarda ve dinsel seramonilerde dua ve
yakarışlarda kullanılır. (A) Tanrı Vishṇu, (U) Brahma ve (M) Şiva’dır ve bu hece üç tanrının birliğini

1. Satır: İlk yılında büyük şeref ve büyük bir üne sahip olan şanlı, hükümdarlar hükümdarı Toramāṇa dünyayı yönetiyor;
2. Satır: Phālgunanın (Şubat-Mart ayı) onuncu gününde; kendi karakterlerini yukarıdaki gibi ortaya koyar.
3. 4. 5. Satırlar: Ona (Toraman) itaat eden küçük erkek kardeş Dhanyavishṇu tarafından, cennete giden ve kendini aşırı derecede kutsal biri olmaya adanmış büyük kral Mātrī Vishṇu kabul edilir;²⁶⁵ o, Vidhatri'nin²⁶⁶ isteği ile kendi birliğine (kendi eşi de olabilir) bir kız seçer gibi hükümdarlık tanrıçılığı tarafından yaklaştırıldı; onun üzü dört okyanusu aştı; o, hiç zarar görmemiş bir onura ve zenginliğe sahip oldu; o, pek çok düşmanla yaptığı mücadelede galip geldi; o, görevini dikkatli bir şekilde yerine getiren IndraVishṇu'nun oğlu'nun oğlunun oğlu idi; o, kutsallığını ilan etti; özel çalışmalar yaptı (kutsal kitaplar); o bir Brahman ermişi idi; (ve) Maitrāyaṇīya²⁶⁷ (sākhā)'nın en mükemmeli (takipçisi) idi; o, Varunavishṇu'nun oğlu idi, babasının çeşitli özelliklerini taşıdı; (ve) o, Harivishṇu'nun oğlu idi, babasının erdemli niteliklerini de taşıdı, (ve) soyunun yükselmesini sağladı:
6. 7. Satırlar: (Dhanyavishṇu tarafından) elde edilen başarılar onunla (onun yapmak istedikleri ile) uyum içerisinde idi, ailesinin dini

(Trimurti) sembolize eder. Yoga ve meditasyon yaparken “Om” hecesi çok sık kullanılır (Bakınız, Kaya, **Hinduizm...**, s.57).

²⁶⁵ Yazıtta adı geçen Mātrī Vishṇu, Airikina yani günümüzdeki Eran bölgesinde yönetimin başında olan bir subay Dhanya Vishṇu ise onun küçük kardeşidir (Bakınız, Agrawal, **a.g.e.**, s.229)

²⁶⁶ Hindu mitolojisinde tanrıça Durgā'nın bir başka ismi.

²⁶⁷ “Son Buddha” ya da “geleceğin Buddhası” manasındadır.

değerlerini arttırma, bu dini değerlerin toplu bir belgesini (refahı) evrene kazandırma amacı, kendini adanmış bir “Öküz” şeklinde bedenlenmiş kutsal (Tanrı) Nārāyaṇa’nın bu taş tapınağını, Airikiṇa (Eran bölgesi) topraklarında yaptırmasına neden oldu.

7. Satır: Bütün bu hedefleri yerine getirmek için inekler ve Brāhmaṇlar baş sırada yer aldı.

b.a.b. Toraman’ın Kurā Sütun Yazıtı:

Kura, Hindistan’ın Bihar eyaletinin güneyinde yer alan Çarkhand eyaletindeki bir kasabadır. Bu sütun üzerindeki yazılar Brahmi harfleri ile kaydedilmiştir. Yazıt Roṭṭa Cayavṛddhi’nin oğlu Buddhist Rahip Roṭṭa Siddhavṛddhi tarafından kayıtlara geçirilmiş olup, Toraman’ın dindar birisi olması için bağışlanmıştır. Yazıtın dikiliş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte tahminen 5. yüzyılın son çeyreğidir. Yazıtta Toraman için Sanskrit dilinde “Mahārācadhirāca” olarak verilen unvanın yanı sıra Śaha ve Cauvla unvanlarına rastlanmaktadır. Bununla beraber o kadar uğraşlara rağmen yazıtın orijinal metnine ulaşamadığından tezimize maalesef alamadık.

Kendi adına dikilmiş olan Erān ve Kurā yazıtlarının yanında oğlu Mihirakula adına kazınmış olan Gvaliyar yazıtlarından elde edilen sonuçlara göre Toraman Gandhāra, Zabulistan, Afganistan ve Pencap’tan Orta Hindistan’a kadar pek çok şehri hâkimiyeti altına aldı.²⁶⁸ Söz konusu Gupta topraklarını ele geçiren Toraman liderliğindeki Hunlar, on iki yıl boyunca bu toprakları ellerinde tuttular ve

²⁶⁸ Majumdar, “The Disintegration of The Empire”, **The Classical Age**, Vol. III, Bombay 1954, s.35.

Chenab'daki Pavvaiya, Sākala Eran ve Mālvā'yi güç merkezleri haline getirdier.²⁶⁹ Toraman'ın özellikle Magadha'ya düzenlediği akınların Kuzey Hindistan'ın tarihinde önemli bir yeri vardır. Toraman'ın Gucerat Bölgesine kadar olan toprakları hâkimiyeti altına aldığıının en büyük göstergesi de 1978 yılında Gucerat Eyaletinde bulunan üç bakır plakadan anlaşılmaktadır.²⁷⁰ Böylece başarılı, zeki ve azimli bir hükümdar olan ve siyasi üstünlüklerle beraber kültürel başarılar da ele geçirilen Toraman, Eran Yazıtında da belirttiği üzere hedeflerine ulaştı. Ancak Toraman Eran'ın yönetimini uzun süre elinde tutamadı. Çünkü söz konusu dönemde Madhya Pradeş Eyaletinde Mālvā'yı yöneten bir Hint klanı olan Aulikara imparatoru Prakāshadharmā, Toraman'a karşı bir mücadele başlattı ve bu yüzden gücü gittikçe azalan Toraman savaşı kaybetti. Prakāshadharmā Toraman'ın elinden sadece Eran'ı almaz aynı zamanda onun haremindeki kadınları almıştır.²⁷¹ Toraman bu kayıpların ardından yeniden toparlanıp, günümüzde Bengal'de yer alan Gauḍa ve Magadha'da elde ettiği zaferlerinden kısa bir süre sonra Kashi'de, yani günümüzdeki Benares'te hastalandı ve M.S. 515 yılında vefat etti.²⁷²

²⁶⁹ Thakur, **a.g.e.**, s.112.

²⁷⁰ Sagar, **a.g.e.**, s.215.

²⁷¹ Agrawal, **a.g.e.**, s.235.

²⁷² Aradi, **a.g.e.**, s.44; Thakur, **a.g.e.**, s.130; K.P.Jayasval, **An History Imperial History of India in Sanskrit Text**, Lahore 1934, s.36,61.

b.a.c. Toraman’a Ait Paralar

Gupta toprakları üzerinde Toraman’a ait birçok para bulunmuştur. Bu paraları temelde gümüş ve bakır olarak ikiye ayırmak gerekir:

a. Gümüş paralar:

1. At figürlerinin bulunduğu paralar : Muhtemelen M.S. 510 yılına ait olup üzerinde Grek dilinde “şahi cavula” ya da “canabula” yazmaktadır (Resim 7).²⁷³

Resim 7: (Bakınız, Biswas, **a.g.e.**, s.209, Plate III)

2. Sasani tarzı paralar: Bu paralar daha çok Pencap ve Sutlec-Yamuna Nehirleri arasındaki alanlarda bulunmuştur. Güneş şeklinde olup üzerinde Gupta karakterleri ile büyük şekilde “Tora” yazılıdır (Resim 8).²⁷⁴

Resim 8: (Bakınız, Vondrovec, **a.g.e.**, s. 214)

²⁷³ A.Kurbanov, **The Hephthalites: Archaeological and Historical**, Phd Thesis, Berlin 2010, s.96;

Thakur, **a.g.e.**, s.108; Biswas, **a.g.e.**, s.193.

²⁷⁴ Thakur, **a.g.e.**, s.108; Biswas, **a.g.e.**, s.193

3. Tavus kuşu bulunan paralar.²⁷⁵ Bu tarz paralar daha çok Toraman'ın 54. yılına aittir ve paranın ortasında dans eden bir tavus kuşu vardır (Resim 9).²⁷⁶

Resim 9: (Bakınız, Biswas, a.g.e., s. 211, Plate IV)

a. Bakır paralar:

1. Kuşhan tarzı: Bu paraların bir yüzünde, oturur şekilde resmedilmiş tanrıça figürü mevcuttur ve üzerinde kralın ismi yazılıdır. Bu tarz paralar bazı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde gruplandırılmaktadır. Bunlar daha çok paralar üzerindeki hükümdar figürlerinin kıyafetlerine göre yapılmaktadır. Örneğin diz altına kadar tunik giymiş ya da dize kadar fırfırlı etek giymiş olanlar.²⁷⁷

²⁷⁵ P.T.Nair, "The Peacock Cult in Asia", *Asian Folklore Studies*, Vol. 33, No. 2, 1974, s.125.

²⁷⁶ A.H.Dani, B.A. Litvinsky, M.H. Zamir Safi, "Eastern Kushans, Kidarites in Gandhara and Kashmir, and Later Hephthalites", *History of Civilization of Central Asia*, Vol. III, Delhi 1999, s.175; Sagar, a.g.e., s.229; K.Lal, *Peacock in Indian Art, Thought and Literature*, New Delhi 2006, s.46.

²⁷⁷ Biswas, a.g.e., s.193-194.

2. Sasani büstü tarzı paralar: Bu biçim sikkelerde hükümdar tac giymiş şekilde resmedilmiştir ve burada aynı zamanda güneş çarkı ve kalın bir şekilde Tora yazısı vardır.²⁷⁸

Bu paraların yanı sıra Uttar Pradeş Eyaltinde, Allahabad bölgesinde bulunan Kausāmbī’de üzerinde Toramāṇa ve Hūṇarāca yazan iki tamga bulunmuştur. Toraman’dan bahseden bir başka vesika da Cainist yazar Udyotana Sūri’nin M.S. 777-778 yıllarında derlediği Kuvalayamālā’dır. Bu eserde Toramāṇa yerine Torarāya olarak vermiştir. Ancak onun Gupta imparatorluğunu sallantıya uğrattığı ve Mālva’da hâkimiyet kurduklarına değinilmesi önemli bir noktadır.²⁷⁹ Bir başka önemli vesika Ārya-Mañcuṣrī-Mūlakalpa’dır. Bu eserin orijinal metninin ne zaman ve kim tarafından yazıldığı bilinmemekle birlikte, 1925 yılında eski bir Hint Krallığı olan Travancore döneminde Trivandrum Sanskrit Seri’sinin LXXXIV. sayısının 579-656 sayfaları arasında yer almıştır. Gaṇapati Śāstrā tarafından üç bölüm olarak Sanskrit dilinde yayımlanmış olan eser daha sonra Tibet ve Çin diline çevrildi. Söz konusu eser, Hindistan’daki Buddhist Tantraları²⁸⁰ anlatması ve Hindistan’da varlıklarını sürdürmüş olan Ak Hunlar (Hūṇalar) hakkında bilgi vermesinin yanı sıra Toraman’ın Magadha’ya kadar olan toprakları hâkimiyeti altına aldığı ve Benares yakınlarına kadar gücünden bahsettirdiği yazmaktadır.²⁸¹

²⁷⁸ Biswas, **a.g.e.**, s.193.

²⁷⁹ Thakur, **a.g.e.**, s.108-109.

²⁸⁰ “Tantra” Sanskrit bir kelime olup “bölüm” anlamına gelmektedir (Bakınız, M.Williams, **a.g.e.**, s.436).

²⁸¹ Jayaswal, **a.g.e.**, s.37-40.

b. Mihirakula ve Dönemi (M.S. 515-550)

Yaklaşık 515- 550 yılları arasında Ak Hun idaresini elinde bulunduran Boyla Mihira yani Mihirakula, Hindistan'ın en kuvvetli hükümdarı, “Hindistan'ın Atillası” olarak bilinir.²⁸² Onun, Toraman'ın oğlu olup olmadığı konusunda tartışmalar varsa da onun Toraman'ın oğlu olduğu Mātṛa (Mātṛācheta) adlı bir kişi tarafından güneş tapınağı üzerine 530 yılında Mihirakula adına kazınmış olan Gvaliyar Yazıtında doğrulanmaktadır. Kitabe J.F.Fleet, V.S. Pathak, D.C.Sircar, K.P. Mitra gibi ilim adamları tarafından çözümlenmiştir. Ayrıca Kosmos Indicopleustes (M.S. 522-530) eserlerinde Ak Hunların Hindistan'daki hükümdarından Gollas olarak bahsetmiştir.²⁸³

Mihirakula'nın kardeşlerinin olup olmadığı konusu da tartışmalıdır. Çinli Seyyah Hsüan-Tsang'ın notları ve Kura Yazıtı dikkate alınacak olursa Mihirakula tek çocuk değildir, onun kardeşleri vardır.²⁸⁴ Sanskrit eser Rācataraṅgiṇī'de ise Mihirakula'nın herhangi bir kardeşinin isminden bahsedilmez. Ancak bu eserde

²⁸² Kulke-Rothermund, **a.g.e.**, s.143; Gömeç, **Türk Hun....**, s.373.

“Mihirakula” isminin anlamı hakkında çeşitli görüşler vardır. Bazı araştırmacılara göre bu kesinlikle bir Hun ismidir. Asıl isim Mihira olup ismin sonuna eklenen “gula” Macarcadaki “yula” isminin değişik bir versiyonu “boyla” olup devlet teşkilatına göre askeri işlerin dışındaki meselelerle ilgilenen memurdur. Tıpkı Tonyukuk'un unvanında gördüğümüz gibi (Bakınız, S.Gömeç, “Boyla ve Baga Unvanı” **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, C.1, sayı 1, Ordu 2010, s.77). Bazılarına göre ise göre “kula” kelimesi “şri, şahı” kelimelerinin eş anlamlıdır (Bakınız, Thakur, **a.g.e.**, s.133).

²⁸³ Thakur, **a.g.e.**, s.133.

²⁸⁴ Beal, **a.g.e.**, s. 171; Biswas, **a.g.e.**, s.70.

Mihirakula'dan önce Hiraṇyakula ve Vasukula ismi geçer.²⁸⁵ Biswas'a göre bu isimler Toraman'ın oğulları değildir. Hiranyakula muhtemelen Mihirakula'nın amcasıdır.²⁸⁶ Ayrıca söz konusu eserde Mihirakula'dan sonra Pravarasena ismi karşımıza çıkmaktadır ve kuvvetle muhtemel Pravarasena, Toraman'ın küçük oğlu yani Mihirakula'nın küçük kardeşidir.²⁸⁷

Döneminin 15. yılında tahminen M.S. 528'de dikilmiş olan Gvaliyar Yazıtı'nın bulunduğu Güneş Tapınağı, Gopa olarak adlandırılmaktadır. Gopa, Mālvā şehrinde bulunan bir tepedir ve buradan Mihirakula M.S. 528 yıllarında Mālvā şehrine hâkim olduğu sonucuna varılmaktadır.²⁸⁸

Babasından sonra Keşmir bölgesini yönetimi altına alan Mihirakula, Gupta hükümdarı Yaşodharman'ın Mandaşir Yazıtında bahsedildiği üzere M.S. 533-534 yıllarında Yaşodharman'ı yenilgiye uğratarak Himalayalara hâkim olur.²⁸⁹ Günümüzde Hindistan'ın Pencap Eyaletindeki Sialkot (Shakala/ Sakala) şehrini devletin merkezi haline getiren Mihirakula'nın, devletin sınırlarını Belh'den Kuzey ve Orta Hindistan'a kadar genişlettiği bilinir.²⁹⁰

²⁸⁵ **Rācataraṅgiṇi**, Book I, śloka 288; Book III, śloka 102.

²⁸⁶ Biswas, **a.g.e.**, s.70.

²⁸⁷ **Rācataraṅgiṇi**, Book III, śloka 109; Aradi, **a.g.m.**, s.45; Biswas, **a.g.e.**, s.71.

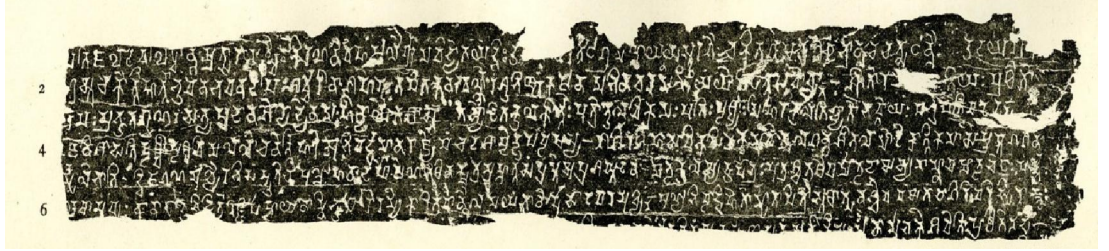
²⁸⁸ Mookerji, **a.g.e.**, s. 120; Majumdar. "The Imperial Crisis", **The Vākātaka-Gupta Age**, Delhi 2007, s.199.

²⁸⁹ R.Basak, **History of North-Eastern India**, Calcutta 1995, s.84; Biswas, **a.g.e.**, s.73.

²⁹⁰ Thakur, **a.g.e.**, s. 132; Kulke-Rothermund, **a.g.e.**, s.144; E.Chavannes, **Documents sur Les Toukine (Turcs) Occidentaux**, St. Petesburg 1903, s.223-225; R.C.Majumdar-H.C.Raychaudhuri, K.Datta, **An Advanced History of India**, Delhi 2012, s.154; Jayaswal, **a.g.e.**, s.37; C.J.Browns, **The Coins of India**, Delhi 2009, s.44; S.Wolpert, **A New History of India**, Oxford 1989, s.94. Hint

c.a. Mihirakula'ya Ait Kitabeler ve Paralar

Mihirakula hakkında çeşitli kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Bunlar arasında en başta onun adına dikilmiş olan Gvaliyar Kitabesi gelmektedir:

Resim 10: Mihirakula'nın Gvaliyar Kitabesi

c.a.a. Gvaliyar Kitabesi:

Kitabe General Cunningham tarafından keşfedilmiş ve onun okuduğu bölümler ilk kez Bengal Asiatic Journal adlı derginin otuzuncu bölümünde Dr. Rajendralala Mitra tarafından tercüme edilip kayda geçirilmiştir. Bu derginin bir sonraki sayısında Dr. Rajendralala Mitra'nın "Gvaliyar Krallarının Kalıntıları" adlı makalesinde çıkartılan bir taş baskı yayımlanmıştır. Yazıt kırılmış kırmızı kumtaşından yapılmış 81,915 cm ($2' 8\frac{1}{4}"$) genişliğinde, 14,2875 cm ($5\frac{5}{8}"$) yüksekliğindedir. Yazıt Orta Asya'da Madhya Pradeş, Gucerat, Karnataka, Goa ve Tamil Nadu Eyaletlerinde hüküm sürmüş olan Maratha klanının²⁹¹ merkezi olan Gvaliyar'da bir kaledeki güneş tapınağının revağına yazılmıştır. Eser Kalküta'da

vesikalarında bu bölgeye "Hūṇa deṣa" yani "Hun bölgesi" adı verilmiştir (Bakınız, Sharma, a.g.e., s.133).

²⁹¹ Marathalar Hindistan'ın Madhya Pradeş, Gucerat, Karnataka, Goa ve Tamil Nadu eyaletlerinde yerleşen ilk halktır.

imparatorluk Müzesi anlamına gelen Imperail Museum'da muhafaza edilmektedir. Yazıt bulunduğunda satırların başları kaybolduğu için 7. satırın bir kısmı, 8 ve 9. satırın ise büyük bir bölümü ciddi hasar görmüştür. Yazıtın sağ tarafı ve tepesindeki cümleler neredeyse sütunun bütün yüzünü kaplar. Yazılar yaklaşık 0,9525cm ($\frac{3}{8}$) ölçülerindedir. Yazıt Sanskrit dili ile kazınmış olup, özel işaretler kullanılmıştır.

Söz konusu yazıtta genel olarak Mihirakula'nın dönemi anlatılır. Üzerinde ne zaman yazıldığına dair açık bir tarih olmamasına rağmen yazıtın Mihirakula'nın on beşinci yılında Kārttika (Eylül-Ekim) ayında yazıldığı içindeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Ayrıca yazıtın üzerinde bulunduğu güneş tapınağının Mātṛcheta adında bir kişi tarafından Gvaliyar bölgesindeki Gopa olarak adlandırılan dağa yaptırıldığı bilinir.²⁹²

Sanskrit Metin

1. [Om] [Cayati calada-vāla-dhvāntam=utsārayan=svaiḥ kiraṇa-nivaha-cālairvyoma vidyotayadbhiḥ u [daya-gi]r[i]-taṭ-āgra[m] maṇḍayan yastura[m]gaiḥ chakita-gamana-kheda-bhrānta-chaṁchat-sat-āntaiḥ, Udayag[i]r[i]
2. [---] grasta-chakri=rtti-harttā bhuvana-bhavana-dīpaḥ śarvvarī-nāṣa-hetuḥ tapita-kanaka-varṇanair= amṣubhiḥ= paṁkacān [ā]m=abhinava-ramaṇiyam yo vidhatte sav o=vyat, Śri- Toram[āṇa i]ti yaḥ prathito
3. [bhūcha]kra (?)-paḥ prabhūta-guṇaḥ satya-pradā(dhā)na-śauryād-yena mahī nyāyata[h] śāstā, tasy=odita-kula-kirtteḥ putro-tula-vikramaḥ patiḥ pṛithvyāḥ Mihirakul-eti-khyāto= bhṅgo yaḥ Paśupatiḥ [---].

²⁹² Fleet, **a.g.e.**, s.163-164; V.R.R.Dikshitar, **The Gupta Polity**, Delhi 1952, s.320.

4. [Tasmin=rā]cani śāsati pṛithviṃ pṛithvimāla-lochane=rtti-hale abhi-
varddhamāna-rācyē pañchadaś-ābde nṛpa-vṛishashya, Śaṣi-raṣmihāsa-
vikasita-kumud-otpala-gandha-ṣītal-āmode Kārttika-māse
pāpt[e]gagana-
5. [patau(?) ni]rmmale bhati. Dvica-gana-mukhyair=abhisamstute cha
puṇy-āha-nāda-ghosheṇa tithi-nakshatra-muhūrte samprāpte
supraśastadine, Mātritulasya tu Pautraḥ putraḥ=cha tath=aiva
Mātridāsasya nāmnā cha Mātricheṭaḥ parvva-
6. [ta]vāstavyaḥ. Nānā-dhātu-vichitre Gop-āhvaya-nāmni
bhūdhare ramye kāritavān=śailamayam bhānoḥ prāsāda-varamukhyam,
Puṇy-ābhivṛiddi-hetor=mmātāpitros=tath=ātmanaḥ=ch=aiva vasata[m]
cha giri-vare=smi[n] rācñāḥ
7.pā (?)dena, Ye kārayanti bhānoḥ-chandr-āmṣu-sa.....prabham
griha-pravaram teshām vāsaḥ svargge yāvat-kalpa-kshayo bhavati,
Bhaktyā raver-vvirachitam sad-dharma-khyāpanam su-kirttimayam
nāmnā cha Keṣav-eti-prathitena cha.
8.ch
araṇair=vvibhūshita-taṭo yāvach=cha Merur-nagaḥ
yāvach=.....nilla-nirada-nibhe
Viṣṇur=vvi(bbi)bharty=uc[c]valām Śrims tāvad=giri-mūrdhni tishṭhati
[ṣilā(?)-prā]sāda-mukhyo rame,

Çeviri

1. Satır: [Om] Gökyüzünü aydınlatan ışık kümeleri ile kara bulutları dağıtan; at arabasının tekerlekleri ve korkunç yürüyüşü ile yorgun düşerek karmakarışık ruhlar ortaya çıktığında, atları ile şafağın sınırlarını süsleyen fatih (güneş) seni koruyabilir mi?
2. Satır: (Dünyada) Şanlı Toraman olarak ün yapmış büyük erdemli bir yönetici (vardır); o, özellikle doğruluğu sembolize eden bir kahramandır; dünya adaletle yönetilir.
3. Satır: Onun, soyunun ünü yükseldi, bu oğulun yiğitlikte eşi benzeri yoktur, bu dünyanın kralı Pasupati'yi bozguna uğratan (gücünü kıran) kişi Mihirakula adı altında yeniden ünlenir.
4. Satır: Kralların en iyisinin en iyisi olan ve ay ışıklarının gülümsemesi ile çiçek açan mavi ve kırmızı nilüfer çiçeklerinin kokusu ile kötülükleri yok eden “Ay Karttika” 15. yılında artan hâkimiyeti ile büyük ve şeffaf gözleri ile dünyayı yönetiyor. Bu sırada “Tithi”, “Nakshatra” ve “Muhurta”ya sahip olan ve kutsal günün ilanının gürültüsü ile ikizlerin yöneticileri tarafından haber verilen bu şanslı gün ay parlarken ortaya çıkar.
5. 6. Satır: Matritula'nın oğlunun oğlu ve Mātricheta adındaki Mātridāsa'nın oğlu bu tepenin bir sakinidir...
O, ay ışığının parlaklığı gibi şeyler güneşin mükemmel evinin oluşmasına neden olmuş ve her şey yıkılana kadar onların evi cennetin içindedir.

- 7 Satır: gerçek dinin meşhur ilanı, Keşava veditya gibi isimlerle anılan güneşe tapmayı içerir.
8. Satır: Sarva tanrısının örgü saçının düğümü olan çalılığa ay yansıdığı müddetçe; Merv dağı cennetin perilerinin ayakları ile süslenmiş sarp yamaçlara sahip olmaya devam ettiği sürece; Vishnu koyu mavi bir bulut gibi olan göğün üzerinde Şri tanrıçasını taşıdığı müddetçe, ay bu taş tapınakların en güzel noktasında durur.

Resim 11: Yaşodharman'ın Mandasor Yazıtı

Mihirakula'nın adına rastlanılan diğer bir yazıt Guptaların kabile yöneticilerinden Yaşodharman adına dikilmiş olan Mandasor (Mandaşir) Yazıtıdır. Bu yazıtın dördüncü ve altıncı satırlarında Hun hükümdarı Mihirakula'nın Yaşodharman'a karşı mağlubiyetinden bahsedilmektedir.

c.a.b. Mihirakula'ya Ait Paralar

Mihirakula hakkında bilgilere ulaşabildiğimiz bir başka kaynak, adına bastırılmış paralardır. Paralar hem gümüş hem de bakırdan yapılmıştır. Gümüş sikkeler Sasani büst tarzında tek çeşittir. Bakır paralar ise birkaç türden müteşekkildir. Bunlar genel olarak üç grup altında incelenir:

1. Doğu Pencap ve Racputana'da bulunan Sasani paralarına benzeyen küçük sikkeler: Bu paralarda hükümdarın başı ve Hint karakterleri ile yazılmış “Şri Mihirakula”²⁹³ yazısı vardır. Paraların arka tarafında ise kamburu olan Öküz Nandi ve Hint karakterleri ile yazılmış “Cayatu Vrisha”²⁹⁴ yazısı vardır (Resim 12).

Resim 12: (Bakınız, Pfisterer, **a.g.e.**, s. 161,314).

2. Kushan Paralarına benzeyen orta boy bakır sikkeler: Bu paralarda sol elinde asa, sağ elinde sunak olan bir hükümdar resmi ve Brahmi yazısı ile sağ tarafta

²⁹³ “Şri” kelimesi Sanskrit dilinde “Saygıdeğer” anlamında kullanılmaktadır.

²⁹⁴ Sanskrit dilinde “cayatu” kelimesi “ci” fiilinden gelmekte ve “yenen, galip gelen” anlamlarındadır. “Vrisha” ise “adam, koca, eş” anlamlarında olup “cayatu Vrisha” “intikam ya da öd alan adam” anlamlarına gelmektedir (Bakınız, Williams, **a.g.e.**, s.394, 1011).

“şahi mihi” , sol tarafta “ragula” yazılmıştır. Paranın arka yüzünde bereket boynuzu ile oturan Tanrıça Lakshmī²⁹⁵ vardır (Resim13).

Resim 13: (Biswas, a.g.e., s. 222).

3. Büyük Bakır sikkeler: Bu paralarda hükümdar ata binmiş şekildedir ve üstünde Brahmi yazısı ile yazılmış “Mihirakula” vardır. Paranın arka yüzünde yine Tanrıça Lakshmī resmedilmiştir (Resim 14).

Resim 14: (Biswas, a.g.e., s. 222).

Ayrıca Celalabad'daki Buddhist manastırında yapılan kazılar sırasında on altı Ak Hun parasına rastlandı. Bunlardan iki tanesi Anuşirvan'ın paralarına

²⁹⁵ Lakshmī, Hint mitolojisinde şans tanrıçası ve aynı zamanda üç büyük Hindu tanrısından biri olan tanrı Vishṇu'nın karısıdır (Bakınız, Kaya, **Hint Mitoloji...**, s.112-113).

benzemektedir.²⁹⁶ 1911 yılında Peşaver'in Shahci-ki Dheri şehrindeki bir manastırda yapılan kazılarda hükümdarın başında hilal bulunan on altı küçük Ak Hun parası bulundu.²⁹⁷ Buradan çıkan Mihirakula'ya ait paraların üzerinde "Cayatu Mihirakula" yazısının yanı sıra ön yüzlerinde genellikle güneş şekli vardır.²⁹⁸

d. Mihirakula ve Gupta Hükümdarları Arasındaki Mücadeleler

M.S. 515 ve 530 yılları arası Mihirakula'nın üstün güç ve namının olgunlaşma süreci ve Ak Hunların zirvedeki dönemi olarak kabul edilebilir. Bu süre zarfında Mihirakula Gandhāra'da ikamet etmiş ve Sakala ya da günümüzde Kuzey-doğu Pencap'ta yer alan ve Sialkot adı verilen şehri, devletinin baş şehri yapmıştır. VI. yüzyılın başlarında Keşmir'i topraklarına katan Mihirakula M.S. 517-520 yılları arasında Sindhu hâkimiyeti altına idi. İki bin fil ve binlerce süvariden oluşan ordu ile savaşa gitti²⁹⁹ Savaşın sonucunda İndus Nehri sınır oldu ve Hunlar Kuzey Hindistan'dan ortasına kadar olan bölgeye yerleştiler. Söz konusu havalide Mihirakula'nın tamamen hâkim olduğunu söyleyebiliriz.

Mihirakula'nın günümüzde Pakistan'da yer alan ve Sialkot adı ile anılan Sakala'yı baş şehir yapmasının en büyük nedeni bu şehrin stratejik önemidir. Çünkü bu şehirden Orta ve Kuzey-batı Hindistan kolay bir şekilde kontrol altına alınabilmektedir. Bölge coğrafi açıdan da Mihirakula için önemlidir. Çünkü burası hem Gandhāra'ya hem de diğer Hun bölgelerine yakındır. Sert kanunlara sahip ve

²⁹⁶ Kurbanov, **a.g.e.**, s.98-99.

²⁹⁷ "Hilal" Hindu Tanrısı Şiva'nın sembolüdür (Bakınız, Kaya, **a.g.e.**, s.183).

²⁹⁸ Kurbanov, **a.g.e.**, s.99.

²⁹⁹ Sagar, **a.g.e.**, s.217.

disiplinli bir yönetici Mihirakula, Hindistan topraklarında büyük bir otorite kurar ve bütün Hint halkı ondan korkar. Kuzey Hindistan'ın da neredeyse tamamını yönetimi altına alan Mihirakula, bölgedeki halkı vergiye tabi tuttu.³⁰⁰

M.S. 530-542 yılları arasında Ak Hunlar için yeni bir dönem başladı. Söz konusu yıllarda Ak Hun hakanı Mihirakula, Gupta hükümdarları ile karşı karşıya geldi. Ancak bu hükümdarların kimliği konusu tartışmalıysa da, Mihirakula'nın bu imparatorluğa karşı verdiği iki büyük mücadelenin olduğu kesindir. Dolayısıyla Mihirakula'nın kim tarafından yenilgiye uğratıldığı konusu da yeterince açık değildir. Gvaliyar, Mandasor yazıtlarına göre bu hükümdar Yaşodharman olarak görülürken, Çin vesikalarına göre Bālāditya yani Narasimhagupta Bālāditya'dır.³⁰¹ İlim adamları her iki kaynaktaki bilgilere göre Hunların yenildiği konusunda hem fikirdir. Ancak bazı ilim adamları bunun tek olay olduğunu, kaynaklarda farklı şekilde bahsedildiğini öne sürer.³⁰² Allan ve Mookerji, Narasimhagupta'nın Gupta'nın doğusundaki toprakları, Yaşodharman'nın ise batıdakileri yönettiğini öne sürerek Mihirakula'nın ilk olarak doğuda Narasimhagupta, kısa bir süre sonra da batıda (Mālvā) Yaşodharman tarafından yenilgiye uğratıldığını ifade ederler.³⁰³ Ayrıca Çin kaynaklarındaki bilgilerde Mihirakula'nın tahminen M.S. 530 yılında

³⁰⁰ **Racatarangini**, Book I, Şloka 303; Thapar, **a.g.e.**, s.150, 153.

³⁰¹ Allan, **a.g.e.**, s.Iv-Ivi.

³⁰² Smith, **Early History...**, s.337.

³⁰³ Allan, **a.g.e.**, s.Ivi, lix; Mookerji, **a.g.e.**, s. 121; Majumdar, "The Disintegration of The Empire", ..., s.36; D.N. Jha, **Early India A Concise History**, New Delhi 2010, s.160.

Bu durum genel olarak kabul edilse dahi bazı araştırmacılar arasında Mihirakula'nın hangi Gupta hükümdarı ile önce, hangisiyle sonra savaştığı konusu da tartışılmaktadır.

Bālāditya, M.S. 530 yılından sonra Yaşodharman tarafından mağlup edildiği anlaşılır.

Yaşodharman'ın Mihirakula'ya karşı elde ettiği bu başarı onun adına dikilmiş olan Mandasor Yazıtında yer alır. Bunun ne zaman tertip edildiğine dair kesin bir kanıt yoksa da yazıtta bahsedilen Mālva'daki savaşın M.S. 532-533 yıllarında yapıldığı anlaşılmaktadır.³⁰⁴ Ak Hun hakanı bu savaşta yenilir; ancak onlar pes etmedi. Keşmir bölgesine doğru ilerleyip ve burayı ele geçirdi.³⁰⁵ Kısa bir süre sonra Ak Hun beyi Mihirakula, Yaşodharman'ın karşısına yeniden çıktı. Ak Hun Devleti Guptaları yok edemese de Mihirakula öncülüğünde yaptığı pek çok akınla bu devleti yıpratmayı başardı. Bu yüzden Gupta imparatorluğunun başında olan Yaşodharman uzun süre yönetimde kalamazdı.

Mihirakula dönemindeki en önemli tartışmalardan biri onun Buddhistlere yaptığı baskılardır. Birçok kaynakta Türk hakanının Buddhistlere karşı cephe aldığı ve Buddhist tapınakları yıktırdığından bahsedilir. Ak Hunlardan haber veren yabancı kaynaklar, özellikle de Hint belgeleri bu tavrından dolayı Mihirakula'yı kinci ve zalim olarak nitelendirir.³⁰⁶ Çinli hacı Hsüan-Tsang'in hatıralarında bu konu şu şekilde anlatılmaktadır:³⁰⁷

“Birkaç yüzyıl önce Mo-hi-lo-ku-lo (Mihirakula) adında bir hükümdar

Hindistan'ı hâkimiyeti altına alır ve Sakala şehrini de baş şehir ilan eder. O

³⁰⁴ Thakur, **a.g.e.**, s.168.

³⁰⁵ R.Hooja, **A History of Rajasthan**, New Delhi 2006, s.144.

³⁰⁶ Biswas, **a.g.e.**, s.68; J.Marshall, **A Guide to Taxila**, India 1918, s.38-39; B.A.Litvinsky, “The Hephthalit...”, s.150; Thakur, **a.g.e.**, s.132; H.Nakamura, **Indian Buddhism**, New Delhi 1999, s.146; G.Omvedt, **Buddhism in India**, New Delhi 2003, s.170.

³⁰⁷ Beal, **a.g.e.**, s.169.

Buddhizm'in (Fu-fa) ilkelerini öğrenmek ister ve bir Buddhist rahip çağırır. Hiçbir Buddhist rahip onun yanına gelmeye cesaret edemez. Herkes bu hükümdarın bu tavrından çekinirken sadece bir kişi onun karşısına gelmeye gönüllü olur. Orada hükümdarın güç kazanmış eski uşaklarından biri vardı. Çağırıldığında hakana karşı Buddhist misyonu o üstlendi. Ancak Mihirakula bunu fark edince “ Ben Buddhism'e (Fu-Fa) saygı duymuştum ve Dhamma'nın kutsal ilkelerini bilmek istemiştım. Bu yüzden ben bir din öğreticisi çağırdım, ama benimle karşıma sadece Sangha geldi. Ben Buddhist rahiplerin din öğreticisi olduğunu düşünmüştım. Ancak benim gördüğüm şey, bu rahiplerin yaptığı hareket benim onlara olan güvenimi azalttı” dedi.

Hsüan-Tsang'e göre Buddhist rahiplerin Mihirakula'nın emrine uymamaları Mihirakula'yı çok sinirlendirir ve o da Hindistan'ın beş bölgesindeki bulunan rahiplerin hepsinin öldürmesini emreder ve onun kılıcından hiç kimse kurtulamaz.³⁰⁸ Daha sonra Mihirakula Magadha'ya doğru yola koyulur. O, Magadha yolunda karşısına çıkan Buddhist manastırları da yok eder. Bu durumun Hintli ve Çinli Buddhistler tarafından abartıldığı düşünülmektedir.³⁰⁹ Mihirakula, onların söylediği kadar Buddhistlere karşı zalim olsaydı bu durumdan gerek Hintli şair Kalhana'nın Rācataraṅgiṇi adlı eserinde, gerekse Yunan seyyah Kosmos Indicopleustes'in eserlerinde ayrıntılı bir şekilde bahsedilirdi. Dolayısıyla onun Budddhizm ve Buddistlere karşı olan tavırları hakkında ayrıntılı bilgi elde edilemeden kesin bir yargıya varmak doğru olmaz.

³⁰⁸ S.Beal, **a.g.e.**, s.169; Sagar, **a.g.e.**, s.218; R.C.Majumdar, “The Imperial Crisis”, **The Vākātaka-Gupta Age**, Delhi 2007, s.196; Thakur, **a.g.e.**, s.176.

³⁰⁹ Thakur, **a.g.e.**, s.167.

Magadha'dan sonra Pataliputra şehrine geçen Mihirakula bu şehirde de mücadeleyi sürdürdü. Maurya İmparatorluğu döneminden beri etrafı su dolu hendekler ile çevrili olan Pataliputra şehri de Ak Hunların toprakları arasına girer.³¹⁰ Araştırmacılara göre söz konusu bölge Mihirakula için fazla kazançlı değildi. Çünkü bölge bataklıktır. Seferlerine devam eden Mihirakula, Kuzey Hindistan'da Bihar eyaletinde yer alan Tirhut'u topraklarına kattı. Tirhut, Sung Yun tarafından Tiel-lo olarak verilir ve Mihirakula'nın ele geçirdiği kırk yer arasında sayılır. Mihirakula'nın bu dönemde Kuzey Hindistan'da bulunan Uttar Pradeş eyaletindeki Kausambi'ye kadar ilerlediği bilinmesine rağmen, Ganj'ın kuzeyindeki bölgelerde yapılan kazı çalışmalarında onun varlığına ait kalıntılara ulaşılamamıştır.³¹¹

Güçlü bir yönetici olmayan Gupta hükümdarı Bālāditya'nın Mihirakula'yı yenilgiye uğrattığı bilinse de Ak Hunlar hiçbir zaman boyun eğmeyip akınlarını sürdürürdü. Daha sonra onların karşısına Yaşodharman çıktı.³¹² Eldeki bilgilere göre Yaşodharman'ın tahtta bulunduğu dönemde Mihirakula, Yaşodharman için önemli olan güneydeki Sinhala, Kola, Karṇāta ve Lāta gibi ülkelerde hâkimiyet kuramadı ve yaşadığı mağlubiyetler sonucunda Ak Hun Devleti yavaş yavaş gücünü kaybetmeye başladı.³¹³ Bu, Bālāditya'dan sonra Mihirakula'nın ikinci büyük yenilgisi oldu.³¹⁴

³¹⁰ Thakur, **a.g.e.**, s.177.

³¹¹ Thakur, **a.g.e.**, s.176-180.

³¹² Bu konu daha önce de bahsettiğimiz üzere çok net değildir. Çünkü Bālāditya'nın Yaşodharman ile aynı kişiler olduğunu söyleyenler mevcuttur.

³¹³ Fleet, **a.g.e.**, s.147-148.

³¹⁴ Ancak daha önce de bahsettiğimiz üzere hangi yenilgisinin önce hangisinin sonra olduğu kesin olarak belli değildir.

Bu mağlubiyetten sonra Mihirakula'nın öldüğünü görüyoruz.³¹⁵ Mihirakula'dan sonraki Ak Hun hükümdarları hakkında fazla bilgiye rastlanılmıyor. Ancak 19. ve 20. yüzyılın başlarında, bazı ilim adamları Toraman ve Mihirakula'dan başka Ak Hun hükümdarlarının da olduğunu öne sürerler.³¹⁶ Meşhur Keşmir krallarının şeceresini anlatan Rācataraṅgiṇi'de Mihirakula'nın ardılları şu şekildedir.³¹⁷

1. Baka
2. Kṣitinanda
3. Vasunanda
4. Naralla
5. Aksa
6. Gopāditya
7. Pravarasena
8. Gokarṇa
9. Narendrāditya (Khinkhla)
10. Yuddhiṣṭhira

Yukarıdaki isimlerin çoğuna sadece söz konusu eserde rastlanmaktadır. Burada ilginç olan nokta Mihirakula'nın soyu kesilmeyip ve bunlar onun ardılları ise maalesef Türkçe unvanlarının da ne olduğu belli değildir. Ancak Gokarṇa ve

³¹⁵ Bu tarih kesin olmamakla birlikte kimileri tarafından M.S. 540 kimileri tarafından ise M.S. 547 olarak verilmektedir.

³¹⁶ Biswas, **a.g.e.**, s.110.

³¹⁷ **Rācataraṅgiṇi**, Book I, sloka 325-373; K.S.Saxena, **Ancient Political History of Kashmir**, Kashmir 2009, s.29.

Khinghila'nın Hun hükümdarları olduğunu gösteren paralar vardır (Resim 15,16)).³¹⁸

Bu paralar daha önce Hindistan'ın kuzeyinde ve Keşmir bölgesinde bulunmuş olan Hun paraları ile benzerlik göstermektedir.³¹⁹

Resim 15: Khingila adına düzenlenmiş üzerinde Raja Lakhana (Udaya) Ditya yazısı bulunan büst ve ateş mihrabı olan gümüş para (Bakınız, M.Pfisterer, **Hunnen in Indien**, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2013, s.95).

Resim 16: Khingila adına düzenlenmiş, Afganistan'da çıkarılmış önde vazoda çiçeklerin bulunduğu bıyıklı uzun büst ve ateş mihrabı olan gümüş para (Bakınız, Pfisterer, **a.g.e.**, s.95).

³¹⁸ Dani-Litvinsky- Zamir Safi, **a.g.m.**, s.169; Biswas, **a.g.e.**, s.112.

³¹⁹ Ögel'in ifadelerine göre de Kök Türk Devletinin yıkılmasından sonra bile Afganistan ile Kuzey Hindistan'da Türk unvanları taşıyan beyler bulunmakta idi. Çin imparatoru bu beylere Türk unvanları veriyor ve onlar da saygı göstermek için Çin'e elçiler gönderiyorlardı. Bu beylerin çoğunun da unvan ve adları değişmiş ve yerli isimler olmuştur (Bakınız, B.Ögel, "Batı Göktürk Devleti", **Tarihte Türk Devletleri**, Ankara 1987, s.120).

Eserde bahsi geçen bir diğer önemli isim II. Pravarasena'dır. II. Pravarasena Toraman'ın oğlu ve Mihirakula'nın üvey kardeşidir. Rācataraṅgiṇi'ye göre Toraman öldükten sonra tahta güçlü olan Mihirakula geçer ve II. Pravarasena başka şehirde yaşayan annesinin yanına gider, yıllarca orada saklanır. Yıllar sonra bulunduğu şehri de terk eden II. Pravarasena, başka bir şehre göçer ve gittiği yerde hacı olur. II. Pravarasena'nın annesi Hintli'dir; Bu yüzden ona bir Hint ismi vermiştir. II. Pravarasena, Mihirakula'nın ölümünden sonra Keşmir'e geri döner ve tahminen 537 yılında, 25 yaşında iken Ak Hunların (Hūṇaların) yönetiminin başına geçer.³²⁰ Kuzey Hindistan'da bulunan Hint krallıkları ile yaptığı mücadeleleri anlatan vesikalardan, onun altmış yıl yönetimde kaldığı ve Keşmir, Pencap'ın batısı, Svat Havzası, Bakteria'nın güneyi ve Gandhara'yı hâkimiyeti altına aldığı anlaşılır.³²¹ Bazı ilim adamlarına göre Pravarasena hâkim olduğu bölgelerin tamamına Pravarasenapura (Pravarasena'nın şehri) adını verdi ve buraya büyük bir tapınak yaptırır.³²² Ayrıca II. Pravarasena'nın Ak Hun hükümdarı olmadığını söyleyenler olsa da, yapılan kazılarda ona ait olduğu kanıtlanan paralardan Ak Hunlara ait tarzın (Kushan tarzı) görülmesi onlar ile akrabalığının kuvvetle muhtemel olduğu anlaşılmaktadır.³²³

II. Pravarasena dönemi boyunca bütün hedeflerini gerçekleştiren akıllı bir hükümdardır. Purāṇalarda bahsedilen ve Kuzey Hindistan'da bulunan paralara göre

³²⁰ Rācataraṅgiṇi, Book III, sloka 299-378; Beal, **a.g.e.**, s.158.

³²¹ Hint kralı Āṣānavarman Maukhari'nin Harahā adlı vesikası, Nālandā Mühürleri, Hint Krallığı Vardhana'lara ait belgeler. (Bakınız, Thakur, **a.g.e.**, s.189-203; Aradi, **a.g.m.**, s.46).

³²² Dani-Litvinsky-Zamir Safi, **a.g.m.**, s.173.

³²³ R.Kumar, **History of The Chamar Dynasty**, Delhi 2008, s.347-348; Dani-Litvinsky-Zamir safi , **a.g.m.**, s.176.

Keşmir’de II. Pravarasena’dan sonra yönetime Gokarṇa’nın geçtiği biliniyor.³²⁴ Kısa süre hükümdarlık yapan Gokarṇa’dan sonra yerine oğlu Khiṅghila geçti. Khiṅghila’nın iki ismi vardır ve diğer ismi Narendrāditya’dır. Tahminen M.S. 557-633 yılları arasında yönetimde kaldığı bilinen Khiṅghila’nın Buddhist değildir, kasta mensuptur. Onun, Tanrı Şiva’ya sempati duyduğu bu yüzden ona “Bhuteşvara” yani “gerçek Şiva / Şiva olan kişi” unvanı verildiği kayıtlarda yer alır.³²⁵

Yaklaşık kırk yıllık hâkimiyet süren Khiṅghila’dan sonra 633-657 yılları arasında Hūṇa yönetiminin başına Yuddhiṣṭhira gelir.³²⁶ Rācataraṅgiṇi’de iki Yuddhiṣṭhira vardır. Bunlar I. ve III. kitapta geçmektedir. Ancak I. Kitapta anlatılan Yuddhiṣṭhira farklı bir hanedanlığın üyesidir.³²⁷ III. kitapta yer alan Hūṇa hükümdarlarından olan Yuddhiṣṭhira yirmi dört yıl hükümdarlık yapar. Ardından yerine oğlu Lakhāṇa geçer³²⁸ ve on üç yıl devleti yönetir.³²⁹

Rācataraṅgiṇi’ye göre Lakhāṇa’dan sonra da Hindistan coğrafyasında Hūṇa hükümdarları varlıklarını sürdürdüler. Kaynaklarda söz konusu Hun hükümdarının isimlerine rastlanmamasına rağmen, Hint krallarına ait sütun yazıtlarında onların Hūṇaları yenilgiye uğrattıkları bilgilerine rastlanır.³³⁰ Şu bir gerçektir ki, özellikle Yuddhiṣṭhira’dan sonra Hūṇa Krallığı asimile olmaya başladı. Ancak söz konusu

³²⁴ Biswas, **a.g.e.**, s. 137; Aradi, **a.g.m.**, s.46; Dani-Litvinsky-Zamir safi , **a.g.m.**, s.174.

³²⁵ Beal, **a.g.e.**, s.156; Aradi, **a.g.m.**, s.46; Dani-Litvinsky-Safi, **a.g.m.**, s.174.

³²⁶ **Rācataraṅgiṇi**, Book III, sloka 383; Biswas, **a.g.e.**, s.137; Aradi, **a.g.m.**, s.47.

³²⁷ Biswas, **a.g.e.**, s.130.

³²⁸ **Rācataraṅgiṇi**, Book III, sloka 383.

³²⁹ Aradi, **a.g.m.**, s.47.

³³⁰ Garuda Pillar (M.S. 85, Pala kralına ait), Nālāndā Bakır Plaka, Monghyr Bakır Plaka (Bakınız, Thakur, **a.g.e.**, s.207-208).

bölgede yani Kabil ve Gandhara’da M.S. 666 yılında Türk Şahi Devleti kuruldu ve Hūnaların varisleri yeniden tarih sahnesine çıktılar.³³¹

C.Gupta İmparatorluğunun Çöküşü

a. Son Gupta Yöneticileri

a.a. Vainyagupta ve Bhanugupta Dönemi:

Skandagupta’nın ölümünden sonra Gupta imparatorluğunun tarihi daha da karmaşık hal alır. Bunun en büyük nedeni ise daha önce de belirtildiği üzere kazılarda çıkan materyallerin kronolojik olarak bir biri ile çelişmesi ve hükümdarların farklı isimlerle anılma ihtimalinin bulunmasıdır. Genel bir değerlendirme yapıldığında Guptaların geneolojisi önceki bölümde belirtildiği şekildedir. Bu geneolojik tabloya göre Buddhagupta’dan sonra tahta Narasimhagupta geçer.³³² Birtakım ilim adamları Narasimhagupta’dan önce yani M.S. VI. yüzyılın ilk yarısında tahta en az iki hükümdarın daha geçtiğini ve bunların Vainyagupta ve Bhanugupta olabileceği fikrini öne sürerler.³³³ Ancak Gupta tarihinin anlatıldığı pek çok kaynakta bu isimlerden bahsedilmez. Durum böyle olunca bazı tarihi hadiselerin açıklanmasında karışıklığın yaşanması da kaçınılmazdır. Dolayısıyla bu tezimizi hazırlarken bu sıkıntıları fazlasıyla yaşamak zorunda kaldık.

³³¹Dani-Litvinsky-Safi, **a.g.m.**, s.174-175.

³³² M.Willis, “Later Gupta History, Coins and Historical Ideology”, **The Royal Asiatic Society**, Vol.15, Issue 2, Cambridge 2005, s.145.

³³³ Majumdar, **Comprehensive...**, s.87.

Doğu Bengal’de yer alan Camilla’nın kuzey-batısındaki Gunaighar’da bakır bir plaka bulunmuştur.³³⁴ Bu plakada kral Vainyagupta’nın ismi “Mahāraca Śrī Vainya Guptaḥ” (Ulu Büyük Kral Vainyagupta) olarak geçer. Ayrıca yazıtın üzerinde Vainyagupta’nın Guptaların 188. yılı yani M.S. 507 yılında yaşadığı ve Kuzey-doğu Hindistan’da yer alan Tripura’da kazandığı zafer anlatılır.³³⁵ Söz konusu yazıtı baktığımızda Vainyagupta’nın diğer Gupta hükümdarlarından farklı olarak Tanrı Vishṇu’ya değil, Tanrı Śiva’ya taptığı yazılmaktadır.³³⁶ Bunun sonucu olarak da onun döneminde ait birçok Śiva tapınağı yaptırıldığı biliniyor.

İlim adamları arasında Vainyagupta’nın, Budhagupta’nın oğlu olduğu kabul edilir.³³⁷ Ancak Gunaighar’da bulunan bakır plaka yazıtında ve Nālandā’da bulunan tamgada Vainyagupta, I. Kumaragupta’nın torunu olarak geçer. Mühürde babasının ismi silinmiş olup sadece “gupta” isminin önündeki “-u” harfi okunabilmiştir. Dolayısıyla ilim adamları bu isimlerin Purugupta, Bhanugupta (tahminen 510) ve Vishṇugupta (tahminen 543) olabileceğine dair tahminlerde bulunurlar. Ancak bize

³³⁴ Thaplyal, **a.g.e.**, s. 293; Ganguly, **a.g.e.**, s.94.

³³⁵ Mookerje, **a.g.e.**, s.122; R.Kumar, **Early History of Jammu Region**, Delhi 2009, s.539.

³³⁶ Agrawal, **a.g.e.**, s.233-234; Mookerje, **a.g.e.**, s.123; Thaplyal, **a.g.e.**, s. 294; D.K.Ganguly, **a.g.e.**, s.95.

Ancak kimi ilim adamları onun ilk başlarda Vishṇuit olduğunu daha, sonraları Śiva’ya tapmaya başladıklarını öne sürmektedirler (Bakınız, Ganguly, **The Imperial...**, s.95).

³³⁷ Majumdar “The Imperial Crisis...”, s.190.

göre de diğer hükümdarlara ait tarihler göz önüne alındığında Vainyagupta'nın babasının Purugupta olduğu sonucu ağır basmaktadır.³³⁸

Son dönemlerde Nālandā'da Vainyagupta'ya ait tamganın bir parçası daha bulunmuştur.³³⁹ Bu materyaller incelendiğinde Vainyagupta'nın Gupta sülalesinden olup olmadığı ve tahta çıkıp çıkmadığı konusundaki şüpheler ortadan kalktı. Ancak kimi ilim adamları onun bağımsız bir yönetici olduğunu, hatta iki ayrı Vainyagupta olabileceğini öne sürmektedir.³⁴⁰ Nālandā tamgası, Gunaighar'da bulunan bakır plaka ve kazılarda ele geçen birkaç para dışında, Vainyagupta hakkında hiçbir veriye ulaşılamamaktadır.³⁴¹ Söz konusu paralara bakıldığında Vainyagupta yönetimindeki devletin mali durumunun diğer dönemler ile arasındaki fark çok net bir şekilde görülebiliyor. Dolayısıyla da paraların basıldığı materyaller arasındaki fark onun çağında Gupta imparatorluğunun gücünün azaldığına işaretir.

Bhānugupta hakkında yeterince belge olmaması yüzünden onun hakkındaki pek çok şey karanlıktır. Onun adına sadece Eran bölgesinde bulunan dikili bir taş yazıt vardır. Burada onun için “şanlı Bhānugupta”, “dünyanın en cesur adamı”, “güçlü hükümdar” gibi ifadeler kullanılıyor.³⁴² Bhānugupta'nın sülalesine dair bilgiler de henüz kesinlik kazanmamıştır. Ancak onun babasının Purugupta ya da

³³⁸ Thaplyal, **a.g.e.**, s.293. Bu konuda S.R.Goyal farklı düşünmektedir. O, mühürdeki “gupta” kelimesinden önceki “u”harfini “dra” olarak okumuş dolayısıyla da Vainyagupta'nın babasının III. Çandragupta olabileceğini öne sürmüştür (Bakınız, Goyal, **a.g.e.**, s.447).

³³⁹ Majumdar, **A Comprehensive...**, s.87-88.

³⁴⁰ Gupta, **a.g.e.**, s.356; Willes, **a.g.m.**, s.139.

³⁴¹ Mookerji, **a.g.e.**, s.122.

³⁴² Majumdar, **a.g.e.**, s.88.

Kumāragupta olduğunu söyleyen ilim adamları mevcuttur.³⁴³ Söz konusu yazıtta Bhānugupta'nın Eran bölgesinde yaptığı savaş ve çarpışma sırasında arkadaşı Goparāca'nın ölümünün üzerine eşinin, Hindistan'a özgü “satī” geleneğini uyguladığı ilk burada bahsedilmektedir.³⁴⁴ Bhānugupta'nın isminin bazı kaynaklarda Prakāṣaditya olarak geçtiği öne sürülüyor. Birçok ilim adamına göre bu isim Bhānugupta'nın unvanı olmalıdır.³⁴⁵

Tahminen Budhagupta'nın ölümünden sonra devletin doğusunu Vainyagupta, batısını ve özellikle de Eran bölgesini Bhānugupta yönetti.³⁴⁶ Bu konu ile ilgili son olarak Hintli tarihçi R.C.Majumdar; Vainyagupta, Bhānugupta ve Narasimhagupta Bālāditya'nın aynı dönemde yaşadıklarını ve bu sıralarda imparatorluğun üç merkezden yönetildiğini, Bhānugupta'nın Mālvā³⁴⁷, Vainyagupta'nın Bengal ve Narasimhagupta Bālāditya'nın ise Magadha'nın yöneticisi olduğunu ileri sürüyor.³⁴⁸

Bhānugupta'nın Kuzey Hindistan'daki Eran bölgesine yönetici olarak ne zaman geçtiği bilinmemektedir. Her ne kadar ölüm yılı M.S. 510 gösterilse de bu tahmin, Madhya Pradeş eyaletindeki Risthal bölgesinde bulunan bir yazıtta göre

³⁴³ Agrawal, **Rise and Fall**, s.234.

³⁴⁴ “Satī” geleneğine kültür bölümünde değinilecektir. Ancak Bhandarkar Bhānugupta'nın bu savaşı Maitralar ile yaptığını öne sürer (Bakınız, Majumdar, “The Imperial ...”, s. 191.; Thaplyal, **a.g.e.**, s.299).

³⁴⁵ Thaplyal, **a.g.e.**, s.300.

³⁴⁶ Ganguly, **a.g.e.**, s. 97; R.C.Majumdar, **A Comprehensive...**, s. 89.

³⁴⁷ Allan, **a.g.e.**, s.Ixii.

³⁴⁸ Majumdar, “The Imperial...”, s.192.

doğru değildir.³⁴⁹ Çünkü söz konusu metinde Bhānugupta'nın hem Toraman hem de Mihirakula döneminde yenilgiye uğradığı yazılmaktadır. Kimi ilim adamlarına göre ise Bhānugupta Eran bölgesinde Ak Hun hükümdarı Toraman tarafından yenilgiye uğratılır.³⁵⁰ Adı geçen bölgede yenilen Bhānugupta Eran bölgesinden çekilir.³⁵¹ Dolayısıyla onun ölüm yılı ile ilgili öne sürülen görüş yanlış olmalıdır.

a.b. Narasimhagupta Bālāditya Dönemi

Kayıtlarda genellikle Bālāditya olarak tanınan³⁵² Narasimhagupta kendi adına ait altın paralardan varılan sonuca göre Pūrugupta'nın oğludur ve Vainyagupta'nın küçük kardeşidir.³⁵³ Doğu Hindistan'da Bengal, Oudh ve Nālandā bölgelerinde Narasimhagupta'ya ait paralardan onun Bengal, Bihar ve Uttar Pradeş eyaletlerini yönettiği anlaşılmaktadır.³⁵⁴

Narasimhagupta, Ak Hunlar tarafından yoğun akınların yapıldığı dönemde tahta geçmiştir. Söz konusu devirde özellikle Mālvā, Gucerat ve yakınlarındaki şehirlerde Vākātaka kralı Harishena tarafından isyanlar baş göstermiştir.³⁵⁵ Bu sırada Pek çok akına maruz kalan Gupta devletinin gücü azalmaya başladı. Toraman,

³⁴⁹ Goyal, **a.g.e.**, s.415-416.

³⁵⁰ Majumdar, **Ancient...**, s. 244.

³⁵¹ Ganguly, **a.g.e.**, s.118.

³⁵² A.S.Altekar, "The Coinage of Gupta Empire and Its Imitations", **Corpus of Indian Coins**, Vol. IV, Banaras 1957, s.390.

³⁵³ Willis, **a.g.m.**, s.138; Ganguly, **a.g.e.**, s.98.

³⁵⁴ Allan, **a.g.e.**, s.138;

³⁵⁵ Majumdar-Altekar, **a.g.e.**, s.213.

Narasimhagupta'ya karşı yaptığı akında başarılı olur.³⁵⁶ Daha sonrasında Narasimhagupta, Toraman'ın ilerleyişini durdurmak için yeniden mücadeleye girdi. Bazı araştırmacılara göre bu savaş tahminen M.S. 510-511 yıllarında Eran bölgesinde gerçekleşti.³⁵⁷ Bu harp sonunda Toraman vefat etmiş olmalıdır ki Narasimhagupta'nın karşında Ak Hun hükümdarlarından Mihirakula görünmekte ve onun Gvaliyar bölgesinde hâkimiyeti bilinmektedir. Bu durum Çinli Hacı Hsüan-Tsang'in notlarında da yer almaktadır. Vesikada aynı zamanda Mihirakula'nın Buddhistlere uyguladığı baskılara ve bu tazyikler sonucunda ortaya çıkan mücadeleye değinilmektedir. Söz konusu belgede Bālāditya ve Mihirakula arasındaki münasebetlerin geçtiği bölüm şu şekildedir:³⁵⁸

“Magadha kralı Bālāditya, Mihirakula'nın Buddhistlere yaptığı baskıyı öğrenince devletin sınırlarını kesin olarak çizdi ve vergi ödemeyi reddetti. Ardından Mihirakula bu isyanı söndürmek için bir ordu çıkardı. Kahramanlığı ile bilinen Bālāditya, yöneticilerine “bu hırsızların geldiğini duydum, ben onlarla mücadele edemem; yöneticilerimin müsaadesiyle bataklıktaki çalılıkların arasına zavallı halkımı gizleyeceğim” dedi.

Bu sözleri söyledikten sonra yaşadığı dağları ve çölleri terk etti ve bir adaya yerleşti. Sayısız takipçisi de peşinden onun bulunduğu adaya gitti. Küçük kardeşini ordunun dışında bırakan Mihirakula, Bālāditya'ya saldırmak için onun bulunduğu bölgeye ilerledi. Süvariler savaşarak, Kralın muhafızları dar bir geçitten geçer ve davul çalarken ve askerler ansızın bir tutsak gibi Mihirakula'nın etrafını çevirip onu yakaladılar ve Bālāditya'ya getirdiler.

³⁵⁶ Mookerji, **a.g.e.**, s.119.

³⁵⁷ Majumdar, **A Comprehensive.....**, s.95.

³⁵⁸ Beal, **Si-yu-ki**, s.168-171.

Anlatılanlara göre Mihirakula bu yenilgiden utandı ve üzerindeki kıyafeti ile yüzünü kapattı. Bālāditya, etrafındaki yöneticileri ile birlikte tahtına oturdu. Görevlilerden bir tanesine Mihirakula ile konuşmak istediğini ve onun yüzünü açmasını emrettiğini söyleyince Mihirakula; “Koşullar ve yönetici yer değişti. Düşmanlar birbirlerinin hareketlerini (çaresizliklerini) uzaktan izlemeleri gerekir. Konuşken yüzümü görmeyen size ne sağlayacak?” dedi.

Bālāditya, üçüncü kez onun yüzünü açmasını emretti, ancak o yüzünü göstermedi. Mihirakula’ya “dini değerler içinde üç önemli konudan birisi bir halka saygı duymaktır; fakat sen tam tersini yaptın ve bir canavar gibi onları yok ettin. Senin suçunun bağışlanacak bir tarafı yok, sen ölmelisin” dedi. Tam bu sırada Bālāditya’nın annesi yıldız falına bakıyordu ve Bālāditya’nın Mihirakula’yı öldüreceğini duydu. Bālāditya’ya seslendi ve “ben Mihirakula’nın ne kadar güzel ve inanılmaz akıllı birisi olduğunun farkındayım. Hemen onu görmem gerek” dedi.

Kral Bālāditya görevlilere derhal onu annesinin karşısına getirmelerini buyurdu. Daha sonra Bālāditya’nın annesi: “Yazık, Mihirakula utanma! Dünyada hiçbir şey daimi değildir. Başarı ve başarısızlık zaman zaman değişir. Beni annen gibi düşün, yüzünü aç ve dikkatli bir şekilde bana bak” deyince,

Mihirakula şöyle cevap verdi: “Bir zamanlar zaferler ülkesinin bir prensi idim, şimdi ise ölüme mahkûm edilen bir tutsağım. Ben hükümdarlık mevkiimi kaybettim ve dini görevlerimi yerine getiremedim. Atalarımın ve halkımdan utanıyorum. Doğrusu çok düşündüm ama bir çıkar yol bulamadım. Bu yüzden yüzümü kapattım”. Kralın annesi de; “zenginlik ve fakirlik değişkendir; kazandıkların ve kaybettiklerin zamanla değişir. Eğer sen bunlara takılırsan zararlı çıkarsın, fakat üstesinden gelersen her ne kadar bir dönem alçalsan da tekrar geri

yükselirsin. İnan bana fiiliyatların sonucu bazı olaylara bağlıdır. Yüzünü aç ve benimle konuş. Ben belki senin hayatını kurtarabilirim” dedi.

Bunun üzerine Mihirakula ona teşekkür etti ve “ben bir devlet için gerekli yeteneklere sahip olmadan yönetimi ele aldım ve ceza uygulamalarında hükümdarlık gücünü kötüye kullandım. Bu yüzden de hükümdarlığımı kaybettim. Fakat ben zincirler içinde de olsa sadece bir gün yaşamak istiyorum. İzin verirseniz size yüzüm kapalı olarak teşekkür edeyim” dedi. Daha sonra yüzünü açtı. Kralın annesi “benim oğlum zamanı geldiğinde ölecek”, diye cevap verdi. Daha sonra Bālāditya’ya “eski kurallara uyarak onu affetmek ve onun hayatta kalmasını sağlamak doğrudur. Mihirakula’nın günahkâr davranışları çok olmasına rağmen onun erdemi kaybolmamış. Eğer sen onu öldürürsen on iki yıl kendinden önce onun beyaz yüzünü göreceksin. Ben onun küçük bir ülkenin kralı olabileceğini düşündüm; kuzeyde onun küçük bir devleti yönetmesine izin ver” dedi.

Daha sonra Bālāditya annesinin emrine uydu ve onu devletine bağışladı; Hatta ona evlenmesi için bir kız vererek kibar bir şekilde onu tehdit etti. Daha sonra Mihirakula ordusunu toplardı ve ona eşlik eden bir görevli ile adadan ayrıldı.”

D. Yaşodharman ve Guptaların Ortadan Kalkışı

Çinli hacı Hsüan-Tsang’ın yukarıdaki notlarında Mihirakula’nın Bālāditya tarafından yenilgiye uğratıldığı yazılmakta; fakat Yaşodharman’ın adı hiç anılmamaktadır.³⁵⁹ Yaşodharman’ın kimliği hakkında çok fazla bilgi yoktur. Mevcut verilere göre o, I. Kumāragupta döneminde Mālvā’nın yerel yöneticisi olan Bandhuvarman’ın soyundandır. Yaşodharman M.S. 530 yılında bir anda ortaya

³⁵⁹ Altekar, **a.g.m.**, s.390.

çıkıyor.³⁶⁰ Orta Hindistan’da yer alan Madhya Pradeş Eyaletine bağlı Mandasor şehrine yaklaşık 2 km uzaklıkta bulunan Sandhi adında bir köyde Yaşodharman’a ait iki yazıt bulunmaktadır.³⁶¹ Bunlar, Yaşodharman tarafından inşa ettirilen Tanrı Şiva tapınaklarının üzerine kazınmıştır.³⁶² Özellikle Yaşodharman’ın Mandaşir Yazıtında Hun hükümdarı Mihirakula’yı yenilgiye uğrattığı ve bunun ilk mağlubiyeti olduğu bilinmektedir.³⁶³ Ancak bu çelişkili durum ilim adamları arasında fikir ayrılıkları yaratmıştır. Kimileri Yaşodharman’ın liderliğindeki bazı prenslerin Hun hükümdarını yenilgiye uğratması konusunu ve Hsüan-Tsang’ın kayıtlarındaki Mihirakula’yı mağlup eden kral hakkındaki bilgilerinin çok gerçekçi olmadığı fikrini savunmaktadır. Bazı ilim adamları da hem Hsüan-Tsang’ın hem de Yaşodharman’ın Mandasor Yazıtındaki verilerin aksine Bālāditya’nın ordu ile değil tek başına Mihirakula’yı yendiğini, Yaşodharman’ın ise Hun hükümdarını yenmediğini sadece Hunların rotalarını değiştirmek zorunda bıraktığını öne sürüyor.³⁶⁴ Bir grup ise Yaşodharman’ın Narasimhagupta’nın oğullarından biri olduğunu ve Mālva’yı yönettiğini sonra da Hun hükümdarlarına karşı itibar kazanmak için bağımsızlığını ilan ettiğini savunmaktadır.³⁶⁵ Bu konuda birçok yazıtı tercüme eden Fleet,

³⁶⁰ Majumdar, “The Disintegration of The Gupta Empire”, **The Vākātaka-Gupta Age**, Delhi 2007, s.202.

³⁶¹ Fleet, **a.g.e.**, s.142-149

³⁶² S.Ayyar, **Costumes and Ornaments as Depicted in the Sculptures of Gwalior Museum**, Delhi 1987, s.18; S.N.Sen, **Ancient Indian History and Civilization**, New Delhi 1999, s.246; N.Jayapalan, **History of India**, New Delhi 2001, s.135.

³⁶³ Willis, **a.g.m.**, s. 147; Thaplyal, **a.g.e.**, s.306; Mahajan, **a.g.e.**, s.520; Maity, **a.g.e.**, s.70.

³⁶⁴ Smith, **a.g.e.**, s.338; Allan, **a.g.e.**, s.lxx.

³⁶⁵ Majumdar, **A Comprehensive.....**, s.95; Thaplyal, **a.g.e.**, s.307; Majumdar, **a.g.m.**, s.204.

Mihirakula'nın batı'da Yaşodharman, doğu'da ise Bālāditya tarafından yenildiğini söylüyor.³⁶⁶ Eğer Mihirakula'nın iki yöneticiye karşı savaştığı varsayımı kabul edilecek olursa, söz konusu tarihler M.S. 518-522 yılları arasındadır.³⁶⁷ Ayrıca iki şahsın aynı kişi olmamasının bir başka göstergesi de onların dinidir. Çünkü Bālāditya, Buddhist olarak görülürken Yaşodharman ise Vishṇuittir.³⁶⁸

Gupta imparatorluğu ve Ak Hunlar arasındaki bu mücadeleler Gupta imparatorluğunun galip gelmesi ile sonuçlandı ve Guptalar Brahmaputra Nehrinden Arap Denizine kadar olan Kuzey Hindistan topraklarını ele geçirdiler.³⁶⁹ Ancak bu mücadeleler çeyrek yüzyıl yıl kadar sürmüş ve İmparatorluk çok yıpranmıştır. Bu yüzden de imparatorluğun gücü yok olmaya başladı.

Bununla birlikte Narasimhagupta Gupta imparatorluğunun son büyük hükümdarı sayılabilir. Ondan sonra tahta oğlu III. Kumāragupta ve daha sonra torunu Vishṇugupta geçti. III. Kumāragupta ve Vishṇugupta'nın dönemleri M.S. 535 ve 570 yılları arasındadır. Bu hükümdarlar döneminde Gupta imparatorluğu hızlı bir düşüşe geçtiyse de tamamen çökmedi.

III. Kumāragupta “Pṛithivī-pati” (dünyanın yöneticisi) unvanı ile de anılmaktadır.³⁷⁰ Çok kısa bir süre yönetimde kalan III. Kumāragupta'nın M.S.540 yıllarında vefat ettiği bilinmektedir.³⁷¹ Ölüm sebebinin ne olduğu kesin değilse de

³⁶⁶ J.F.Fleet, **Indian Antiquary**, vol. XVIII, Delhi 1889, s.228.

³⁶⁷ G.E.Somers, **Dynastic History of Magadha**, New Delhi 1977, s.65.

³⁶⁸ Willis, **a.g.m.**, s.140.

³⁶⁹ Majumdar, **A Comprehensive...**, s.96.

³⁷⁰ Mookerji, **a.g.e.**, s.124.

³⁷¹ Majumdar, **a.g.e.**, s.98.

kimi araştırmacılar tarafından Yaşodharman ile yaptığı savaş sırasında vefat ettiği fikri kabul görür.³⁷²

Nālandā ve Bhitari bölgelerindeki kazılarda ele geçirilen mühürlerde Bālāditya'nın, III. Kumāragupta tarafından tahta geçirildiği kesindir ve ona ait pek çok altın para bulundu. İmparatorluğun gücünün tamamen azalmadığı ve kendisinden sonra tahta oğlu Vishṇugupta'yı varis olarak atadığı zaman, basılan altın paralardan anlaşılmaktadır.³⁷³

Kalkūta Eyaletindeki Kalighat'ta 1783 yılında bulunan altın para ve yazıtlarda Vishṇugupta'nın unvanı Chandrāditya olarak geçmektedir.³⁷⁴ Tahminen onun zamanında kazındığı düşünülen, Kuzey Hindistan'da Uttar Pradeş Eyaletine bağlı Damodarpur şehrinde yer alan ve M.S. 543-544 yıllarına ait bakır plakalarda hükümdarın adının olduğu kısım kırılmıştır. Ancak söz konusu yazıtın üzerinde onun babasının Kumāragupta, büyük babasının ise Narasimha olduğu ve söz konusu plakaların onun hükümdarlığının beşinci yılında kazındığı anlaşılmaktadır.³⁷⁵ Yazıtta Vishṇugupta'nın Kuzey Bengal'i yönettiği yazarken, Nālandā mühürlerinde onun Magadha'ya hâkim olduğu ve bu bölgeyi yönettiği bilgileri yer alır. Bazı

³⁷² Sinha, **a.g.e.**, s.120.

³⁷³ Ganguly, **a.g.e.**, s.100; Thaplyal, **a.g.e.**, s.312.

³⁷⁴ Agrawal, **a.g.e.**, s.238

³⁷⁵ Agrawal, **a.g.e.**, s.238-239.

Söz konusu yazıtın tarihi hakkında birçok farklı görüş mevcuttur (Bakınız, F.W. Thomas, **Epigraphica Indica and Record of the Archaeological Survey of India**, Vol. XV, Calcutta 1925, s.125; R.B.H.Krishna Sastri, **Epigraphica Indica and Record of the Archaeological Survey of India**, Vol.XVII, Calcutta 1923; Mookerje, **a.g.e.**, s.124; Fleet, **Corpus Inscriptionum...**, Vol 3, s.88).

araştırmacılara göre Nālandā çeşitli hanedanların krallarının keşişlik merkezidir ve bu yüzden de söz konusu bölgede bulunan mühürler bu hükümdarın burayı yönettiği anlamına gelmemektedir.³⁷⁶

Vishṇugupta'ya ait pek çok para mevcuttur. Bu paraları dikkate alan araştırmacılar onun uzun yıllar yönetimde kaldığını öne sürerler. Bununla birlikte M.S. 540 ile 570 yılları arasında yönetimde kaldığı düşünülen Vishṇugupta hakkında elimizde yeterince bilgi bulunmuyor. Özellikle Gupta imparatorluğunun çökme çağı olan bu dönemde Vishṇugupta, imparatorluğun son hükümdarı olarak kabul edilir.³⁷⁷ Her ne kadar 5. Damodarpur Yazıtında ve meşhur Buddhist eser Ārya-Mañcuṣrī-mūlakalpa'da Vishṇugupta'nın varisi "Deva" olarak görünse de bu durum kronolojik açıdan şüphelidir.³⁷⁸

M.S. VI. yüzyılın ikinci yarısında Gupta toprakları Kalinga ve Kuzey Bengal'i ihtiva eder. Güney, Doğu ve Batı Bengal'de bağımsız krallar hüküm sürerken M.S. 543 yılında Kuzey Bangal'de bir Gupta yöneticisinin olduğu biliniyor. Ancak burada adı bilinmeyen kralın Vishṇugupta olabileceği ileri sürülmektedir. Gupta'ya ait son toprakların nasıl ve ne zaman kaybedildiği konusunda herhangi bir kanıt yoksa da Magadha'nın kalbi sayılan Gayā bölgesinde bulunan bir arazinin 551-552 yıllarında "Kumārāmātya Mahārāja" olarak anılan Nandana'ya ait olduğu bilgisine ulaşıyor.³⁷⁹ Ancak Gupta tarihinde böyle bir isim yoktur. Nandana'nın Kumārāmātya unvanı XVII. yüzyılda Uttar Pradeş'te, günümüzde Ayodhya olan

³⁷⁶Thaplyal, **a.g.e.**, s.317, dipnot 298.

³⁷⁷Thaplyal, **a.g.e.**, s.318.

³⁷⁸Jayaswal, **An Imperial ...**, s.37; R.C.Majumdar, **A Comprehensive...**, s.99.

³⁷⁹Thaplyal, **a.g.e.**, s.317.

Oudh'daki Gupta vezirlerin isimlerine benziyor gibi görünse de Guptalar ile ilişkili olduğu pek düşünülememektedir. Çünkü en az 569 yıllarına kadar Kalinga bölgesine Gupta yöneticilerinin hâkim olduğu ispatlanmıştır.³⁸⁰

Gupta İmparatorluğunun bu denli hızlı düşüşü ve yok oluşundaki başlıca sebepler kraliyet ailesindeki iç mücadeleler, feodal beylerin isyanları ve yabancıların özellikle de Ak Hunların yaptığı akınlardır. Guptalar VI. yüzyılda Toraman ve Mihirakula'ya karşı galibiyet elde etseler dahi Ak Hunlar, Hindistan topraklarını hâkimiyetleri altına alma politikalarından vazgeçmedi. Dolayısıyla da Ak Hunlar Guptalar için sürekli bir tehdit unsuruydular. Bu tacizler karşısında fazlasıyla yıpranan Gupta İmparatorluğunun kuzey topraklarında bölgesel küçük krallıklar ortaya çıktı. Bu krallıklar arasında Maukhariler, Sonraki Guptalar, Pushyabhutiler ve Maitrakalar önemlidir.³⁸¹ Maukhariler çok eski bir sülale olmasına rağmen M.S. VI. yüzyıla kadar onların her hangi bir siyasi güçleri yoktur. Guptaların yerel yöneticileri olan Maukharilerin iki kolu bulunduğu ve bunların bir tanesinin Hindistan'ın kuzey-doğusundaki Bihar'da, diğerinin de kuzeydeki Uttar Pradeş'te yer aldığı bilinmektedir. Bu bölgelerde Maukhariler'e ait birkaç yazıt ele geçti.³⁸² Maukharilerin Bihar'daki kollarının başında bulunan üç yöneticiden bahsedilir. Bunlar, muhtemelen bu sülalenin kurucusu sayılan Yacñavarman, oğlu Şārdūlavarman ve torunu Anantavarman'dır. Onlar hakkında da ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Diğer kolun başında ise kurucusu olarak bilinen Harivarman, oğlu

³⁸⁰R.C.Majumdar, "The Fall of the Gupta Empire", **The Classical Age**, Bombay 1954, s.44.

³⁸¹Thapar, **a.g.e.**, s.287.

³⁸²Fleet, **a.g.e.**, s.219-221.

Ādityavarman ve bir diğer oğlu, Īṣvaravarman vardır.³⁸³ Bu yöneticilerin Mahārāca unvanı alıp almadığı bilinmemesine rağmen oğlu Īṣānavarman'ın Mahārācadhirāca unvanını kullandığı sanılmaktadır. Söz konusu unvanı aldığı için Maukharilerin ilk yöneticisi olarak kabul edilen Īṣānavarman bağımsız bir devlet kurduğu ve Ak Hunları yenilgiye uğrattığı bilgisine ulaşılmaktadır.³⁸⁴ Dolayısıyla böyle bir lidere sahip olan Maukhariler Guptaların çöküşünde etkin oldular.³⁸⁵

Sonraki Guptaların, Gupta sülalesi ile hiçbir ilişkisi yoktur, sadece isim benzerliği vardır. Aphsad Yazıtında onların Magadha'da Maitrakalardan kaçtığı ve onların Uttar Pradeş kökenli olduğu geçmektedir. VII. yüzyılın sonlarına doğru Magadha'yı yöneten bu soyun ilk kralı Ādityasena'dır. Son Guptaların ilk olarak Magadha'da mı yoksa Mālvā'da mı ortaya çıktıkları konusu ilim adamları arasında halen tartışılıyor. Maukhariler Uttar Pradeş'teki Gupta hâkimiyetine son verdiğinde aynı dönemde Son Guptalar da Bihar bölgesindeki asıl Guptaları yok ettiler; ancak Gupta imparatorluğu yıkılana kadar farklı bir devlet olarak anılmadılar.³⁸⁶

Guptaların varisleri arasında en çok göze çarpan günümüzdeki Harvana'nın eski ismi olan Thaneshvar'daki Pushyabhutiler tarafından yönetilenlerdir. Pushyabhuti soyunun Prabharavardhana'nın idaresinde oldukları söylene de aslında onun oğlu Harshavardhana³⁸⁷ (M.S.606-647) döneminde Kuzey Hindistan'da siyasi

³⁸³ Thaplyal, **a.g.e.**, s.337

³⁸⁴ Söz konusu yenilginin Sonraki Gupta kralı Ādityasena'ya ait Haraha Yazıtında bahsedildiği öne sürülmektedir (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, s.338).

³⁸⁵ Majumdar, "The Disintegration...", s.205-206.

³⁸⁶ Thaplyal, **a.g.e.**, s.338; Majumdar, **a.g.m.**, s.209.

³⁸⁷ Harshavardana'nın bazı kaynaklarda Śīlāditya olarak anıldığı bilinmektedir (Bakınız, Majumdar, **Ancient...**, s.251.

hâkimiyetleri arttı. Harsha'nın ilk yıllarına ait bilgiler Şair Bana'nın ona yazdığı Harshaçarita adlı eserde yer almaktadır. Kral Harsha, dönemi boyunca Racastan, Pancap, Uttar Pradeş, Bihar ve Orissa'yı topraklarına katarak her tarafta devletini genişletmiştir.³⁸⁸

Yedinci yüzyılda Batı Hindistan'daki en büyük gelişme Racput hanedanlığının ortaya çıkışı olarak bilinmektedir. Racputların kökenleri net olarak belirlenemese de bazı ilim adamı tarafından Ak Hunların varisi olarak gösterilmektedir.³⁸⁹ Racput hanedanlıklarından en önemlileri ise Gurcaralar, Pratihalar, Ghuilalar ve Cahamanalardır.³⁹⁰

³⁸⁸ Majumdar, **a.g.e.**, s.251-252.

³⁸⁹ Thakur, **a.g.e.**, s.239.

³⁹⁰ Chakrabarti, **a.g.e.**, s.192-193.

IV. BÖLÜM

GUPTA KÜLTÜRÜ

A. Guptalarda Siyasi Yaşam ve Devlet Yönetimi

a. Devlet ve Yönetim Sistemi

Arapça kökenli bir kelime olup “devl” kelimesinden gelen, “değişmek, bir halden başka bir hale dönmek ve zafer kazanmak” gibi anlamlar taşıyan “devlet”, toplumu yöneten, kuralları belirleme yetkisine sahip olan özel kurumlar bütünüdür.³⁹¹

Belirli bir coğrafya üzerinde insanların teşkilatlanarak kurdukları siyasi yapı olan devletin menşeiini izah eden değişik görüşler mevcuttur. Bunların en önemlileri ise: Aile Nazariyesi, Kuvvet ve Mücadele Nazariyesi, Biyolojik Nazariye, İktisadi Nazariye ve İçtimai Mukavele Nazariyeleridir.³⁹² Bütün bu görüşler üzerine kurulan devletin yönetimi ve geleneği ile ilgili bilgiler destanlar, atasözleri, mitolojik efsaneler gibi sözlü edebi eserlerin yanı sıra kronolojik kaynaklar olan kitabeler de yer almaktadır. M.Ö. 600’lerden başlayıp M.S. 1200’lere kadar olan süre, çoğu Hintli ilim adamları tarafından “Eski Hindistan Dönemi” olarak kabul edilir. Bu zaman diliminde Eski Hint Devletleri, cumhuriyet ve monarşik devletler olmak üzere ikiye ayrılır.³⁹³ Günümüzde bilindiği üzere cumhuriyet devletlerinde yetki tek bir

³⁹¹ G.Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. O.Akınbay-D.Kömürcü, Ankara 2009, s.146; A.Ş.Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, Ankara 1995, s.10.

³⁹² F.Korkmaz, **Gazali’de Devlet**, Ankara 1995, s.25-40.

³⁹³ Bazı ilim adamlar eski Hindistan’da cumhuriyet ve monarşi yönetimi dışında bir de “Ganatantra”dan bahsedilir. Bu yönetim şekli diğer ikisinden farklı olup cumhuriyet yönetimine daha

kişide değildir. Sayısız bir grup ya da zümrenin sahip olduğu oligarşi, aristokrasi ve demokrasi cumhuriyetin en ayırt edici özelliğidir. Eski Hindistan’a baktığımızda devletler “gana”³⁹⁴ ya da “canapada”³⁹⁵ olarak adlandırılır.³⁹⁶ Bu kelimelerin manası günümüzdeki kabile devletlerinde olduğu gibi devletin adaletli bir şekilde ve bir grup tarafından yönetilmesi demektir. Söz konusu tarzdaki devletlerin ilk olarak Hindistan’da ortaya çıktığını söylemek de mümkün değildir. Ancak M.Ö. 4. yüzyılda Makedon kralı Büyük İskender’in Hindistan’a geldiği dönemlerde Kuzey Hindistan’daki Pencap bölgesinde ganalar ya da canapadaların mevcut olduğu biliniyor. Onlar, Büyük İskender’e karşı ülkelerini savunmuşlardı.³⁹⁷ Kautilya’nın ünlü hukuk kitabı olan Arthaşāstra’da bahsi geçen bu cumhuriyet devletlerinin, Maurya’nın yıkılıştan sonra yeniden ortaya çıktıkları ve Gupta Devletinin yükselişine kadar da varlıklarını sürdürdüklerinden bahsedilmektedir.³⁹⁸ Ayrıca Samudragupta’nın Allahabad Sütun Yazıtı’ndan, bu devletlerin Gupta İmparatorluğunun sınırlarında dostane bir şekilde yaşamlarını sürdürdükleri ve I.

yakın olduğu düşünülür. Ancak bu konu hakkında çok ayrıntılı bilgiler yoktur (Bakınız, A.Chawla, “Republic in Ancient India- Need For S New Paradigm In Political Science”, **Samarthbharat**, Bhopal 2000, s.2).

³⁹⁴ “gana” Sanskrit kökenli bir kelime olup “kabile, sürü topluluk” anlamlarına gelmektedir (Bakınız, Williams, **a.g.e.**, s.343).

³⁹⁵ “canapada” Sanskrit kökenli bir kelime olup “millet” anlamına gelmektedir (Bakınız, Williams, **a.g.e.**, s.410).

³⁹⁶ B.N.Luniya, **Life and Culture in Ancient India**, Agra 2002, s.330.

³⁹⁷ B.Isakhan-S.Stockwell, **The Edinburg Companion to History of Democracy**, Edinburg 2012, s.55-56.

³⁹⁸ **Kautilya’s Arthaşāstra**, Çev, R. Shamasastri, Book I, Chapter VI, Bengal 1915, s.362-370.

Çandragupta döneminde ortadan kaldırıldıkları bilgisine ulaşılır.³⁹⁹ Allahabad Sütun Yazıtları’nda Mālvā, Ārcunāyaṇa, Yaudheya, Madra, Ābhira, Prācuna, Sanakānika, Kāka ve Kharparika cumhuriyet devletleri olarak gösteriliyor.⁴⁰⁰ Mālvā ve Yaudheyalar gerçek hâkimiyetlerini Gupta döneminde sağlarlar ve bu devletin kendilerini gaṇa, yani millet olarak kabul ettikleri biliniyor. Ancak Gupta döneminden önce Yaudheyalar asıl hükümdarın tanrı olduğunu (iṣṭadevatā) düşünürlerdi. Ayrıca Mālvā’da “rāca” ya da “mahārāca” unvanlarının da diğer devletlerden önce kullanıldığı bilinir.⁴⁰¹ Bu unvan Kök Türk yazıtlarında da karşımıza “Maharaç” Tamgacı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰²

Monarşik devletlerde ise cumhuriyetlerin aksine hâkimiyet tek bir kişidedir ve halkı o yönetir. Söz konusu idare biçiminde hiç kimse ona itiraz edemez. Eski Hindistan’da bu tarz devletler daha çok Veda Döneminde görülüyor.⁴⁰³ Samudragupta’nın tahta geçmesi ile büyüyen Gupta devleti bu hükümdar sayesinde Himalayalardan Vindhya ve Ganj’in ağzındaki Chanbol Nehrine; oğlu I. Kumaragupta’nın yönetiminde ise batıda Mālvā, Gucerat ve Saurashtra’ya kadar olan topraklara hâkim olmuş ve devlet imparatorluk haline gelmiştir.⁴⁰⁴ Hindistan tarihinde imparatorluk düzeyinde iki devlet vardır. Evvelce de bahsettiğimiz gibi bunlardan biri Maurya, diğeri de Gupta Devletidir.

³⁹⁹ Fleet, **a.g.e.**, s.1-17.

⁴⁰⁰ Gupta, **a.g.e.**, s.4; A.S.Altekar, “The Administrative Organisation”, **The Vākātaka-Gupta Age**, Delhi 2007, s.265-266.

⁴⁰¹ Altekar, **a.g.m.**, s.266-267.

⁴⁰² A.V.Gabain, **Eski Türkçe’nin Grameri**, Çev.M.Akalın, Ankara 1988, s.286.

⁴⁰³ Gupta, **a.g.e.**, s.4.

⁴⁰⁴ Dikshitar, **a.g.e.**, s.228.

Hindistan'ın geçmişinde ülkenin coğrafi durumu devletlerin büyümesi ve krallıkların yükselmesini etkilemiştir. Bu coğrafi koşullar küçük devletçik diyebileceğimiz caṇapadalara ayrılmış ve bunlar kendi krallık ve devletlerini kurmuşlardır. Ancak onların hepsi merkezi imparatorluğa bağlı ve ona karşı sorumludur.⁴⁰⁵ Bu yüzden de Hint imparatorluklarına karşı boyun eğme ve onlara karşı saygınlık, önemli bir etkidir. Elbette ki bu itaatın bir başka cephesi de dindir. Böylece hükümdarlık görevi kutsal sayılmaktadır. Ancak Hint devletlerindeki yöneticinin kutsallık algısı Türk devletlerindeki farklıdır. Çünkü bilindiği üzere Türk devletlerinde “Kut” anlayışı mevcuttur ve kut, Tanrı tarafından hükümdar ve ailesine verilmektedir.⁴⁰⁶ Oysaki Hint devletlerinde hükümdarlar dönemleri boyunca düzenledikleri fetihlerde gösterdikleri kahramanlık ve cesaretleri ile cennete gideceklerini ve kutsal olacaklarını düşünürler. Dolayısıyla hükümdarların fetihlerdeki asıl amacı büyük topraklara hâkim olmak değil; fetihlerde gösterdikleri kahramanlık ve cesaretleri ile cennetin kapılarını açıp oraya girmektir.⁴⁰⁷

Hükümdarın ve hükümdarlığın kutsal olduğu algısı özellikle Gupta toplumunda yaygındır. Gupta kralları Yama, Varuṇa, Indra, Kubera, Viṣṇu gibi tanrılara benzetilerek bu isimler ile anılırlar. İlim adamları da bu yüzden hükümdarı kutsal olarak görür ve onun hata yapabileceğini kabul etmezler. Ancak hükümdarlar kutsal unsurlardan olan Dharmasāstralar tarafından konulan kurallara tabi olurlar ve onun bütün hareketlerinden Brāhmaṇalar sorumludur.⁴⁰⁸ Hint devletlerinde

⁴⁰⁵ Gupta, **a.g.e.**, s.5.

⁴⁰⁶ B.Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ankara 1982, s.175; Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.238; S.Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Ankara 2006, s.39-40.

⁴⁰⁷ Gupta, **a.g.e.**, s.8-10.

⁴⁰⁸ Gupta, **a.g.e.**, s.12.

hükümdarın görevleri Dharmasūtralar ve Ārthaśāstralar dâhil bütün Brāhmanik çalışmalarda açıklanır. Brāhmaṇalar’dan özellikle Aiteraya ve Śatapatha Brāhmaṇalara göre bir hükümdarın “Racasūya”, “Vacapeya” ve “Aśvamedha” isimleri verilen üç kutsal törenden (Yacña) birini yapması gerekir.⁴⁰⁹ Purāṇalarda ise hükümdarın görevi ile ilgili açıklama yapılmaz, sadece kast sistemini ve devletin kökeni arasındaki ilişki kurulur.

Türk devletlerinde hükümdar olabilmenin belirli şartları vardır: Türk olmak, bilge, alp, erdemli, güçlü, yiğit, külüg ve kut sahibi olmak gibi...⁴¹⁰ Hint devletlerinde ise hükümdar olabilmek için kişisel özelliklerin ve zeki, istekli olmanın yanı sıra en önemlisi yüksek bir kasta mensup bulunmak gerekir. Eski Hint devlet yönetiminde düşük kasttan bir kişi devletin başına geçmeyi isteyemez. Bu yönetim şekline göre sadece Kshatriya (asker, prens, üst düzey memurlar) sınıfından olan kişiler hükümdar olabilir. Ancak daha sonraki dönemlerde Kshatriyaların da hükümdar olamadığı bilgisine ulaşıyor. Şuṅga, Kaṇva, Sātavāhana, Vākāṭaka, Kadamba ve Gaṅga (Ganj) o dönemlerdeki önemli devletlerden birkaçıdır ve onlardan hiçbirisinin yöneticileri Kshatriya sınıfından değildir. Hepsi Brāhmaṇ (bilgin ve din adamları) sınıfındandır.⁴¹¹

Eski Hint devletlerinde hükümdara verilen unvanlara baktığımızda karşımıza ilk olarak “yönetici” anlamına gelen “svāmī” terimi çıkar. Edebi metinler ve yazıtlarda ise daha çok hükümdara ya da yöneticiye verilen unvan “rāca” ya da

⁴⁰⁹ Gupta, **a.g.e.**, s.6, 12.

⁴¹⁰ Gömeç, **Türk Kültürünün...**, s.56-57.

⁴¹¹ Kali ve Maurya döneminde Şūdra (işçi ve köleler) sınıfına mensup hükümdarların varlığından Purāṇalarda bahsedildiğini ileri süren ilim adamları da mevcuttur (Bakınız, Gupta, **a.g.e.**, s.7).

“narapati”dir. “Samrāṭ”, “ekrāṭ”, “chakiavartī” ise imparatorluğun başındaki kişi olarak kullanılmıştır.⁴¹² Eski dönemlerde rāca ve mahārāca arasında hiçbir fark yoktu. Büyük imparator Ashoka fermanlarında rāca olarak adlandırılır. Mathura, Pañchāla, Kausāmbī ve Ayodhya gibi küçük krallıkların yöneticileri için de bu unvan kullanılmıştır.⁴¹³ Dolayısıyla Maurya ve sonrası dönemde yöneticiler ve onların hükmettiği topraklar ile unvanlar arasında bir bağlantı yoktur.

Son Maurya döneminde daha çok Mahārāca unvanı karşımıza çıkar ve “ulu kral” anlamına gelmektedir. Ancak bu rāca unvanından daha yüksek değildir. Mahārāca unvanını Hindistan topraklarında yaşayan küçük devletlerden Kausambi, Nāga, Bhārṣiva ve Vakātakalar da kullanmıştır.⁴¹⁴

Bununla birlikte Gupta döneminde özellikle I. Çandragupta Mahārācadhirāca “krallar kralı, en büyük hükümdar” unvanı karşımıza çıkar ve bu unvan daha çok imparatora verilir.⁴¹⁵ Söz konusu dönemde bu unvanın yanı sıra rāca ve mahārāca unvanları da kullanılmıştır. Ancak bu unvanlar söz konusu çağda daha düşük kasttan olan ve derebeylerine verilmesinin yanı sıra prensler için de bu unvanlar kullanılmıştır.⁴¹⁶ Gupta’lara ait pek çok yazıt ve paralarda bütün bu unvanların yanı sıra “Parama-bhaṭṭāraka”, “Parāa-daivata”, Achintya-Purusha gibi unvanların da varlığından söz etmek mümkündür.⁴¹⁷

⁴¹² Gupta, **a.g.e.**, s.10.

⁴¹³ Gupta, **a.g.e.**, s.10-11.

⁴¹⁴ Gupta, **a.g.e.**, s.11.

⁴¹⁵ Thaplyal, **a.g.e.**, s.54; Allan, **a.g.e.**, s.xix; Maity, **a.g.e.**, s.25; R.Thapar, “Ashokan India and the Gupta Age”, **A Cultural History of India**, New Delhi 2014, s.46.

⁴¹⁶ Dikshitar, **a.g.e.**, s.122; Altekar, **a.g.m.**, s.266-267.

⁴¹⁷ Maity, **a.g.e.**, s.83-84.

Yazılı belgelerde Hint devlet yönetiminde hükümdarların eşleri hakkında çok fazla bilgi bulunmuyor. Genellikle “devī”, “mahādevī” unvanı ile anılan hükümdar eşlerinin Vedik ritüellerden biri olan Āṣvamedha (at kurbanı) töreninde önemli rol oynadığını biliyoruz.⁴¹⁸ Söz konusu törende hükümdarın eşi onun yanında yer almaktaydı. I. ve II. Çandragupta ile I. Kumāragupta ve Skandagupta’ya ait bazı paralarda hükümdarın yanında eşlerinin de kazınması ilginçtir. Ancak bu paralarda o eşin hükümdarın hangi karısı ya da kaçınıcı eşi olduğu konusunda bir açıklık yoktur. Bu paralar üzerinde hükümdarın yanında resmedilen eşinin hemen onun yanında resmedilmesinden yönetimde de eşinin yanında olduğunu yorumlayanlar vardır.⁴¹⁹ Ayrıca II. Çandragupta döneminde Vākatakalar ile yapılan evlilik sonucunda doğan çocuklar arasında yönetime küçük oğul Divākarasena’nın geçmesine eşinin karar vermesi gibi bir durumla karşılaştığımızda, Guptalarda kraliçenin tahta kimin geçeceği konusunda bir fikir sahibi olduğunu gösterir.⁴²⁰

Hint devletlerindeki veraset sitemine bakıldığında, Türk devletlerinde olduğu gibi hükümdar olma yetkisi erkek evladındır. Geleneklere göre ilk erkek evladın tahta geçmesi doğrudur, ancak bu kural sürekli bozulur ve en güçlü kim ise tahta o çıkar. Dolayısıyla bu da kardeşler ve çoğu zaman da amca çocukları arasında savaşların patlak vermesine neden olur. Bu durum özellikle de Samudragupta’nın Allahabad Sütun Yazıtında açık bir şekilde ifade edilmektedir.⁴²¹

⁴¹⁸ Maity, **a.g.e.**, s.88; Dikshitar, **a.g.e.**, s.123.

⁴¹⁹ Allan, **a.g.e.**, s.8-11.

⁴²⁰ Gupta, **a.g.e.**, s.13.

⁴²¹ Fleet, **Corpus...**, s.1-17.

Bununla birlikte Guptalarda hükümdarın varisine “Kumārāmātya” ve “Uparika” isimleri verilmektedir. Onlar hem merkez hem de taşra teşkilatlarında görev almaktadırlar.⁴²² “Kumārāmātya” daha çok Guptaların ilk dönemlerine ait yazılı metinlerde karşımıza çıkarken, sonraki zamanlarda bu kelimenin yerine “Uparika” ya da “Dūtaka”nın kullanıldığı görülüyor.⁴²³ Elbette ki, hükümdarın yerine geçecek olan bu varisin sadece hükümdar ailesinden olması yetmezdi onun da tıpkı hükümdar gibi merkezi ya da taşra teşkilatında görevlendirilebilmek için akıllı, zeki ve istekli olması gerekir.⁴²⁴

Hinduizm’de ilk insan olarak kabul edilen Manu’nun bilgilerine göre Hint devletlerindeki bakanların küçük bir devleti mi, yoksa imparatorluğu mu yönettiği belli değildir.⁴²⁵ Ancak şu bir gerçektir ki baştaki yöneticilerin yönetim için yardımcılara ihtiyacı vardır. Bu tarih boyunca da böyledir. Altekari, Gupta Devletinin merkezinde genel bir yöneticinin olduğundan bahseder ve bu kişiyi de “sarvādhyaksha” olarak adlandırır. Ayrıca o, bu kişinin özel habercisi ve yardımcıları ile merkez ve taşranın yönetimini sağladığını aktarmaktadır. Merkezdeki yönetimin başındaki kişi, farklı bölümlere farklı kişiler koyuyordu. Herkes üzerine düşen görevi yerine getirir, ancak önemli kararlar bir araya gelerek genel meclis tarafından alınırdı.⁴²⁶

⁴²² Gupta, **a.g.e.**, s.17.

⁴²³ Dikshitar, **a.g.e.**, s.158.

⁴²⁴ Gupta, **a.g.e.**, s.159-160.

⁴²⁵ **Manu Samhita, The Laws of Manu**, Part 1, Çev. G.Buhler, Oxford 1886, s.97.

⁴²⁶ Gupta, **a.g.e.**, s.27.

Arthaśāstra’da yer alan bilgilere göre, hükümdar önemli bir karar alırken üç ya da dört bakana danıştığı yazılırken Mahābhārata’nın Śāntiparva bölümünde ise bu sayı sekiz olarak gösterilir

Gupta devlet yönetiminde hiç kimse hükümdar adına karar veremez. Hükümdar ise önemli bir karar alırken “amātya” yani “bakanlar” olarak bilinen meclise danışıyordu.⁴²⁷ Birçok metinde karşımıza aynı anlamda kullanıldığı düşünülen “māntri” kelimesi çıkmaktadır.⁴²⁸ Ancak bazı ilim adamları “Amātya” ile “Māntri’yi” karıştırmaktadırlar. Kautilya’nın devlet idaresi, siyaset ve askeri yönetimleri ele alan eseri Arthaśāstrada bahsedilen Amātya, Māntriden oldukça farklıdır. Ona göre māntri üç ya da dört kişiden oluşurken Amātya olarak sayılan kişilerin sayısı daha fazladır. Ayrıca Kautilya, tarımsal işlerin, topraklardaki huzurun, düşmanları engellemenin ve hükümdarın görevlerinin yerine getirilmesinin sorumluluğunun Amātyalarda olduğunu söylerken Mantrinlerin temel görevinin ise hükümdarın emirlerini yerine getirmek ve meclisin (Mantra) güvenliğini sağlamak olduğu yazmaktadır.⁴²⁹ Bazen “Sachiva” ismi ile de karşımıza çıkan amātyada yönetici kişilerin bulunduğu bir kadro olduğu oldukça açıktır.⁴³⁰ Ancak hükümdarlık sisteminde olduğu gibi bakanların belirlenmesi de kast sistemine dayanır ve ayrıca bu kişilerin de kahraman, bilge ve becerikli olması gerekir.

(Bakınız, **Arthaśāstra...**, s.36-40; **Mahābhārata**, Śāntiparva, Section LXXXV, Çev. P.C.Roy, Calcutta (tarihsiz), s.194-195).

⁴²⁷ D.Hitch, “The Special Status of Turfan”, **Sino-Platonic Papers**, No.186, Philadelphia 2009, s.19. Bu terimlere aslında tam Türkçe olarak bir karşılık bulmak oldukça zordu. Çünkü Hint yönetim sistemi Türklerden birkaç yönden farklıdır. Ancak çok fazla anlam kargaşası yaratmamak ve daha kolay anlaşılmasını sağlamak amacı ile bu şekilde benzetmeler yapılmıştır.

⁴²⁸ Gupta, **a.g.e.**, s.16.

⁴²⁹ **Kautilya’s Arthaśāstra**, Çev. R.Shamasastri, Book I, Chapter VIII, Bengalor 1915, s.20; Book II, Chapter XXVI, s.172.

⁴³⁰ **Kamandakiya Nitisara**, Ed.. M.N.Dutt., Calcutta 1896, s.34.

Bakanlar konusunda en çok merak edilen konulardan biri de onların gelirlerini nereden ve nasıl elde ettikleridir. Gupta devlet yönetiminde yer alan kişilerin maaşları konusunda gerek yazıtlarda gerekse diğer kutsal metinlerde net bilgiler yoktur. Bu konuda elimizdeki tek kaynak Fa-Hien'in vesikasıdır. Legge'nin yaptığı Fa-Hien'in vesikasının çevirisinde hükümdarın yardımcılarının düzenli maaş aldıkları yazmaktadır.⁴³¹ Ancak söz konusu belgenin farklı tercümelerinde bu cümle, hükümdarın bakanlarının gelirlerini vergiden sağladıkları ya da onların maaş ve aylık aldıkları şeklinde çevrilmiştir.⁴³² Dolayısıyla bu konu da tartışmalıdır. Fakat eldeki bilgilerden çıkan sonuçlara göre söz konusu bakanlar hem maaş alırlar, hem de vergilerden kendilerine düşen bir paya sahiptirler.

Hint devlet yönetiminde bu bakanların dışında bir de kurul anlamında kullanılan "Sabhā" karşımıza çıkmaktadır. Burada pek çok yüksek makamlı kişi yer almıyor. Sabhā'nın görevinin tam olarak açıklandığı bir belge bulunmamaktadır. Ancak tahta çıkacak kişinin bu meclisin yani sabhā'nın onayından geçmek zorunda olduğu bilinmektedir.⁴³³

b. Yönetim Şekli

Hint devlet yönetiminde devletin merkez ve taşra idaresi olarak ikiye ayrılması Gupta döneminde ortaya çıkmıştır. Böyle bir ayrımın yapılması kanun ve düzenin sağlanması ve sürdürülmesi ile bağlantılıdır. İmparatorluğun toprakları her ne kadar parçalara ayrılrsa da asıl toprakların sahibi hükümdardır ve diğer küçük

⁴³¹ Fa-Hien, **A Record of Buddhist Kingdoms**, Trans. L.Legge, Oxford 1886, s.45.

⁴³² S. Beal, **Travels of Fa-Hien and Sung-Yun**, London 1868, s.55; Gupta, **a.g.e.**, s.19.

⁴³³ Dikshitar, **a.g.e.**, s.116-117, 151-152; Gupta, **a.g.e.**, s.24.

devletler hükümdara karşı sorumludur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Guptalara bağlı olarak yaşamlarını sürdüren bu küçük devletlerin her biri kendi hazinesine sahiptir. Dolayısıyla her devletin hazinesi olmalıdır ki dharma, artha, kāma ve moksha denilen hayatın dört amacı yerine getirebilsin.⁴³⁴ Gupta döneminde imparatorluk haline gelen devleti, sağlıklı bir şekilde yönetebilmek için imparatorluk büyüklük ve küçüklüğe göre çeşitli sınıflara ayrılır:

1. Deşa: “arazi, toprak” anlamına gelmekte olup, Gupta yönetimindeki en büyük toprak parçasına sahip olan birliktir.⁴³⁵ II. Çandragupta’ya ait bir yazıtta Madhya Pradeş eyaletinde var olan Şukuli şehrinin bir deşa olduğu biliniyor. Ancak Gupta dönemindeki diğer deşaların isimleri meçhuldür. İlim adamlarına göre Guptaların son zamanlardaki yazıtlarında deşanın eş anlamlısı olarak “Vişaya” kelimesinin kullanıldığı öne sürülmektedir. Bu isimler imparatorluğun daha çok doğu bölgelerinde kullanılmakta olup, batı bölgelerinde ise yine aynı anlama gelen “Āvanī” kelimesi mevcuttur.⁴³⁶ Deşa ya da Vişaya yöneticilerine “Goptī” denilmektedir. Bulundukları topraklardaki refah ve mutluluğu sağlamak, dışarıdan gelecek olan saldırılara karşı hazırlıklı olmak Goptī’nin görevidir.⁴³⁷

2. Bhukti: Deşa’dan sonra en büyük araziye sahip olan birlik Bhukti’dir. Guptaların doğu kesimlerinde elde edilen yazıtlarda bu isim ile anılırken Bengal

⁴³⁴ Hindu inancında yaşamın dört amacı vardır. Bunlar; Dharma, Artha, Kama, Moksha. “Dharma”, insanın doğaüstü güçlere ulaşması, “Artha”, bedensel ya da duyu organları ile temas, “Kama” fiziksel ve zihinsel istekler, “Moksha” ise yaşamın değerlendirilmesidir.

⁴³⁵ Dikshitar, **a.g.e.**, s.230.

⁴³⁶ Dikshitar, **a.g.e.**, s.231.

⁴³⁷ Gupta, **a.g.e.**, s.28.

yazıtlarında “Pundravardhana” olarak adlandırılır.⁴³⁸ Nalanda ve Basarh’da bulunan tamgalarda ise Tira, Nagara ve Magadha’nın Bhukti oldukları belgelenmektedir. Bhukti yöneticilerine “Uparika” denilmektedir.⁴³⁹ Ancak bu terimin anlamı net olarak bilinmemektedir. Bazı ilim adamları onun kökeninin “Uparikara” ile aynı olduğunu düşünmektedir.⁴⁴⁰ Bu mümkündür, çünkü onun kökü “upari” den gelmekte ve “yukarıda, üstünde” anlamlarındadır. Bu yüzden de belki “üst yetkili” anlamında olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla daha önce bahsettiğimiz hükümdarın oğullarından olan Uparikalar, Bhuktilerin yöneticileridir.⁴⁴¹ Onların en önemli görevleri arasında kendilerine göre bir derece alt sınıfta olan Vişaya yöneticilerini kontrol etmek vardır. Onların “Mahārāca” unvanını da kullandıkları bilinir.

3. Vişaya: Damodarpur Bakır Plakalarındaki bilgilere göre Vişaya, Bhukti ‘den daha küçük idari bir birim olsa da, aslında en ünlü ve en istikrarlı yönetim birimidir ve Guptalara ait pek çok yazıtta bunlardan bahsedilmiyor.⁴⁴² Gupta döneminde Vişayalara ait en erken bilgi Samudragupta zamanındadır. Ancak Purugupta’nın Bihar Sütun ve Kumāragupta’nın Mandasor Yazıtında da Vişayalara dair bilgiler vardır. Ele geçen bilgilere baktığımızda Guptalar, beşinci yüzyılın ikinci yarısında Ak Hun ve Pushyamitraların saldırılarına karşı koyabilmek için Vişayaların

⁴³⁸ M.V.Singh-B.B.Shrivastava, **Gupta Empire**, New Delhi 2011, s.40.

⁴³⁹ B.N.Luniya, **Life and Culture in Ancient**, Agra 2002, s.338.

⁴⁴⁰ Gupta, **a.g.e.**, s.29.

⁴⁴¹ Chakbarti, “The Gupta Kingdom”..., s.198; P.N.Chopra-B.N.Puri- M.N.Das- A.C.Pradhan, **Ancient India**, New Delhi 2005, s.152; Singh, **a.g.e.**, s.486; Agrawal, **a.g.e.**, s.14; B.G.Gokhale, **Ancient India: History and Culture**, Mumbai 2001, s.72.

⁴⁴² Dikshitar, **a.g.e.**, s.231.

yönetim birimini daha güçlü hale getirmişlerdir.⁴⁴³ Vişayaların başındaki yöneticiye “Vişayapati” denilmektedir ve o, doğrudan imparatorun görevlendirdiği bir kişi tarafından denetlenir.⁴⁴⁴ Mevcut bilgilere göre Vişayapati’ye Nagaraşresthi adı verilen bir meclis yardım eder. Bu mecliste yer alan kişiler şu şekildedir:

1. Şaulkika (vergi ve törenleri denetleyen kişi)
2. Agrahārika (tapınak ve vakıflardan sorumlu kişi)
3. Gaulmika (orman ve ağaçlardan sorumlu kişi)
4. Dhruvādhikarṇik (tarımsal faaliyetlerden sorumlu kişi)
5. Bhāndārādhikrita (hazineden sorumlu kişi)
6. Utkhetayita (vergileri toplayan kişi)
7. Talavāṭaka (güvenlikten sorumlu kişi)⁴⁴⁵

Hint Devlet idaresinde araziler temelde yukarıdaki büyük parçalara ayrılır. Ancak söz konusu yönetimde toprak sınıflandırması bu üç sınıf ile kalmaz ve daha küçük birimlerden de oluşur. Bunlar ise şu şekilde sıralanabilir:

1. Vīthī (toprak, ev grupları)
2. Bhūmi (toprak parçası arazi)
3. Grāma (köy)
4. Aṣṭakulādhikaraṇa (sekiz aileden oluşan bir grup)
5. Valatkaushan (köy)
6. Pura (kasaba ve şehirler)

⁴⁴³ Dikshitar, a.g.e., s.232.

⁴⁴⁴ U.B.Singh, **Administrative System in India: Vedic Age to 1947**, New Delhi 1998, s.65; Mookerji, a.g.e., s.79; Singh, a.g.e., s.486; Dikshitar, a.g.e., s.256.

⁴⁴⁵ Gupta, a.g.e., s.31.

7. Maṇḍala (nahiye)
8. Sthali (şehir, kasaba)
9. Pathaka (bölge)
10. Pathaka/ Petha (patika, yol, arazi)⁴⁴⁶

Yukarda imparatorluğun topraklarını büyüklük ve küçüklüklerine göre çeşitli sınıflara ayırdık. Ancak gelir ve kullanım açısından bakıldığında ise özellikle bir hukuk kitabı niteliğinde olan Arthāśāstra'ya göre toprakların büyük kısmı devlete aittir. Eski Maurya dönemini anlatan Yunanlı yazarlar da bütün topraklara kralın sahip olduğunu söylerler.⁴⁴⁷ Dolayısıyla söz konusu durum Guptalara gelene kadar değişmemiştir. Arthāśāstra'da köy meclisinin yetkisi altında bir meclisten ve bu meclisin de devlet ya da hükümdar tarafından yönetildiği bilgileri yer alır. Buna göre araziler üçe ayrılır:

1. Bhumiçchidra-dharma: Arthāśāstra'da yer alan bilgilere göre devlet, verimsiz toprakların işlenebilir hale gelmesi için onları halka verir.⁴⁴⁸ Bu topraklar da halk arasında babadan oğula miras kalarak işlenmeye devam etmektedir. Dolayısıyla Türklerdeki tımar sistemine benzemektedir.

2. Nīvi-dharma: Bu arazi ise daha çok kişilere devlet tarafından sadece işlenmesi için verilmekteydi.

3. Agrada- Nīvi-dharma: bu sistem altındaki topraklar sonsuza dek garanti altındaki arazilerdir. Bunlar tamamen kişiye aittir, devletin malı değildir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ Gupta, **a.g.e.**, s.33-38; Dikshitar, **a.g.e.**, s.232-238; Fleet, **a.g.e.**, s.50, 54, 67, 256; Majumdar-Raychaudhuri-Datta, **a.g.e.**, s.188.

⁴⁴⁷ J.W.McCrindle, **Ancient India as Described in Classical Literature**, Westminster 1901, s.48.

⁴⁴⁸ **Kautilya's Arthāśāstra**, Book II, Chapter 5, s.75-77.

⁴⁴⁹ Gupta, **a.g.e.**, s.39-40.

Devlet vergiden muaf tutmadığı sürece kişiler ellerindeki toprakları ya satın almalı ya da onların vergisini devlete ödemelidir.⁴⁵⁰ Bu yüzden de devletin en büyük gelirleri arasında vergi yer almaktadır. Topraklardan kazanılan bu vergiler Kautilya'nın eserinde “bhāga” olarak adlandırılırken, Smṛitilerde “Bhoga” ya da “Amṣa” şeklinde kayıtlıdır.⁴⁵¹ Ancak Guptalara ait yazıtların hiçbirisinde bu isimler geçmez, bunların yerine “Udraṅga” adının kullanıldığı görülüyor.⁴⁵²

c. Ordu, Yasa ve Derebeylikler

Gupta hükümdarları ilk zamanlarda ülke içine ve ülke dışına büyük bir heyet ile çıksa da, yeterince düzenli askeri birlikler yoktu. Ancak sonraki dönemlerde onlar için büyük bir tehdit olan Ak Hunlara karşı kendi topraklarını savunmak zorunda kaldıklarında büyük bir ordu (nau) kurdular.⁴⁵³

Kāmandaka'nın Nītisāra'sına bakıldığında Gupta ordusunun dört bölümden oluştuğunu görüyoruz. Bunlar savaş arabaları (ratha), piyadeler (padāti), süvariler (aṣva) ve fillerdir (hasti).⁴⁵⁴ Yazıtlarda bahsedildiği kadarıyla ise sonraki dönemlerde

⁴⁵⁰ Gupta, **a.g.e.**, s.40.

⁴⁵¹ **Kautilya's Arthaśāstra**, Book II, Chapter 6, s.77-81; Buhler, **a.g.e.**, s.103; Majumdar-Altekar, **a.g.e.**, s.291.

Kimi ilim adamları ise bu verginin ismini “Sadbhāga” olarak veriyor (Bakınız, S.K.Maity, **Economic Life of Northern India in Gupta Period A.D. 300-500**, Delhi 1970, s.30-31).

⁴⁵² Gupta, **a.g.e.**, s.41.

⁴⁵³ Gupta, **a.g.e.**, s.43.

⁴⁵⁴ **Kamandakiya Nitisara**, s.223-224.

bunların savaş arabalarının önemini yitirdiği ve ordunun sadece sadece piyade, süvari ve fillerden meydana geldiği anlaşılmaktadır.⁴⁵⁵

Elde edilen bilgilere göre Gupta ordusunun başında atlılardan sorumlu komutanlar: Aşvapati, Mahāşvapati, Bhaṭāşvapati; fillerden sorumlu komutanlara Mahāpīlupati denip; bunlar dışındaki komutanlara da Balādhikṛita, Mahābaladhikṛita, Dandanayaka, Sandhivigraha, Mahasandhivigraha, Gupta gibi isimler verilmektedir.⁴⁵⁶ Savaş anında bu orduların taktikleri hakkında çok fazla bilgi bulunmasa da savaşlarda genelde balta, ok, mızrak, kargı, kılıç ve cirit gibi aletleri kullandıkları bilinmektedir.⁴⁵⁷

Eski Hint devletleri ve onların yönetimi ile ilgili bilgi veren kaynaklar değerlendirildiğinde hiçbir zaman hükümdar halktan üstün değildir. Aslında bu daha çok Hinduizm ile alakalı olmalıdır. Çünkü Hindularda her canlının içinde bir ruh olduğu inancı vardır. Dolayısıyla da bu devletlerde hükümdar kanun yapma hükmüne sahip değildir. O, sadece Dharma (bilgeler ve kâhinler tarafın konulan kanunlar), Vyavahāra (töre) ve Charita'ya (üstünlük) bağlı kalarak halkı yönetebilir.⁴⁵⁸ Bunlardan en önemlisi Dharma'dır. Eski dönemlerden beri Hint toplumunda Dharma'nın özel bir yeri vardır. Ancak o, Gupta çağına kadar değişerek gelmiş ve ismi "Smṛiti" yani "hatırlama" olarak değişmiştir.⁴⁵⁹ Buna göre, Gupta döneminde kanun yapma yetkisi Brihaspati, Nārada ve Kātyayana adlı üç kişiye verilmiştir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁵ Gupta, **a.g.e.**, s.43-44.

⁴⁵⁶ Luniya, **a.g.e.**, s.337; V.D.Mahajan, **a.g.e.**, s.528; Gupta, **a.g.e.**, s.44; Maity, **a.g.e.**, s.92-93.

⁴⁵⁷ Gupta, **a.g.e.**, s.44.

⁴⁵⁸ Gupta, **a.g.e.**, s.45.

⁴⁵⁹ J.Duncan-M.Derrett, **Essays in Classical and Modern Hindu Law**, vol. 1, Belgium 1976, s.26.

⁴⁶⁰ Gupta, **a.g.e.**, s.45.

Dharma ya da Smṛiti'ye göre on sekiz kanun vardır. Ancak bunlar kişisel ya da ceza kanunları şeklinde ayrılmıyorlar. Nārada'ya göre bu kanunlar şu şekildedir:

1. Riṇa-dāna (Borç kanunları)
2. Upanidhi (Mevduat kanunları)
3. Sambhūysamutthāna (Ortaklık kanunları)
4. Dattasya-punarādāna (Bağışların geri aşınmasına dair kanunlar)
5. Asusrushābhypetya (Anlaşma kanunu)
6. Vetana-anapakarma (Ücretlerin ya da vergilerin ödenmemesi ile alakalı kanunlar)
7. Asvāmi-vikraya (Yasal olmayan mal-mülkün satışı ile ilgili kanunlar)
8. Vikrayāsampradāna (Satışların geri çekilmesi ile ilgili kanunlar)
9. Kritvānuṣaya (Satış öncesi yapılması gerekenler ile ilgili kanunlar)
10. Samaya-anānapakarma (Görev ile ilgili anlaşmalar kanunları)
11. Kshetra-vivāda (Toprak kavgası ile ilgili kanunlar)
12. Stri-purusha-sambandha (Cinsel ilişkiler ile ilgili kanunlar)
13. Dāyabhāga (Miras ve veraset ile ilgili kanunlar)
14. Sāhasa (Soygunlar ile ilgili kanunlar)
15. Vāk-pārushya (Hakaret ile ilgili kanunlar)
16. Daṇḍapārushya (Taarruz ile ilgili kanunlar)
17. Dyūta (Kumarbazlık ile ilgili kanunlar)
18. Prakīrṇa (Geri kalan, yukarıdakiler haricindeki kanunlar)⁴⁶¹

⁴⁶¹ Gupta, a.g.e., s.45.

Bu kanun listesi bazı kaynaklarda farklı verilmektedir (Bakınız, **Manu Samhita** s.110).

Gupta döneminde topraklar genişlediği için belki de toprak alışverişi ve bununla ilgili sıkıntılar artmış, bu yüzden de Smṛitilerde mal-mülk ile ilgili kanunlar artmıştır. Ayrıca Smṛitiler'e göre ordu, kendi içinde Kula, Şreṇī, Puga ve Gaṇa gibi mahkemelere sahiptir.⁴⁶²

Söz konusu adalet sistemleri ile devletini istikrarlı bir şekilde yöneten Guptalar, kendi toprakları içinde derebeylik ve müttefiklerin varlıklarını sürdürmesine de yıllarca göz yummuş, ancak daha sonraki dönemlerde ise yaptıkları bu iyilik onların yıkılmasındaki nedenlerden birini teşkil etmiştir. Gupta çağında derebeyliklere "Sāmanta" ismi verilmiştir.⁴⁶³ Elde edilen kaynaklar ışığında onların varlığı belirli bir coğrafyada ve ekonomik kaynaklara bağlıdır. Bu durum Samudragupta'nın Allahabad Yazıtında açık bir şekilde ifade edilmektedir.⁴⁶⁴ Yazıtı göre derebeylikler imparatorlukların emrine bağlıdır ve zaman zaman bu derebeylikler saygı için imparatora hediyeler gönderir.⁴⁶⁵

Yazıtlara göre imparatorluğun hâkimiyeti altında derebeyliklerin yanı sıra bir de müttefikler bulunmaktadır. Onlar genelde hediye olarak hükümdara kızlarını getirir ve hükümdar o kızlar ile evlenirdi. Müttefikler hükümdarın desteğini almak için bunu yapmaya mecburdur. Gupta döneminde derebeylik ve müttefikler ile

⁴⁶² Gupta, **a.g.e.**, s.46; S.A.Khan, **Lok Adalat: Effective Alternative Dispute Resolution Mechanism**, New Delhi 2006, s.5-6; T.N.Madan, **Way of Life: King, Householder, Renouncer: Essays in Honour of Lois Dumont**, Delhi 1982, s.278-279; T.Damsteegt, **Epigraphical Hybrid Sanskrit**, Leiden 1978, s.279; M.R.Jois, **Legal and Constitutional History of India: Ancient legal, judicial and Constitutional System**, New Delhi 2010, s.491.

⁴⁶³ P.K.Basant, **The City and Country in Early India: A Study of Malwa**, Haryana 2012, s.278.

⁴⁶⁴ Fleet, **a.g.e.**, s.8,1,22.

⁴⁶⁵ Gupta, **a.g.e.**, s.51.

ilgilenen görevlilere “sāndhi-vigrahika” denilmektedir.⁴⁶⁶ Onun asıl görevi dışarıdan gelen isyanlara karşı direnmek, derebeylik ve müttefiklerin hepsinin arasında dosthane ilişkilerin sürdürülmesini sağlamaktır. Sāndhi-vigrahika savaş zamanında hükümdarın yanında yer aldığından bazı ilim adamları onu savaş ve uzlaşma komutanı olarak tanımlansa da sanki bir dışişleri görevlisi gibi görünmektedir. O, ordu için önemli bir şahıs olmasının yanı sıra hiçbir zaman bir meclis ya da kabine üyesi değildir. Sāndhi-vigrahika’nın dışında bir de derebeyler ile müttefikler arasındaki ilişkiyi sağlayan, tam anlamıyla elçi diyebileceğimiz “Dūtalar” vardır. Onlar hakkında çok fazla bilgi yoksa da her bir derebeylik ve müttefikleri temsilen merkezde dūta’ların var olduğu bilinmektedir.⁴⁶⁷

B. Sosyal Hayat

a. Toplumsal Yapı

Hint toplum yapısının ne zaman şekillendiği eskiden beri tartışılmaktadır. Bunun en büyük nedenlerinden biri toplum düzeninin zamana ve duruma göre sürekli değişim göstermesidir. Ancak bir genelleme yapıldığında Hint toplumunun Veda döneminde kırsal, Maurya çağında yarı şehirli, Gupta devrinde ise tamamen kentsel bir yaşama sahip olduğu söylenebilir. Göçebe bir hayat sürmeyip, yerleşik biçimde yaşayan Hint toplumu diğer toplumlar gibi zaman içinde ülkelerine gelen yabancıların kültürel hayatlarından etkilenmişlerdir.

⁴⁶⁶ Gupta, a.g.e., s.51.

⁴⁶⁷ Gupta, a.g.e., s.51.

Gupta çağını da içine alan eski Hint döneminde sosyal hayatın, kutsal metinler olarak bilinen Pūrāṇa ve Smṛitilerde (M.Ö 200-M.S. 200) anlatıldığı bilinmektedir. Evvelce belirtildiği üzere bu kutsal metinler daha çok şiir, drama, hikâye gibi eserlerin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Dolayısıyla da söz konusu parçalarda yazarların fikirlerinin ve yorumlarının bulunmaması imkânsızdır.

Hindistan’da Vedaların yazıldığı eski zamanları kapsayan “Veda Dönemi”nden beri toplum yapısı “renk” anlamına gelen “varṇa”lardan oluşmaktadır.⁴⁶⁸ Söz konusu çağlarda bu terim aslında Ari ırkından⁴⁶⁹ olmayanları belirtmek için kullanılırdı.⁴⁷⁰ Ancak daha sonraları söz konusu kelime “toplumsal sınıf” ya da herkes tarafından bilinen “kast sistemi” olarak anılmaya başladı.⁴⁷¹ Bu sistemin ilk olarak Kuzey Hindistan’da ortaya çıkıp, İndus ve Ganj vadileri boyunca yayılmış olabileceği tahmin edilmektedir.⁴⁷² Veda Döneminde Hint toplumu dört sınıfa ayrılır.⁴⁷³ Bunlar: Brāhman, Kshatriya, Vaiṣya ve Śūdra sınıflarıdır.⁴⁷⁴

⁴⁶⁸ M.N.Srinivas, **Social Change in Modern India**, Delhi 2005, s.4; Basham, **a.g.e.**, s.138.

⁴⁶⁹ Sanskrit versiyonu “arya” olan bu ırkın tarih öncesi dönemlerde İran ve Hindistan’ın kuzeyinde yaşadıkları bilinmektedir. Günümüzde Hint-Avrupa dillerinin de bu ırktan çıktığı bilinmektedir.

⁴⁷⁰ B.Chattopadhyaya, “A Social History of Early India”, **History of Science Philosophy and Culture in Indian Civilization**, Vol. II, New Delhi 2005, s.59; R.C.Majumdar, **Corporate Life in Ancient India**, Calcutta 1920, s.331.

⁴⁷¹ Deshpande, **a.g.m.**, s.ii.

⁴⁷² P.P.Majumder, “Indian Caste Origins: Genomic Insights and Future Outlook”, **Genome Research**, Calcutta 2001, s.931.

⁴⁷³ R.G.Fox, “Varna Schemes and Ideological Integration in Indian Society”, **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 11, No. 1, Cambridge 1969, s. 28; J.Bandyopadhyaya, **Class and Religion in Ancient India**, New Delhi 2007, s.76.

R̥gveda'daki⁴⁷⁵ bir ilahide (X, 90) toplumun, Tanrı Brahmā'nın vücudundan türediğine inanılır. Ona göre Brāhmaṇlar Tanrı Brahmā'nın ağzından, Kshatriyalar kollarından, Vaiśyalar uyluğundan ve Śūdralar ise bacaklarından var olmuşlardır.⁴⁷⁶ Ayrıca bu metinlerde bu dört sınıfın görevleri de anlatılmaktadır. Hindu geleneklerine göre oluşturulan Manu kanunlarının (Manu Smṛiti) yazıldığı döneme kadar da bu oldukça katı bir kural sistemi haline geldi. Ancak Gupta devrinde bu kurallar çok katı değildir ve bu dönemde gücünü yavaş yavaş kaybetmeye başladı. Bahsi geçen toplumsal sınıflara kısaca değinecek olursak:

1. Brāhmaṇlar

Hint toplum yapısının en seçkin sınıfı olarak bilinen Brāhmaṇların görevi kişinin kendi ve karşısındaki için kutsal olduğunu öğretmektir. Kişi iyilik yapmalı ve iyilik bulmalıdır.⁴⁷⁷ Ayrıca Smṛitilere göre Brāhmaṇlar Tanrı ve evreni iyi bilen olarak yorumlanır.⁴⁷⁸ Onlar bütün yaşamlarını dini bilgiler öğrenmeye ve öğretmeye adanmışlardır.⁴⁷⁹

“Brāhmaṇa” teriminin kökeninin dini bir önem taşıdığı ortadadır. O, Tanrı Brāhma'dan gelir.⁴⁸⁰ Manu'ya göre Brāhmaṇların görevi öğretmek, çalışmak, kutsal törenler düzenlemek, hediyeler vermek ve Vedaları korumaktır.⁴⁸¹

⁴⁷⁴ R.Devindra, “The Study of Caste, Marriage and Family Systems in India”, **Indian Streams Research Journal**, Vol.4, Issue 8, Gulbarga 2014, s.3.

⁴⁷⁵ Hinduizmin ilk kutsal kitaplarından olan Veda'ların ilk bölümüdür.

⁴⁷⁶ Gupta, **a.g.e.**, s.61.

⁴⁷⁷ **Manu Samhita**, s.7.

⁴⁷⁸ **Manu Samhita**, s.15.

⁴⁷⁹ Gupta, **a.g.e.**, s.62.

⁴⁸⁰ P.V.Kane, **History of Dharmaśāstra**, Vol. 2, Poona 1941, s.30.

Brāhmaṇlar hükümdarın yönetimi altında yaşar ve onlara karşılıksız toprak verir, onlar da bu toprakları işlerler. Brāhmaṇların pek çok ihtiyacı köylüler tarafından karşılanır ve onlara vergi öderler.⁴⁸² Hatta Manu'ya göre bir Brāhmaṇ aç kalırsa krallık güçsüzleşir.⁴⁸³ Hükümdar nazarında da Brāhmaṇlar yüksek rütbeli görevlilerdir ve onlar baş danışmandır.⁴⁸⁴ Hükümdarın Brāhmaṇları idam etmesi ve öldürmesi yasaktır.⁴⁸⁵ Ayrıca onlar, o kadar ayrıcalıklıdır ki hiç kimsenin giremediği hükümdarın haremine girebilirler ve bir perdenin arkasından oradaki bayanlar ile konuşabilirler.⁴⁸⁶ Ancak asla sevgili olamazlar. Onlar, asla bencillik yapmamalı ve yardıma muhtaç herkese yardım ellerini uzatmalıdırlar.⁴⁸⁷

Smṛitilere göre Gupta'lardan çok daha önceki dönemlerde Brāhmaṇlar yurtları, mezhepleri ve Vedik kollara göre alt sınıflara ayrılırlardı. Gupta devrine ait ele geçen yazıtlarda ise onlar Yacurveda Brāhmaṇaları, Sāmaveda Brāhmaṇaları, Atharvaveda Brāhmaṇaları ve Ṛgveda Brāhmaṇaları olarak sınıflandırılırdı.⁴⁸⁸ Ancak neden böyle bir ayrımın yapıldığı bilinmemektedir.

2. Kshatriyalar

Veda döneminden beri yönetici ya da savaşçı sınıfı olan Kshatriyalara Veda çağında “Rācanya” denilmektedir. Onlar insanları kötülüklerden korur ve kötülerini

⁴⁸¹ **Manu Samhita**, s.17; Kane, **a.g.e.**, s.107-108.

⁴⁸² C.Chakladar, **Social Life in Ancient India**, Calcutta 1929, s.100.

⁴⁸³ **Manu Samhita**, s.105.

⁴⁸⁴ Basham, **a.g.e.**, s.139-140.

⁴⁸⁵ **Manu Samhita**, s.142.

⁴⁸⁶ Maity, **a.g.e.**, s.149.

⁴⁸⁷ Chakladar, **a.g.e.**, s.100.

⁴⁸⁸ Gupta, **a.g.e.**, s.63.

cezalandırırlar.⁴⁸⁹ Kshatriya'nın ilk görevi orduda yer almak, orduyu yönetmek ve en önemlisi devletin idaresinde yer almaktır.⁴⁹⁰ Ayrıca en önemli görevlerinden bir diğeri de Varṇa'yı korumaktır.⁴⁹¹ Kshatriyalardan daha çok edebi metinlerde bahsedilmektedir. Bu metinlere göre onlar Sūryavaṁśī, Somavaṁśī, Puruvaṁśī Krathakaiṣika, Nīpavaṁśī ve Pāṇḍya gibi alt sınıflara ayrılır.⁴⁹² Tüm bu görev karşılığında hükümdar onu ödüllendirir. Kshatriyalar hükümdara vergi öderler, ancak bunlar çok ağır değildir. Brāhmaṇlar gibi toplum içinde pek çok ayrıcalıklara sahip olmalarının yanı sıra onlara Vedaları okuma hakkı verilir ve Upayana törenleri yapmak zorundadırlar. Fakat onların bu Vedaları başkalarına öğretme gibi bir yetkileri yoktur.⁴⁹³

3.Vaiṣyalar:

Bu sınıfı aslında günümüzdeki iş adamları olarak tanımlamak mümkündür. Gupta dönemi ekonomik açıdan oldukça zengin bir çağ olduğu için bu devirde Vaiṣyaların önemi artmıştır. Bu durum aslında onları oldukça zorlamaktaydı. Çünkü onlar köy köy, kasaba kasaba gezerler ve bu satışlar boyunca pek çok dağ, tepe ve orman geçerken hırsız ve pek çok vahşi hayvanlar ile karşılaşırıyorlardı. Meşhur şair Kālidasa özellikle Mālavikāgnimitram adlı eserinde bir grup tüccarın başına gelenleri anlatmaktadır.⁴⁹⁴

⁴⁸⁹ Basham, **a.g.e.**, s.142; Maity, **a.g.e.**, s.149.

⁴⁹⁰ Maity, **a.g.e.**, s.149.

⁴⁹¹ F.W.Thomas, **Epigraphica Indica and Record of the Archaeological Survey of India**, Vol. XV, Calcutta 1925, s.130,133; Gupta, **a.g.e.**, s.63.

⁴⁹² Gupta, **a.g.e.**, s.64.

⁴⁹³ Thomas, **a.g.e.**, s.130.

⁴⁹⁴ Maity, **a.g.e.**, s.151.

Vaişyalar ayrıca asker olarak da görev yaparlardı. Gupta devleti dışarıdan yapılan akınlara karşı çok güçlü bir ordu kurmak zorunda kaldı. Dolayısıyla da bu hususta sadece Kshartiyalar yetersiz olunca, Vaişya ve Şudralar da orduda görev alırdı.⁴⁹⁵

4. Şudralar

Varṇa sitemine göre en düşük sınıf Şudralardır. Brāhmanik geleneklerin anlatıldığı Purāṇalarda, Şudraların görevlerinden bahsedilmektedir. Bu Purāṇalara göre acı çeken güçsüz kalan hep Şudralardır. Onlar hep pis ve iğrenç kişiler olarak görülür.⁴⁹⁶

Klasik dönemde Şudralar; Mālākara (çelenk yapıcı), Gandhika (parfümcü), Rācakes (hamamcı), Nāpita (berber), Şāṇḍika (şarap tüccarı), Tāmbulika (yaprak, ot satıcısı), Suvarṇika (kuyumcu), Manikāra (mücevherci), Vaikālīka (elmas kesici) gibi farklı görevlerde yer alırlardı. Bu yüzden de onlar ücretli olarak çalışıyorlardı.⁴⁹⁷

Şudralar ayrıca uşaklık da yapar ve bunun karşılığında yiyecek, içecek ve giyeceğe sahip oluyorlardı. Ayrıca onlar kendi alanlarındaki ürünlerin yarısını alıp, satarak hem tarım hem de tüccarlık yapmaktaydılar.⁴⁹⁸ Bunlar, sosyal davranış bakımından da sayısız kısıtlamalara maruz kalmışlardır. Örneğin, eğer onlar Vedalarda yazılanlardan bahsederlerse ya da onları başkalarına öğretmeye kalkarlarsa dilleri kesilirdi.⁴⁹⁹

⁴⁹⁵ Beal, **a.g.e.**, s.97.

⁴⁹⁶ Maity, **a.g.e.**, s.152.

⁴⁹⁷ R.S.Sharma, **Şudras in Ancient India**, Delhi 1990, s.224.

⁴⁹⁸ Maity, **a.g.e.**, s.152

⁴⁹⁹ Maity, **a.g.e.**, s.153.

Kast sisteminde aslında Şūdraların altında da pek çok sınıf vardır. Onlar dokunulmazdır ve Ari ırkından değildirler. Onların başlarına Chaṇḍāla denir. Görevleri cellatlık ve ölü gömmedir. Bu insanlar genelde ölülerin eşyalarını kullanırlar.⁵⁰⁰ Bu dokunulmaz kişilerin sayısı Gupta dönemine kadar oldukça fazladır; ancak söz konusu çağdan sonra onların sayısı azalmıştır. Eldeki bilgilere göre Chaṇḍālalar şehirden uzak yerlere yerleşirlerdi. Çünkü onların köylere girmeleri yasaktır. Ayrıca Hint toplumunda Nishāda (avcı), Kaivarta (balıkçı), Kārāvāra (derici/ deri işleyen), Paulsaka (çöpçü), Vena (sepet yapıcısı), Rāthakāra (savaş arabası yapan) ve Mlecchalar da (yabancı, Hintli olmayan) Şūdra sınıfına mensuptular.⁵⁰¹ Bundan başka Hint-Ari toplumu dışında kalan ve Hint topraklarında yaşamlarını sürdüren Pulindalar, Şabaralar, Kikatalar ve diğer devletlerin halkı da dokunulmaz sınıfindadırlar.⁵⁰²

Buddhizm yayılmaya başladıktan sonra kast sisteminin katılığı da yavaş yavaş yumuşadı. Böylece bu dönemde Şūdraların statülerinde değişiklikler oldu. Bu çağda sadece onlara verilen ücretler değil aynı zamanda onların kölelik ve ırgatlık görevleri de değişmiştir.⁵⁰³ Veda döneminden sonraki çağlarda onlar at kurban töreni ve cenaze törenlerinde at bakıcıları olarak görev yapmışlardır.⁵⁰⁴

Hint toplum sisteminin, yukarıda aktarılan sınıflara ayrılması meslek seçimlerinde olduğu gibi, karşılıklı ilişkileri de etkilemiştir.⁵⁰⁵ Bu münasebetlerin en

⁵⁰⁰ **Manu Samhita**, s.13.

⁵⁰¹ Basham, **a.g.e.**, s.145; Basham, **a.g.e.**, s.145.

⁵⁰² Maity, **a.g.e.**, s.155.

⁵⁰³ Maity, **a.g.e.**, s.154.

⁵⁰⁴ Sharma, **a.g.e.**, s.80.

⁵⁰⁵ S.S.Gupta, **Varna, Caste and Scheduled**, New Delhi 1991, s.60-61.

önemlileri evlilik ve yiyecek ilişkileri idi. Örneğin her sınıf kendi sınıfındaki kişiler ile evlenmelidir. Ancak bazı durumlarda da belirli bir kural dâhilinde evlilikler yapılabilir. Mesela yüksek sınıftan bir adam kendinden düşük sınıftan bir kadın ile evlenebilir. Erkeğin yaptığı bu evliliğe “anuloma”, kadının kendinden yüksek sınıftan biri ile evlenmesine ise “pratiloma” denilmektedir.⁵⁰⁶ Bunlar dışındaki evlilikler kabul edilmez. Yani, bir erkeğin kendinden yüksek sınıfa ait bir kadın ile kadının ise kendinden düşük kastta bir erkek ile evlenmesi yasaktır.⁵⁰⁷

b. Aile Yapısı

Bilindiği üzere toplumun en küçük birimini oluşturan aile, evlilikler yoluyla genişler ve soy nesilden nesile devam eder. Hint aile yapısı genel olarak ataerkil bir yapıdadır.⁵⁰⁸ Dolayısıyla Türk toplumlarında da olduğu üzere bir erkek çocuğun olması daima aileyi gururlandırır. Günümüzde hem Hint hem de Türk toplumunda kız ile erkek evlat arasındaki keskin ayrım yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Ancak erkek evladın soyu devam ettirdiği genetik bilimciler tarafından da ortaya konulmuş bir gerçektir.

Hem Gupta hem de önceki dönemlerde Hint toplumundaki aile yapısı detaylı bir şekilde incelendiğinde, kız çocuklara mal hakkının tanınması, kast sisteminde erkeklerde olduğu gibi kadınlara da evlilik haklarının verilmesi ve nadir

⁵⁰⁶ R.K.Sharma, **Indian Society, Institutions and Change**, Delhi 2004, s.116.

⁵⁰⁷ U.Singh, **A History of Ancient and Early Medieval India: From the Stone Age to the 12 th Century**, New Delhi 2008, s. 291; Gupta, **a.g.e.**, s.68.

⁵⁰⁸ R.Sonawat, “Understanding Families in India: A Reflection of Societal Changes”, **Psicologia: Teoria e Pesquisa**, Vol. 17, Bresilia 2001, s.179.

de olsa boşanma haklarının kadına da verilmesi gibi örneklerden dolayı anaerkil yapının varlığından da söz etmek mümkündür.⁵⁰⁹

Hint toplumunda evlenen kadın kocası ile yaşamaya başlar. Kadın, her sabah ve her akşam ailesinin iyiliği için kalkar, Tanrıya dua eder ve adaklar sunar. Dolayısıyla sosyal ve dini törenlerde kadının ön plandadır. Özellikle “Aşvamedha” adı verilen at kurban töreninde kadın önemlidir. Gupta döneminde Samudragupta ve I. Kūmaragupta’nın yaptığı törenlerde bu açık bir şekilde görülmektedir.⁵¹⁰

Kadın ve erkeğin yasal yollar ile onaylanmış bir birleşmesi olan evlilik, Hindularda kutsaldır. Dolayısıyla da evlilik sistemi genel olarak kutsal kitaplar ve dini metinlerde anlatılır.⁵¹¹ Hint toplumunda bir kız ergenlik çağına gelmeden ailesi tarafından uygun bir erkek ile evlendirilir bu yüzden de genelde çocuk evlilikleri uygulanır.⁵¹² Bu gelenek bugün dahi birçok Hint köyünde halen geçerlidir.⁵¹³ Çok küçük yaşlarda sağlıksız bir şekilde yapılan bu evlilikler sonucunda da çok eşlilik artar. Bazı sosyo-din düşünürleri Hindularda yedi farklı evlenme çeşidinin olduğundan bahsediyor.⁵¹⁴ Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1.Paiṣāṇa: Bir genç kızın, başka bir kız ile evlenecek olan damat tarafından kaçırılması.

2. Āsura: Kızın ücret karşılığında verilmesi

⁵⁰⁹ Sonawat, **a.g.m.**, s.180.

⁵¹⁰ Allan, **a.g.e.**, s.20-23.

⁵¹¹ J.D.M.Derrett, **Religion, Law, the State in India**, London 1968, s.404.

⁵¹² Maity, **a.g.e.**, s.114.

⁵¹³ Maity, **a.g.e.**, s.114.

⁵¹⁴ Ancak kimi yazarlar da evliliklerin üç formda gerçekleştiğini öne sürerler (Bakınız, J.D.Mayne, **A Treaty on Hindu Law and Usage**, London 1892, s. 123; Sen, **a.g.e.**, s.236).

3. Ārsha: Kızın birkaç inek ya da birkaç parça eşya karşılında verilmesi

4. Brāhma: Karşılıklı rıza ile herhangi bir şey verilip alınmadan kızın evlendirilmesi

5. Daiva: Bu evlilik formu Hindular için önemlidir. Burada kız kutsal ritüeller karşılığında hiçbir şey beklemeden din adamı ile evlendirilir. Bu sistem Hint toplumunda çok devam edememiştir. Çünkü kast sistemi buna engel olmuştur.

6. Prācāpatya: Burada kızın babası onu mücevherlerle süsler ve tören eşliğinde onu damada teslim eder.

7. Gāndharva: Kız ve erkek anlaşır ve kızın babasının haberi olmadan kaçarlardı.⁵¹⁵

Hint aile yapısı hem çekirdek ve hem de geniş aileden müteşekkil olup çekirdek aile beş, geniş aile ise sekiz alt sınıftan meydana gelir.⁵¹⁶ Hint toplumunda ayrıca monogami ve poligamiye de oldukça fazla rastlanır. Smṛtilere göre ilk eş erkek bir evlat verirse poligami onaylanmaz ve buna karşı gelenler de ruhen ve kanunen cezalandırılır, mahkemede bir şahit ile bütün haklarını kaybeder.⁵¹⁷ İkinci evlilik olacağı zaman ise erkek ilk eşinden olan çocuklarının rızasını almak zorundadır.⁵¹⁸

Eski Hindistan'daki bir geleneğe göre evlilik sadece çocuk içindir ve kadın özgür değildir.⁵¹⁹ Bu yüzden poligami doğal bir sonuçtur. Gupta dönemindeki yazıtlara göre de II. Çandragupta'nın, Dhrudevī ve Kuberañgā adında en az iki

⁵¹⁵ Devindra, **a.g.m.**, s.4.

⁵¹⁶ Devindra, **a.g.m.**, s.4-5.

⁵¹⁷ **Manu Samhita**, s.39.

⁵¹⁸ Maity, **a.g.e.**, s.122.

⁵¹⁹ Maity, **a.g.e.**, s.122.

karısı olduğunu biliyoruz. Onun oğlu ve varisi olan Kumāragupta'nın da Mahādevī ve Anantadevī'den başka eşlere de sahip olduğu ortadadır. Çünkü Skandagupta'nın annesi ne Mahādevī ne de Anantadevī'dir.⁵²⁰

Ancak kadının çok eşli olduğu da (polyanrous) görülmektedir. Bugün bile bu durumun özellikle Tibet, Sikkim, Ladakh ve Kuzey Hindistan'da etkilidir. Hint toplumunda bunun en güzel örneği de Mahābharata destanındaki kahramanlardan biri olan Draupatī'de görülür. Destanda onun beş kocası ile birlikte yaşadığından bahsediliyor.⁵²¹ Bu durum Ak Hunlarda da görülmüştür. Onlarda da kadın birden fazla erkek ile evlenir ve kafasına evlendiği erkek sayısı kadar tüy ya da boynuz taktığı bilinmektedir.⁵²²

Evliliğin çocuk için yapıldığı Hint toplumunda, elbette ki kısırlık çok önemlidir ve kısır kadınlar aşağılık varlıklar olarak düşünülür. Dinine düşkün birinin inancına göre bir kadın eğer dünyaya bir erkek çocuk getiremezse öteki dünyada onun yeri yoktur. Kutsal metinlerde de, evliliğin amacının çocuk doğurmak olduğu vurgulanır. Bengal'de özellikle kısır bir kadın çocuk sahibi olabilmek için pek çok dini tören düzenler. Özellikle de üretkenlik için, Şiva, Kārttikeya gibi tanrılara sunaklar sunulur. Şiva'ya ait Liṅga sembolü üretkenliğin işaretidir. Bu yüzden bebekleri olmayan kadınlar özellikle Orissa'a Bhubanshvar'da bulunan Liṅga tapınağını ziyaret eder. Ayrıca İndus Vadisi kenarında bulunan küçük Liṅga tapınaklarına da giderler. Hint toplumunda erkek çocuğun aileyi koruduğuna ve geçim konusunda onlara yardımcı olduğuna inanılır. Ölü yakma törenlerinde de

⁵²⁰ Fleet, **a.g.e.**, s.52.

⁵²¹ Maity, **a.g.e.**, s.122.

⁵²² W.M.McGovern, **The Early Empires of Central Asia**, New York 1965, p.406.

cesedi genelde ailenin erkek evladı ateşe verir. Dolayısıyla hem dini hem de ekonomik nedenler için erkek çocuk önemlidir.

Hindu toplumunda boşanma olayı ise kadının kocası eğer faklı bir kasttan ise boşanabilir. Ancak genellikle Hint toplumunda boşanma yasaktır.⁵²³ Elbette ki erilliğin bu kadar önemli olduğu toplumda dul kalan kadınlara ve onların durumlarına değinmemek doğru olmaz. Hint toplumunda kadının, aile ve toplumdaki yeri kocası ölünce tamamen değişir. O, çok zor durumlara maruz kalır. Dul kadınların bütün kutlama törenlerine katılması yasaktır.⁵²⁴ Ayrıca karnında kocasının ceninini taşıyan kadın, kocasının yakıldığı törenden uzak tutulur.⁵²⁵

Dul bir kadının yeniden evlenmesi çok nadir olan bir olaydır.⁵²⁶ Ancak bazı edebi eserlerde buna, hatta dul kadınların bekâr erkekler ile dahi evlendiğine rastlanılmaktadır. Manu kanunlarına göre ise dul kadın asla evlenemez.⁵²⁷ Toplumda üzerinde birçok baskı olan kadın da kocasının ateşinde yanmak ister. Buna da “sātī” geleneği denilmektedir.⁵²⁸ Bu, Kuzey-batı Avrupa’dan Hindistan’a kadar yayılmış eski bir Hint-Germen âdetidir. Bu gelenekte kocası ölen kadının Satī kararı alabilmesi için bir gün beklenir, eğer kadın satī kararı alırsa eşi yakılmak için

⁵²³ P.H.Prabhu, **Hindu Social Organization: A Study in Socio-psychological and Ideological Foundations**, Mumbai 2010, s.192; V.Nandal-M.Rajnish, “Status of Women Through Ages in India” **International Research Journal of Social Sciences**, Vol. 3, sayı 1, Indore 2014, s.23.

⁵²⁴ Maity, **a.g.e.**, s.130; S.N.Salawade, “Status Of Women In Ancient India: (The Vedik Period)”, **Indian Streams Resarch Journal**, Vol. 2, Sayı 8, Solapur 2012, s.2.

⁵²⁵ Maity, **a.g.e.**, s.130.

⁵²⁶ Sen, **a.g.e.**, s.237.

⁵²⁷ **Manu Samhita**, s.84.

⁵²⁸ Nandal-Rajnish, **a.g.m.**, s.24.

ırıldığında kadın da yanına uzanabilir, eşi yanarken ateşe atlayabilir ya da bağdaş kurarak eşinin yanında oturur ve kaderini bekler.⁵²⁹

C. Din

a. Veda Dini

Var olduğu andan itibaren kişi ile yaradan arasındaki iletişimi sağlayan din, tarih boyunca çeşitli aşamalardan geçmiştir. Kâinatın olduğu dönemlerde kendisi ile tabiatı birbirinden ayırt edemeyen insanoğlu, bir süre tabiat güçlerine tapmış, çok tanrılı döneme geçildiğinde ise gizli ruhlara inanıp, yaptıkları putlara tapmıştır.⁵³⁰

Eski dönemlerde doğüstü güç, felsefe, din ve sosyal kurumları ile hayatta kalan inançlar Hindistan coğrafyasında zaman içinde değişikliklere uğradı. Bu bölgedeki en eski Hint dini ve inanç sistemi Veda dinidir. İlk kalıntıları Harappa adı verilen İndus Vadisi'nde rastlanan bu inanç sistemi “bilgi” anlamına gelen “Vedalar” adlı kutsal kitaplarda açıklanmaktadır.⁵³¹ Onlar, kutsal kitap olmalarının yanı sıra edebi eserlerdir. Vedalar; Samhita, Brāhmana, Aranyaka ve Upanishadlar adı verilen kitaplardan oluşur. Samhitalar kendi içinde Rgveda (İlahi Bilgisi), Yacurveda (Kurban Bilgisi), Samaveda (Melodi Bilgisi) ve Atharvaveda (Sihir Bilgisi) olmak üzere dört kitaptan meydana gelmektedir.⁵³² Söz konusu kitaplardan özellikle

⁵²⁹ Y.Kayalı, “Eski Bir Hint Geleneği: Satī”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 53/1, Ankara 2013, s.366.

⁵³⁰ İ.A.Çubukçu, “Kültürümüzde Din”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 30, Sayı 1, Ankara 1988, s.131.

⁵³¹ Gupta, **a.g.e.**, s.128.

⁵³² K.Kaya, **Okyanusun Kıyısında**, Ankara 2003, s.11.

R̥gveda’da Vedik dinde birçok çeşitli isim ve nitelikleri ile İndra, Agni, Varuna, Sūrya, Yama, Rudra gibi tanrıların varlığından ve bu tanrıların sayısının 3339 olduğundan bahsedilir.⁵³³ Ancak söz konusu metinde bu tanrılara nasıl tapınıldığına yer verilmiyor. Bir başka kutsal metin olan Brāhmaṇalarda ise bu tanrıların yapması gerekenler anlatılır. Burada doğumda, evlilikte, ölümden ve aile ile ilgili olaylarda uygulanan kurban törenlerinden ve bu törenlerde ilahiler eşliğinde süt, tahıl, tereyağı ve et ateşe atıldığından bahsedilir. Söz konusu törenlerde ev sahiplerine bazen din adamları olan Brāhmaṇlar eşlik eder. Bu törenler zengin ve fakir ayırmaksızın herkes tarafından aynı şekilde uygulanır. Ancak Brāhmaṇalarda yazan bilgilere göre “Soma töreni” genellikle zenginler ve krallar tarafından icra edilir. Törenler bazen bir hafta, bazen bir ay, bazen de bir yıl sürerdi. Eski dönemlerde krallar için yapılan törenlerden en önemlileri Rācasuya (kralın göreve başlaması için yapılan tören), Vācapedya (kralın atların çektiği savaş arabası ile diğer sınıflardan olan at arabacıları ile yarışma yapılması töreni)⁵³⁴ ile ve Aṣvamedha’dır (At kurban töreni).⁵³⁵

Gupta Döneminde bu törenlerden Aṣvamedha uygulanmış, hatta bu tören ile ilgili figürler paraların üzerine basılmıştır. Veda dönemine ait (Vedik) törenler arasında en karmaşık ve en zor tören olan Aṣvamedha, yani at kurban töreni maddi

⁵³³ H.Oldenbergh, **Ancient India, Its Language and Religions**, London 1896, s.44-45; Gupta, **a.g.e.**, s.128.

⁵³⁴ A.Hollmann, **The Master of Sings**, Washington 2011, s.219.

⁵³⁵ Gupta, **a.g.e.**, s. 129; Majumdar, **Ancient...**, s.427; J.F.Hewitt, **History and Chronology of Myth-Making Age**, Oxford 1901, s.500-501.

açından imparatorluğu yıprattığı için çöküşün nedenleri arasında gösterilir. Çünkü törenin gerçekleşmesinde binlerce hayvan öldürülmekteydi.⁵³⁶

Veda dönemindeki inançlar yavaş yavaş yok olmaya başlayınca yerine yeni inanç ve felsefik düşünceler geçti. Bu felsefik inançları iki gruba ayırmak mümkündür. İlk grupta Buddhizm ve Caynizm, diğer grupta ise Vishnuizm ve Şivaizm vardır. Bu yenilikçi dini değişikliklere rağmen ne Veda tanrıları ne de Veda ritüelleri yok oldu. Günümüzde dahi halen Hindistan’da Veda çağındaki tanrılara saygı duyulmaktadır. Gupta döneminde de pek çok yazıtta Veda tanrılarından bahsedilmektedir. Örneğin; Samudragupta’nın Allahabad sütun yazıtında hükümdarlar Veda tanrıları ile karşılaştırılır. Bu yazıtta Kubera /Dhadana (Zenginlik Tanrısı) Varuṇa (Su ve Okyanus Tanrısı), Indra (Yağmurlu Gök Yüzü Tanrısı) ve Yama /Antaka’nın (Ölüm Tanrısı) eşit olduğu söylenir. Samudragupta’nın bu tanrılar ile eş olmasından, onun ne kadar güçlü olduğu ve herkes tarafından nasıl tanındığı görülüyor. Söz konusu dönemde Tanrı Vishnu kadar meşhur olmasa da onlara inanan bir grup var idi.⁵³⁷

b. Caynizm

Caynizm aslında Sanskrit bir kelime olan “cīna” “lider” sözcüğünden gelmektedir.⁵³⁸ Doğu Hindistan’da ortaya çıkan Caynizm, yirmi dört tane olduğu

⁵³⁶ H.Teshima, “Night Ritual in Aṣvamedha: An Outline of the Rite Described in the Old Śrauta-Sātras of the Taittirīya School”, **Journal of Indian and Buddhist Studies**, Vol. 53, No. 2, Varanasi 2005, s. 1001-1004; R.Zaroff, “Aṣvamedha- A Vedic Horse Sacrifice” **Studia Mythologica Slavica**, VIII, Slovenia 2005, s.78; S.Kak, **The Aṣvamedha The Rite and its Logic**, Louisiana 2001, s.17-22.

⁵³⁷ Gupta, **a.g.e.**, s.130.

⁵³⁸ Williams, **a.g.e.**, s.399.

bilinen Tīrhaṅkara adı verilen bilginlerin geleneksel konuşması ile Cainler kendi kendilerini telkin ederler.⁵³⁹ İlk yirmi iki Tīrhaṅkara hakkında çok fazla bilgi elde edilemese de son ikisi hakkında kayıtlara ulaşılmaktadır.⁵⁴⁰ Onlar Mahāvira ve Pārṣvanātha'dır. Birçok kaynakta Caynizmin kurucusu Mahāvira olarak verilir.⁵⁴¹ Onun Buddha'nın çağdaşı olduğu söylenirken, Pārṣvanātha'nın Buddha'dan iki yüz elli yıl önce yaşamış olduğu tahmin edilmektedir. Cain inancında yaratıcı yoktur. Bu nedenle de birçok ilim adamları bu dini ateist bir din olarak yorumlar. Cainler kendi kaderlerini kendileri yaratırlar. Her şey onların kendi hareketlerinden (karma) oluşur. Onlara göre ikiyüzlü, kefarete içindeki insanlar musibetlerden kaçamazlar. En iyi yaşam, özgür olandır. Pārṣvanātha bakışına göre üç şeyin öğretilmesi gerektiğine inanılır: Hayata kapılmamak, yalan konuşmamak ve olaylar karşısında tarafsız olmak. Mahāvira da aslında benzer öğretilere sahiptir: doğru inanç, doğru bilgi ve dürüst hayat. Mahāvira'nın bu öğretileri ilk kez M.S. 453 yılında öğrencisi Devardhigaṇa tarafından yazıya dökülmüştür.⁵⁴²

Diğer inançlarda olduğu gibi Cain inancı ya da öğretisinde de birçok farklı mezhep vardır. Ancak bu mezheplerden en çok bilinenleri Svetāmbara ve Digambara'dır. Pārṣvanātha'yı öncü alanlar Svetāmbara mezhebini, Mahāvira'yı destekleyenler de Digambara mezhebini oluşturmaktadır. Bu iki mezhep birbirine

⁵³⁹ P.C.Mandal, "Aryan Religious Traditions in Bengal from Gupta through Sena Periods: An Introductory Note", **Bangladesh e-Journal of Sociology**, Vol. 8, No. 1, Bangladesh 2011, s.35.

⁵⁴⁰ S.Stevenson, **Notes on Modern Jainism**, London 1910, s.49; Gupta, **a.g.e.**, s.133.

⁵⁴¹ Stevenson, **a.g.e.**, s.3.

⁵⁴² Gupta, **a.g.e.**, s.132.

çok benzer. Ancak aradaki en önemli fark Digambara mezhebinde kadına özgürlük verilmezken Svetāmbara mezhebinde kadın özgürdür.⁵⁴³

Caynizm ilk olarak Hindistan’ın kuzeyinde doğmuş olsa da daha çok Güney ve Batı Hindistan’da yayılma imkânı bulmuş, ekseriyetle tüccarlar tarafından benimsenmiştir.⁵⁴⁴ Gupta dönemine ait eserlerde Jain dini çok ayrıntılı bir şekilde verilmesine de Buddhagupta ve Skandagupta’ya ait yazıtlarda Jain dininin etkilerinden bahsedilir.⁵⁴⁵ Söz konusu dönemde bu dinin yaygın olduğunu söylemek mümkün değil, ancak az da olsa sempaticileri bulunduğu ve merkezinin Nālanda olduğu bir gerçektir.⁵⁴⁶

c. Buddhizm

Asıl adı Siddhatta (Siddhārtha), soy ismi ise Gotama olan Buddha’nın M.Ö. V.-VI. yüzyıllar arasında yaşadığı düşünülmektedir. “Buddha” Sanskrit bir kelime olup “aydınlanmış kişi” anlamına gelmektedir.⁵⁴⁷ Günümüzde Nepal sınırları içinde yer alan Sākya krallığının prensi olan Buddha töreleri gereği on altı yaşında Yaşodhara adında genç bir prenses ile evlenir. Saraylarda yaşayan Siddhatta zaman içinde dünyanın liyakatsiz olduğunu fark etti. Bütün bunlardan sonra o, yaşamın ve gerçeğin ne olduğunu bulmak için yirmi dokuz yaşında saraydan ayrıldı ve saray dışındaki çilecilere katıldı.

⁵⁴³ Gupta, **a.g.e.**, s.133.

⁵⁴⁴ Chakrabarti, **a.g.m.**, s.200.

⁵⁴⁵ Fleet, **a.g.e.**, s.67-68, 259-260; Gupta, **a.g.e.**, s.133-134.

⁵⁴⁶ R.N.Sharma-R.K.Sharma, **History of Education in India**, Delhi 2004, s.57; Gupta, **a.g.e.**, s.134; S.P.Chaubale-A.Chaubale, **Education in Ancient and Medieval India**, New Delhi 2008, s.139.

⁵⁴⁷ Williams, **a.g.e.**, s.733.

Altı yıl boyunca Ganj vadisinde dolaştı ve bu dönemde pek çok din ve din adamı ile tanıştı. Ancak hiç biri onu tatmin etmedi. Otuz beş yaşına geldiğinde bir akşam, günümüzde Bihar’da bulunan Gaya’da Nerancarā ırmağı kenarındaki Bodhgaya ağacının altına oturdu ve orada aydınlanmaya erişir ve böylece aydınlanmış kişi yani “Buddha” oldu. Aydınlanmadan sonra ise günümüzde Varanasi olarak bilinen Sarnath’daki Geyik Parkı’nda ilk vaazını verdi. İlk başta beş çileci arkadaşından oluşan müritleri ile başladığı bu öğretileri zaman içinde Hindistan’ın pek çok bölgesine yayıldı.⁵⁴⁸

Resim 17: Hindistan Sarnath (Varanasi) şehri Geyik Parkı.

Bilindiği üzere bir din değil bir öğreti ya da yaşam felsefesi olan Buddhizm’de tanrı ve ruh yoktur. Buddha’nın öğretileri ise dört temel noktadan oluşmaktadır:

1. Acı, keder (Dukka)
2. Acının kaynağı (Samudaya)
3. Acının giderilmesi (Nirodha)

⁵⁴⁸ K.Kaya, **Buddhistlerin Kutsal Kitapları**, Ankara 1999, s.13-14.

4. Acı gideren, yok eden yol (Magga)

M.Ö. 483 yılında Buddha hayatını kaybetmesinden sonra Buddhizm üç mezhebe (yana) ayrılmıştır: Mahāyana (Büyük Araç), Hināyāna (Küçük Araç), Vacrayana (Sert Araç, Elmas Araç).⁵⁴⁹

Buddhizm Gupta döneminin ilk yıllarında görülüyor. II. Çandragupta'ya ait Sañchi Sütun Yazıtı'nda Buddhistlerin merkezlerinin, sadece Hindistan değil Hindistan sınırları dışında da olduğu kayıtlıdır.⁵⁵⁰ Mevcut bilgilere göre o sıralarda Seylon yani günümüzde Şri Lanka'dan Andhra, Tamil, Keşmir ve Bengal'e geldikleri bilinmektedir.⁵⁵¹ Hatta bu dönemde Şri Lanka'dan yine pek çok mürit Çin'e gönderilmiş ve oradaki Hināyāna mezhebine ait metinler Çinceye çevrilmiştir.⁵⁵²

Ayrıca II. Çandragupta döneminde Hindistan'a gelen Çinli Buddhist Hacı Fa-Hien'in vesikalarına göre Gandhara'da Hināyāna kurumu vardır.⁵⁵³ Fa-Hien Peşaver'de yüzlerce Buddhist rahip ile tanıştı. Söz konusu zamanda Buddhizmin pek çok köy ve kasabaya yayıldığı ortadadır. Bu da Gupta döneminin dinlere karşı ne kadar hoşgörülü olduğunu gösterir. Ayrıca II. Çandragupta'dan sonra Kumāragupta ve Skandagupta çağlarında da özellikle Bodhgaya, Sañchi, Mathura ve Sārtnath şehirlerinde Buddhistlere kalacak yer sağlandığı ve stupalar yaptırdığı

⁵⁴⁹ Kaya, **a.g.e.**, s.29.

⁵⁵⁰ Omvedt, **a.g.e.**, s.124.

⁵⁵¹ Altekar, "Religion...", s.383.

⁵⁵² J.N.Farquar, **Outline of the Religious Literature of India**, Oxford 1920, s.155.

⁵⁵³ Fa-Hien, **Travels of fa-Hian**, Çev. H.A. Giles, London 1877, s.30.

bilinmektedir.⁵⁵⁴ Bununla beraber Gupta dönemi Mahāyāna mezhebine ait en yaratıcı okulların yapıldığı bir dönemdir ve bu okullar sayesinde Buddhizm yayılma fırsatı bulmuştur. Hināyāna mezhebi de Gupta çağında vardır ve kendi arasında Vaibhashika ve Sautrantika diye ayrılırken Mahāyāna mezhebi de Mudyamika ve Yogaçara olmak üzere iki alt sınıfa bölünmüştür.⁵⁵⁵

Gupta döneminde Hināyāna mezhebi özellikle Kuzey-batı Hindistan'da yayılmaya devam etti.⁵⁵⁶ Ancak bu sıralarda Mahāyāna mezhebi daha aktif olmuş ve Buddhizmin Gupta çağında yayılmasını bu mezhep sağlamıştır.⁵⁵⁷ Gupta devrinde Hināyāna ve Mahāyāna mezhepleri tamamen rakip hale gelmiş olup, her biri kendi okul ve manastırlarını yaptırmaya başlamışlar, ancak küçük yerlerde birlikte varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁵⁵⁸

Genel olarak Gupta döneminde Hinduizmin popülaritesinin artmasından dolayı Buddhizmin azaldığı düşünülmektedir. Ancak sanatsal verilere göre bu doğru değildir. Gupta döneminde özellikle Sarnath, Paharpur, Acanta ve Nagarcunikanda'yı ziyaret edenler bu bölgelerde Buddhizm'in altın çağını yaşamış olduğunu görürler. Buddha'nın hayatını geçirdiği yerler Kapilavastu, Rāmagrama, Śrāvasti ve Vaiṣālī V. yüzyılda Fa-Hien geldiğinde ise terk edilmişti. Fakat bu durum Buddhizm ile değil ülkenin siyasi ve ekonomik merkezlerinin değişmesi ile ilgilidir.

⁵⁵⁴ Dikshitar, **a.g.e.**, s.331; R.Rai, **Themes in Indian History**, New Delhi 2011, s.43; A.Verma, **Cultural and Visual Flux at Early Historical Bagh in Cenrtal Asia**, Oxford 2007, s.7-8; L.H.Phuoc, **Buddhist Architecture**, Lakeville 2010, s.147-156.

⁵⁵⁵ Luniya, **a.g.e.**, s.352.

⁵⁵⁶ Beal, **a.g.e.**, s.29-34.

⁵⁵⁷ Altekar, **a.g.m.**, s.390.

⁵⁵⁸ Altekar, **a.g.m.**, s.389.

Fakat Őu da bir gerçek ki, Keşmir, Afganistan, Pencap ve Sarnath'ta söz konusu dönemde Buddhizm güçlüdür. Fa-hien buna bizzat Şahit olmuş ve notlarında da bunlardan bahsetmiştir. Ayrıca Ganj Vadisinin st kısımlarında bulunan Bihar ve Bengal eyaletlerinde Buddhizm ve Hinduizm nerdeyse aynı orandadır.⁵⁵⁹ Ancak beşinci Mihirakula'nın Buddhistlere karşı uyguladığı tavırdan dolayı Buddhizm eski cazibesini kaybetti.⁵⁶⁰

d. Hinduizm

Hinduizm'in temelinde Brāhma (Mutlak varlık) inancı olmakla birlikte birden çok tanrının varlığına inanılmaktadır. Hindu tanrılarını Epik ve Puranik devir tanrıları olarak ikiye ayırmak mümkündür. Epik dönem tanrıları günümüzdeki Hindu tanrılarını, Puranik aĐ ise eski dönem dediğimiz Veda devri tanrılarını konu alır.⁵⁶¹ Ak Hunlar konusunda bizi ilgilendiren kısım ise Epik dönem tanrıları olduğundan bu tanrılar üzerinde durmak faydalı olacaktır. Epik dönemdeki en önemli Hindu tanrıları "Trimurthi" adı verilen Tanrı lemesini oluşturan Brāhma (Yaratıcı Tanrı), Vişnu (Koruyucu tanrı) ve Şiva'dır (Yok edici tanrı).⁵⁶²

Hinduizm'in kutsal kitapları temelde Şruti ve Smŗiti olarak ikiye ayrılabilir. Şruti "söylenmiŐ" anlamına gelmekte olup ağızdan ağıza ezber yoluyla yayılan kitapları anlatmak için kullanılır. Smŗiti ise daha önce bahsettiğimiz üzere "hatırlanan" demektir. Bunlar birileri tarafından yazıya dökülmüŐ geleneksel

⁵⁵⁹ A.S.Altekar, "Religion and ...", s.383-386.

⁵⁶⁰ Majumdar, **Ancient India**., s.427.

⁵⁶¹ Kaya, **Hinduizm...**, s.11.

⁵⁶² Kaya, **a.g.e.**, s.11.

bilgileri içeren kitaplardır.⁵⁶³ Şruti, Vedalar, Brāhmanalar ve Upanishadları içine alırken; Smṛiti ise Itihāsa, Purāna ve Śastrapaları kapsar. Hinduizm’e inanan kişiler anlamına gelen Hindular ibadetlerini genelde “Mandir” adını verdikleri tapınaklarda yapabildikleri gibi, farklı yerlerde de yerine getirebilmektedirler. Hindu inancına göre ruh ölümsüzdür. Bu inanca ise reenkarnasyon adı verilmektedir. Söz konusu inanca göre kişi, yaptığı iyilik ya da kötülükler doğrultusunda insan, hayvan veya bitki olarak dünyaya yeniden gelir. Dolayısıyla, ruhun ölümsüzlüğüne inanıldığından ölümler gömülmek yerine, cesetleri yakarak kutsal Ganj Nehrine atılmaktadır.

Çok tanrılı bir din olan Hinduizm; kendi içinde temelde Tanrı Viṣṇu’ya ve Tanrı Śiva’ya inananlar olarak ayrılır.

d.a. Viṣṇuizm

Caynizm ve Buddhizm, bir şahsın düşüncelerinden ve Vedik dine karşı bir tepki olarak ortaya çıkarken; Viṣṇuizm, Veda dinini yok etmeye çalışmaz. Tapınma ve tapınılacak tanrı figürlerinin olduğu bir din şeklinde ortaya çıkar. Caynizm ve Buddhizm’dekinin aksine insanın ölümlü olmadığını (Ahimsa) savunan bu dinin tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Ancak şu kesindir ki, Gupta döneminden önceki çağlarda da Viṣṇu’ya ait tapınaklar bulunmuştur. Dolayısıyla her ne kadar erken dönemlerde Viṣṇuizm’in mevcut olup olmadığı tartışmalı ise de, eldeki bilgiler bu varsayımları doğrulamaktadır.⁵⁶⁴

⁵⁶³ Kaya, **a.g.e.**, s.39.

⁵⁶⁴ D.Sircar, **Studies in yhe Religions life of Ancient and Medieval India**, Varanasi 1976, s.40.

Vishnuizm köken olarak Veda dönemi tanrılardan olmayan Nārāṇa'ya dayandırılır. Eski dönemde Tanrı Vishnu, Veda tanrılardan Indra'nın yardımcısı olarak bilinmektedir.⁵⁶⁵ “Vishnu” kelimesine ilk edebi eserlerden olan Mahābharata ve Purāṇalarda rastlanılıyor. Bu dinin öğretilerinin ayrıntıları ise Bhagavadgītā'da yer almaktadır.⁵⁶⁶

Resim 18: Tanrı Vishnu

Tanrı Vishnu genel olarak mavi renkli ve dört ya da bazen daha da fazla kolludur. Ellerin de deniz kabuğu, çark silahı, gürz ve nilüfer çiçeği tutar. Bu objeler aynı zamanda onun simgeleridir. Binek hayvanı, yarı insan yarı kuş olan Garuḍa, karısı ise şans tanrıçası olarak bilinen Lakshmi'dir. Tanrı Vishnu'nun bedenlemesinin (avatar) sayısı konusunda çeşitli fikirler olsa da bilinenler on tanedir. Bunlar: Balık (Matsya), Kaplumbağa (Kūrma), Domuz (Varaha), Arslan-insan (Narasimha), Cüce (Vamana), Parashurāma, Rāma, Krishna, Buddha ve Kalkin.⁵⁶⁷

⁵⁶⁵ Gupta, a.g.e., s.141.

⁵⁶⁶ Gupta, a.g.e., s.145.

⁵⁶⁷ Kaya, Hinduizm..., s.14.

Gupta döneminde Hinduizmin zirve yapmıştır.⁵⁶⁸ Söz konusu çağda Vishṇu'nun bedenlenmiş hallerinden Varāha (Domuz), Nāraisimha (Arslan-insan), Vāmana (Cüce), Krishṇa ve Rāma'ya rastlanmaktadır.⁵⁶⁹ Ayrıca Gupta dönemine ait Cunargarh Yazıtı'nda ve bazı paralarda Vishṇu'nun karısı Lakshmī de görülür.⁵⁷⁰ Gupta tarihi ile ilgilenen ilim adamları, Guptaların Vishṇuit olduklarının en belirgin 4 özelliğini şöyle sıralarlar:

1. Gupta yazıtlarında ve paralarında Gupta imparatorları için “prama-bhāgavata” (Tanrı Vishṇu'ya tapan) teriminin kullanılması.⁵⁷¹
2. Tanrı Vishṇu'nun karısı olan Lakshmī figürünün Gupta paralarında yer alması.⁵⁷²
3. Guptaların kraliyet ambleminin, Tanrı Vishṇu'nun binek hayvanı olan Garuḍa olması.⁵⁷³
4. Tanrı Vishṇu'nun binek hayvanı olan Garuḍa'nın, tamgalarda sembolize edilmesi.⁵⁷⁴

Genel olarak özetlemek gerekirse II. Çandragupta döneminde Mehrauli Demir Sütun Yazıtı'nda, I. Kumāragupta devrine ait yazıtlarda ve Skandagupta'nın Cunagarh Yazıtında Vishṇuizm'den, Tanrı Vishṇu'nun bedenlenmiş hallerinden ve

⁵⁶⁸ V.A.Smith, **The Oxford History of India**, London 1970, s.173.

⁵⁶⁹ Gupta, **a.g.e.**, s.145; Sircar, **Studies...**, s.41.

⁵⁷⁰ Gupta, **a.g.e.**, s.154.

⁵⁷¹ Fleet, **a.g.e.**, s.28, 38, 41, 54-55: Özellikle II. Çandragupta adına kullanıldığı bilinir (Bakınız, Chkarabarti, **a.g.m.**, s.200).

⁵⁷² Allan, **a.g.e.**, s.116.

⁵⁷³ Dikshitar, **a.g.e.**, s.296.

⁵⁷⁴ Dikshitar, **a.g.e.**, s.291.

ona edilen dualardan bahsedilmektedir.⁵⁷⁵ Ayrıca Skandagupta'dan sonraki hükümdarların da Vişnu'ya taptıkları ve onun adına tapınaklar yaptırdıkları biliniyor.⁵⁷⁶

d.b. Şivaizm

Şivaizm de Vişnuizm gibi kökenini Veda dönemine ait inançlara borçludur.⁵⁷⁷ Ona göre insanoğlu bilgi ve eylemlerin gücü ile bütün mucizeleri başarır. Şivaizm'de yogaya ve kanunlara çok önem verilir.

Resim 19: Tanrı Şiva

Tanrı Şiva uzun saçlıdır. Genelde saçlarına topuz şekli verilmiş ve hilal takılmıştır. Kutsal Ganj Nehri, başından (topuzundan) çıkar ve bir elinde üç uçlu

⁵⁷⁵ Fleet, **a.g.e.**, s.72, 30-31.

⁵⁷⁶ Gupta, **a.g.e.**, s.154; Dikshitar, **a.g.e.**, s.297-298.

⁵⁷⁷ P.Bisschop, “Şaivism in the Gupta-Vākāṭaka Age”, **Journal of the Royal Asiatic of Great Britain & Ireland**, Vol 20, Issue 4, Cambridge 2010, s.477.

mızrağı olan “Trişūla” vardır. Vücudu küllerle sıvanmıştır ve belinde bir kaplan postu bulunur. Başında, boynunda ve kollarında yılanlar vardır. Boğazı mavidir. Bunun nedeni okyanusun çalkalanması sırasında ortaya çıkan zehri dünyayı kurtarmak için içmiş ve bu zehir de boğazında mavi renk oluşturmuştur. Şiva’ya “Nilakantha” yani mavi boyunlu denilme nedeni de budur. Karısı Parvatî (Dağ), oğulları ise Fil başlı Tanrı Ganeşa ve savaş Tanrısı Karttikeya’dır. Binek hayvanı, Nandi (Nandu) adlı öküzdür. Şiva’nın en önemli sembolü, erkeklik organı olan Liṅga’dır (Resim 20).⁵⁷⁸

Gupta dönemindeki heykel ve yazıtlardan ona gösterilen ilgi anlaşılır. Şiva, pek çok isim ile anılır ve yazıtlarda, tamgalarda da daha çok bu isimler kayıtlıdır. Bunlardan bazıları şunlardır: Īṣa, Mahābhairava, Bhūtapati, Hara, Īṣvara, Cayeṣvara, Kopaleṣvara, Maheṣvara, Paṣupat, Pirākī, Sambhu, Śarva, Sthāṇu, Śūlapāṇi, Śūra-bhogeṣvara, Tripurāntaka, Bhauṣrica... gibi.⁵⁷⁹

Resim 20: Şiva Liṅga

⁵⁷⁸ Kaya, **Hinduzim...**, s.18-19.

⁵⁷⁹ Gupta, **a.g.e.**, s.157.

Şiva iki şekilde heykelleştirilir. Birincisi insan formunda, diğeri ise “liṅga” adı verilen erkeklik organı şeklinde.⁵⁸⁰ Gupta döneminde bu ikisi de kullanılmış ancak daha çok her ikisinin bir arada olduğu heykeller yapılmıştır.⁵⁸¹ Şivaizmin Gupta döneminde ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmese de söz konusu tanrıya ait ilk veriler Samudragupta’ya ait Allahabad Sütun Yazıtından elde edildiği tahmin edilmektedir. Ancak II. Çandragupta, I. Kumāragupta, Skandagupta, Budhagupta ve Yasodharman’a ait yazıtlardan onların Tanrı Şiva’ya inandıkları ve onun isimlerini zikrettikleri hatta bazen onun isimleri ile anıldıkları görülür.⁵⁸² Söz konusu dönemde Şivaizm, Vişṇuizm’e göre daha popülerdir.⁵⁸³

Gupta döneminde elbette ki Hindu tanrılarında sadece Vişṇu ve Şiva değil tapınılan başka tanrıçalar da vardı. Bunlar arasında en çok bilineni Tanrıça Dūrga’dır.

⁵⁸⁰ Bisschop, **a.g.m.**, s.478.

⁵⁸¹ Gupta, **a.g.e.**, s.15; Dikshitar, **a.g.e.**, s.302-303.

⁵⁸² Gupta, **a.g.e.**, s.158-159;

Söz konusu yazıtlardan en önemlileri Kumāragupta dönemine ait Karamdanda Yazıtı ile II. Çandragupta çağına ait Udayigiri Mağara Yazıtıdır. Çünkü bu yazıtlarda hükümdarların Şivait oldukları açıkça kayıtlıdır (Bakınız, S.Konow, “Karamdandan Inscription of the Reign of Kumaragupta: [Gupta-]Samvat 117”, **Epigraphia Indica**, Vol. X Calcutta 1910, s.70-72; Fleet, **a.g.e.**, s.33-36).

⁵⁸³ R.K.Pruthi, **The Classical Age**, Delhi 2004, s.8.

Resim 21: Tanrıça Durga

Tanrıça Durgā, Tanrı Şiva'nın karısıdır ancak o bağımsız bir tanrıça olarak ele alınır. Durgā sarı, güzel bir hanım olup sekiz ya da on kolu vardır. Her bir elinde farklı materyaller tutar. En dikkat çekici özelliklerden biri boynunda kafataslarından yapılmış kolyesi vardır ve bir arslan ya da kaplanın üzerinde oturur ya da meditasyon yapar biçimde sembolize edilir.⁵⁸⁴ Gupta döneminde bulunan Durgā genellikle Mahishāsurā'yı öldürür şekilde resmedilmiştir. Bunun en iyi örneği II. Çandragupta'ya ait Udayigiri Mağarasında yer almaktadır. Ayrıca Durgā, Gupta'lara ait pek çok altın paranın üzerinde bir arslana binmiş şekilde kazınmıştır.⁵⁸⁵

⁵⁸⁴Kaya, a.g.e., s.29.

⁵⁸⁵ Gupta, a.g.e., s.160.

Resim 22: Tanrı Şiva, Eşi Tanrıça Parvatî, Oğulları Fil Başlı Tanrı Gaṇeşa ve Savaş Tanrısı Kattikeya.

Tanrı Kartikeya ise Tanrı Şiva'nın karısı Tanrıça Parvatî'nin oğludur. Kartikeya Savaş Tanrısı'dır. Gupta döneminde pek çok yerde onun için tapınaklar yaptırılmıştır. O, I. Kumāragupta'ya ait paralarda, Bilsad'da yer alan yazıtlarda ve söz konusu bölgede yapılmış tapınak kapılarına resmedilmiştir.⁵⁸⁶ Ayrıca Gupta döneminde özellikle M.S. 436 yılında Mandasor'da bir güneş tapınağı yaptırılmış, daha sonra bu tapınak M.S. 573 yılında restore edilmiştir. Yine Gupta hükümdarlarından Skandagupta devrinde Antarvedî'de, Devavishṇu adına bir güneş tapınağı inşa ettirdiği bilinmektedir.⁵⁸⁷

D. Ekonomik Hayat

Birçok konuda altın çağını yaşayan Gupta imparatorluğunun ekonomik açıdan en önemli zenginlik kaynağı topraklardır. Dolayısıyla devletin gelirleri

⁵⁸⁶ Fleet, **a.g.e.**, s.42.

⁵⁸⁷ Gupta, **a.g.e.**, s.160-161; Dikshitar, **a.g.e.**, s.316-321.

arasında ilk sırayı tarım alır.⁵⁸⁸ Tarımın sürekliliğini sağlamak devletin görevidir ve söz konusu dönemde ziraatın daha verimli olması için pek çok su kanalları yapılmıştır.⁵⁸⁹ Eski Hindistan’da toprak sisteminde bir şahsın yerleştiği topraklar onun olurdu. Ancak ziraatın önemi artmaya başlayınca bu tarz sahiplenmeler yeterince adil olmamaya başladı. Bu yüzden de hem toprak sahiplerini korumak hem de bu toprakların düzenli olarak yönetilebilmesini sağlamak için vergiler konuldu. Bazı ilim adamlarına göre eski Hindistanda vergi sistemi ilk Gupta imparatorluğunda uygulanmıştır.⁵⁹⁰ Söz konusu vergiler makul fiyatlarda belirlenir, böylece zengin ve fakirler arasında denge sağlanırdı. Toprakların özel kişiler tarafından ekilip ekilmediği tartışmalı olsa da genel bilgiler ışığında, umumiyetle köylüler tarafından işlendiği ortadadır. Pek çok Gupta yazıtında bütün köy topraklarının ya da bir bölümünün; dini ya da yardımsever amaçlar için bağışlandığı kayıtlıdır. Söz konusu topraklara sahip olan köylüler vergilerini hükümdara değil, bağış yapan kişiye öderler. Dolayısıyla hükümdar bütün topraklardan vergi almamaktadır.⁵⁹¹

Topraklar; Ekilebilir Alan (Kshetra), Nadas Alanı (Khila), Sahipsiz Alan (Apradā), Meskenlerin olduğu Alan (Vāstu) ve Otlaklar (Gopathasorah) olarak ayrılmaktaydı. Gupta dönemindeki bu alanların ölçümleri ile ilgili tam bilgiler yoksa da “Bhūmi, Pāṭaka, Paṭṭikā, Droṇavāpa, Kulyavāpa, Khaṇḍukāvāpa, Nivartana, Veli”

⁵⁸⁸ Gupta, **a.g.e.**, s.105; Sen, **a.g.e.**, s.238; N.Jayapalan, **Economic History of India**, New Delhi 2008, s.61.

⁵⁸⁹ M.Yadar, “Artificial Means Of Irrigation in Early Medieval Northern India with Special Reference to Arahatta or Araghatta”, **History of Agriculture in India**, New Delhi 2008, s.598.

⁵⁹⁰ K.D.Prasad, **Taxation in Ancient India: From the Earliest Times up to the Guptas**, Delhi 1987, s.3.

⁵⁹¹ Sen, **a.g.e.**, s.239; O.Prakash, **Cultural History of India**, New Delhi 2005, s.356-357.

gibi birimler kullanılmış olabilir.⁵⁹² Söz konusu terimlerin tam olarak karşılıklarının ne olduğu bilinmemektedir. Toprak sahipleri topraklarının, komşununki ile karışmaması için sınırlara ağaçlar ve taşlar koyarlardı. Sınırlar komşular, tarafından ihlal edildiğinde ise, civardaki en yaşlı kişi tarafından sonuç tatlıya bağlanırdı.

Topraklardan alınan vergiler, ekonomik gelirler arasında en önemlisidir. Kanunlara göre kral, genellikle arazinin gelirinin altıda birini alırdı. Bu, özellikle krala saygı içindir. Son dönemlerde bulunan yazıtlarda “karai bali, hiraṇya, udraṅga, uparikara” gibi çeşitli vergi isimlerine rastlanmaktadır.⁵⁹³ Bu terimler hakkında da pek fazla bilgi yoktur. Gupta döneminde daha çok dini vergi vardır. Bu vergilere “Choru” ve “sattra” denildiği bilinmektedir. Bu vergiler de genellikle köylüler tarafından din adamı olan Brāhmaṇlara verilirdi.⁵⁹⁴

Toprakların bu kadar kıymetli olduğu dönemlerde elbette yardımcı kişilere ihtiyaç duyuluyordu. Bu da Eski Hindistan’da köle ticareti ile sağlanırdı. Satın alınan köleler genelde tarım işlerinde çalıştırılmaktaydı. Ancak kimi ilim adamlarına göre Gupta döneminde satın alınan köleler tarım işlerinden çok ev işlerinde kullanılırdı.⁵⁹⁵

Guptalar zamanında bir de arazi ile ilgili olmayan “Şulka” adı verilen bir gelir kaynağı söz konusudur. Bunun da satış vergisi olduğu tahmin ediliyor. Hükümet bu vergiyi düzenli olarak toplar ve bunun için de “Şaulkika” ismi verilen kişileri görevlendirirdi.⁵⁹⁶ Gupta çağında tarım arazileri muhtemelen küçük alanlara ayrılmıştı ve bunlar da, özel kişi veya aileler tarafından ekilirdi. Örneğin; Cunagarh

⁵⁹² A.S.Altekar, “Social and ...”, s.360.

⁵⁹³ S.Das, **Socio-economic Life of Northern India**, , New Delhi 1980, s.254-255.

⁵⁹⁴ Maity, **a.g.e.**, s.158.

⁵⁹⁵ Maity, **a.g.e.**, s.165.

⁵⁹⁶ U.Singh, **A History...**, s.490.

Plaka Yazıtında on bir tane küçük alanın bazı şahıslar tarafından kiralandığı yazılmaktadır. Elbette ki, büyük topraklar da vardır; ancak bu arazilerin verimliliği daha çok iklime bağlıdır. Söz konusu dönemde bu büyük alanların veriminin özellikle ilkbahar, sonbahar, yaz aylarında arttığı bilinmektedir.⁵⁹⁷

Malumdur ki, Hindistan, orman bakımından oldukça zengindir. Bu ormanların içinde de sayısız evcil ve vahşi hayvan yaşamaktadır. Burada yaşayan hayvanlar Hint toplumu için de bir gelir kaynağı oluşturur. Çünkü çok eskiden beri bu ormanlarda yaşayan hayvanların, derileri, tüyleri, kuyrukları, dişleri çok değerlidir ve çok yüksek fiyatlara satılıyordu.⁵⁹⁸

Ekonomik açıdan bir başka önemli gelir kaynağı ise madenlerdir. Bunlar arasında özellikle altın, gümüş, bakır, demir, bronz, kurşun Hindistan'da çok çıkartılmakta ve dışarıya ihraç edilmektedir.⁵⁹⁹ Gupta çağı ticaretin dışarıya açıldığı bir dönemdir ve bu sırada Mısır, Yunanistan, Roma, İran, Arabistan, Suriye, Şri Lanka, Kamboçya, Malezya ve Çin ile ticaret yapılmaktadır. Bu ülkeler Hindistan'dan daha çok tekstil ürünleri, baharat, sandal ağacı, misk otu, Hint yağı, at ve fil alıyorlardı. Hindistan ise Çin'den özellikle ipek alıp, Orta Doğu ve Bizans imparatorluğuna satmaktaydı.⁶⁰⁰ Bazı ilim adamlarına göre bilhassa Bizans ile yapılan ticaret, Gupta döneminde oldukça azalmıştır. Ticaretin zirve çağı ise Maurya devridir.⁶⁰¹ Gupta zamanında yabancı ülkeler ile yapılan ticaretin yanı sıra ülke içinde de özellikle Broach, Ucceyn, Paithan, Vidişa, Prayag, Banares, Gaya,

⁵⁹⁷ Maity, **a.g.e.**, s.159.

⁵⁹⁸ Maity, **a.g.e.**, s.159-160.

⁵⁹⁹ Sen, **a.g.e.**, s.239.

⁶⁰⁰ Maity, **a.g.e.**, s. 163; Chakrabarti, **a.g.m.**, s.195.

⁶⁰¹ M.V.Singh-B.B.Shrivastava, **Gupta Empire**, New Delhi 2011, s.107.

Pataliputra, Tamralipti, Kausambi, Mathura, Ahichchattrra ve Peşaver gibi şehirler arasında da tekstil, baharat ve özel taşlar gibi ürünler alınıp, satılmaktadır.⁶⁰²

Bilindiği üzere ekonomik yaşamın en büyük göstergesi paradır. Eski dönemlerde diğer bütün cihan devletleri gibi Guptalar da dayanaklı olmasından dolayı madeni paraları tercih etmişler idi. Söz konusu devirde paralar; hammaddesine göre umumiyetle altın, gümüş ve bakır paralar olmak üzere üç türdür. Bununla birlikte her hükümdarın kendine özgü tarzları vardır. Bunlar daha çok hükümdarın sempati duyduğu tanrı, kendine uygun gördüğü semboller ve uyguladığı törenlerdir. Hükümdarlara ait paraları şekiller üzerinde anlamak daha kolaydır.

Resim 23: Samudragupta'nın klasik tarzı (Bakınız, Allan, **a.g.e.**, Plate I; Thaplyal, **a.g.e.**, Plate I).

⁶⁰² Sen, **a.g.e.**, s.240; Altekar, **a.g.m.**, s.357.

Resim 24: Samudragupta'nın okçu tarzı (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, Plate I, Maity, **a.g.e.**, Plate IV).

Resim 25: Samudragupta'nın savaş baltası tarzı (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, Plate I; Maity, **a.g.e.**, Plate IV).

Resim 26: Samudragupta'nın lirik tarzı (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, Plate I; Maity, **a.g.e.**, Plate V).

Resim 27: Samudragupta'nın Aşvamedha tarzı (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, Plate V).

Resim 28: II. Çandragupta okçu tarzı (Bakınız, (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, Plate I; Maity, **a.g.e.**, Plate VII).

Resim 29: II. Çandragupta arslan-öldürme tarzı (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, Plate II; Maity, **a.g.e.**, Plate VIII).

Resim 30: II. Çandragupta Chattra tarzı (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, Plate II; Maity, **a.g.e.**, Plate VIII).

Resim 31: II. Çandragupta atlı tarz (Bakınız, Maity, **a.g.e.**, Plate X).

Resim 32: I. Kumāragupta okçu tarzı (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, Plate II; Maity, **a.g.e.**, Plate XII).

Resim 33: I. Kumāragupta kılıç tarzı (Bakınız, Maity, **a.g.e.**, Plate XII).

Resim 34: I. Kumāragupta atlı tarzı (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, Plate II; Maity, **a.g.e.**, Plate XIII).

Resim 35: I. Kumāragupta arslan öldüren tarzı (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, Plate II; Maity, **a.g.e.**, Plate XIV).

Resim 36: I. Kumāragupta Kartikkeya tarzı (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, Plate III).

Resim 37: I. Kumāragupta file biner haldeki tarzı (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, Plate VII).

Resim 38: Skandagupta kral ve Lakshmi tarzı (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, Plate III; Maity, **a.g.e.**, Plate XIX).

Resim 39: Skandagupta okçu tarzı (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, Plate III; Maity, **a.g.e.**, Plate XX).

E. Edebiyat ve İlim

a. Dil ve Edebiyat

Önceki bölümlerde de bahsettiğimiz üzere Gupta döneminden önce Buddhizm ve Caynizm oldukça meşhurdur. Bu yüzden söz konusu dinlere bağlı Pālī ve Prākṛit dili ile yazılmış pek çok edebi eser Gupta çağında ise bu dinlerin yerini Viṣṇuizm ve Śivaizm mezheplerinin oluşturduğu Hinduizm'in alması ile eserlerde kullanılan Pālī ve Prākṛit dillerinin yerini Sanskrit diline bırakmıştır. Elbette ki Sanskrit edebiyatı Gupta zamanında doğmadı, onun ortaya çıkışı çok eskilere dayanır. Ancak zirve yaptığı devir Gupta hâkimiyeti dönemidir. Bunun en büyük şahitleri de söz konusu çağdan önce Bhāsa ve Aśvaghoṣa'nın eserlerinin mevcudiyetidir. Bununla birlikte Gupta zamanı edebiyatını iki sınıfa ayırmak mümkündür: 1) Dini Edebiyat 2) Halk Edebiyatı.

1. Dini Edebiyat:

Söz konusu eserler daha çok Cain, Buddhist ve Brāhmanik dinler ile ilgili olan çalışmalardır. Onlar genelde Purāṇa ve Smṛitiler'dir (Dharmaśāstra). Üçüncü

yüzyılın ilk yıllarından itibaren on birinci yüzyıla kadar olan sürede yazılan Purāṇa metinleri, en eski Veda efsanelerinden en yeni geleneklere kadar pek çok bilgiyi içermektedir. Sanskrit dilindeki “Purāṇa” sözcüğü “eski” anlamına gelmekte olup, geçmişte olanları anlatır.

Hint edebiyatında on sekiz büyük (Mahā Purāṇa) on sekiz de küçük Purāṇa (Upa Purāṇa) vardır. Küçük Purāṇalar daha çok yerel tarikatlar ve farklı dinlere ait mezheplerin akıbetlerinden bahseder. Purāṇalar bilhassa Gupta dönemindeki topraklar ve onların sınırlarından bahsetmekte olup özellikle Gupta devrine atfedilen, Vishṇuit (Tanrı Vishṇu’ya ait) bir çalışma olan “Vishṇu-dharmottara” genel olarak Puranik bilgilerin yanı sıra dans, müzik, resim ve heykel gibi sanatlar hakkında da detaylı bilgiler verir.⁶⁰³

Dini edebiyat eserleri arasında Büyük Purāṇalar daha çok bilinmektedir. Büyük Purāṇalar altısı Vishṇucu (Vishṇu, Narada, Bhāgavata, Garuda, Varāha, Padma), altısı Şivacı (Matsya, Kūrma, Liṅga, Şiva, Skanda, Agni), altısı da Brahmācı’dır (Brahmā, Brahmāṇḍa, Brāhmavaivarta, Mārkaṇdeya, Bhavişya ve Vāmana).⁶⁰⁴ Bu Purāṇalar’ın her biri farklı dönemlerde yazılmıştır. Purāṇalardan özellikle Vishṇu, Vāyu, Mārkaṇdeya, Brahmāṇḍa ve Bhāgavata Purāṇa Gupta çağında derlenmiştir.

Mārkaṇdeya Purāṇa diğer Purāṇalar arasında muhtemelen en eski olanıdır. Hikāye gibi görünen Mārkaṇdeya Purāṇa; Indra, Agni ve Sūrya gibi Vedik Tanrılara değinirken Şiva ve Vishṇu gibi epik dönem tanrılarına pek yer vermez.

⁶⁰³ Mahajan, **a.g.e.**, s.466.

⁶⁰⁴ Kaya, **Hinduizm...**, s.39-41.

Vishṇu Purāṇa orjinalliği açısından en güvenilir olan Purāṇa'dır. Burada evrenin kurucusu ve koruyucusunun Tanrı Vishṇu olduğu vurgulanır. Vishṇu Purāṇa altı kitaptan oluşmaktadır ve burada dünyanın, Tanrının ve ifritlerin nasıl oluştuğu, okyanusun çalkalanması hikâyesi, cennet ve cehennemlerin tanımı, Tanrı Kṛishṇa ve onun hikâyeleri anlatılmaktadır.

Vāyu Purāṇa'da daha çok Tanrı Śiva'ya, Brahmāṇḍa Purāṇa'da Tanrı Brāhma'ya övgüler bulunmaktadır. Bhāgavata Purāṇa ise kronolojik olarak biraz daha geç bir dönemde derlenmiş olup on iki kitaptan müteşekkildir ve bunlardan on tanesi Tanrı Kṛishṇa'yı anlatırken, diğer ikisi de Sankhya felsefesinin kurucusu olan Kapila ve Buddha'nın, Tanrı Vishṇu'nun bedenlenmiş bir halleri olduğundan bahseder.

Hint dini edebiyatında en az yirmi Smṛiti (Dharmaśāstra) olduğu bilinmektedir.⁶⁰⁵ Gupta dönemine atfedilenler, Kātyāyana Smṛiti, Nārada Smṛiti, Bṛhaspati Smṛiti, Vyāsa Smṛiti ve Pārāśara Smṛiti'dir. Bunlar daha çok gelenekler, törenler ve yasalardan bahseder. Smṛitiler arasında en önemli olan M.S. 400-600 yıllarına ait Kātyāyana Smṛiti'dir. Ancak onun pek çok bölümü kaybolduğu için sadece birkaç bölümüne ulaşılabilmektedir. Bu eserlerden Gupta dönemine ait bize bilgiler veren ise daha çok Nārada Smṛiti'dir.

2. Halk Edebiyatı:

Guptalar zamanına ait pek çok halk edebiyatı ürünü olmasına rağmen onların çoğuna ulaşamıyoruz. Söz konusu dönemlerde Gupta hükümdarlarından özellikle Samudragupta'nın ve II. Çandragupta'nın şair ve ilim yönlerinin kuvvetli olduğu bilinir. Bunlar devirleri boyunca hem kendileri eserler vermişler hem de

⁶⁰⁵ Dutt, a.g.e., s.196.

birçok şair ve yazara öncülük etmişlerdir. Bu yazarlar Harishena, Vatsabhaṭṭi, Vasula, Raviṣānti, Bhartrimeṇṭha, Kālidāsa, Bhāsa, Viṣakhadatta, Sudraka ve Subandhu'dur.

Harishena, Gupta döneminde bilinen en iyi methiyecidir. Onun babası Dhruvabhūti, Samudragupta çağında yüksek dereceli memur olarak görev yapar. Harishena'nın, Şivait olduğu düşünülmektedir. O da hükümdar Samudragupta gibi şiiri çok sever ve çoğunlukla da onun zevkine göre şiirler yazardı. Samudragupta'nın Allahabad Yazıtında, hem yalın hem de süslü şiirler yazan Harishena'nın Chambūkāya adlı meşhur bir methiyesi vardır.⁶⁰⁶

Hakkında çok ayrıntılı bilgilere ulaşılamayan, ünlü şair Vatsabhaṭṭi, I. Kumāragupta döneminde yapılan Vedik Tanrı Sūrya tapınağındaki Daṣapura'nın ipek dokumacıları tarafından kazınan kompozisyonu ile tanınır.⁶⁰⁷ Şiirin ilk üç dizesinde Tanrı Sūrya övülür, daha sonraki mısralarda ise Daṣapura'nın nasıl soylu bir şehir olduğundan ve buradaki yerel yöneticilerden bahsedilir. Bu şiir o kadar derin anlamlar taşır ki Vatsabhaṭṭi'nin ne kadar büyük olduğunu gösterir.⁶⁰⁸

Gupta döneminde kasideler de meşhurdur. Söz konusu yıllarda Vasula, Raviṣānti ve Bhartrimeṇṭha da önemli şair ve kaside yazarlarıdır. Onlardan en çok tanınanı ise Mandsore Kasidesi'nin yazarı Vasula'dır. Raviṣānti ise Mukhari kralı Iṣānvarman'ın yardımcısıdır ve kasidesinde Haraha Yazıtındaki Maukhari Hanedanlığını över. Burada o, dilin ve ifadelerin ne kadar güzel kullanıldığını

⁶⁰⁶ A.B.Keith, **A History of Sanskrit Literature**, Delhi 1996, s.77; Gupta, **a.g.e.**, s.180; Sharma, **A Political ...**, s.90.

⁶⁰⁷ Fleet, **a.g.e.**, s.79.

⁶⁰⁸ Gupta, **a.g.e.**, s.181.

görebiliriz. Özellikle Kalhaṇa'nın meşhur eseri Rācataraṅgiṇi'de karşılaştığımız Bhartrimeṇṭha ise basit ve yalın ifadeler kullanmıştır. O, Gupta çağında Keşmir yöneticisi olan Mātrigupta'ya yazdığı Hayagrīvavadha şiiri ile meşhurdur.⁶⁰⁹

Gupta devrinin hatta Hindistan tarihinin en büyük şair ve yazarı Kālidāsa'dır. Tam olarak doğum ve ölüm yılları bilinmese de onun Gupta döneminde, yani 4-6. yüzyıllar arasında yaşamış olduğu tahmin ediliyor.⁶¹⁰ Eserleri dışında, hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Kālidāsa'nın namı bütün dünyaya yayılmıştır. Onun bilgeliği ile ilgili pek çok efsane vardır. Söz konusu efsanelerden birine göre Kālidāsa, yakışıklılığı ile bir prensesin dikkatini çeker ve daha sonra onunla evlenir. Ancak o, daha önce hiç eğitim alamadan yetiştiği için prenses onun bilgisizliğinden ve kabalığundan utanır. Kālidāsa bir gün Tanrı Kali'nin tapınağına gider ve orada karısının ondan utandığı için ondan canını alması için dua eder. Tam o sırada Tanrı ona birden mükemmel bir yetenek verir. Daha sonra da o, Uccēyn'deki II. Çandragupta'nın (Vikramaditya) dokuz değerli kişilerinden biri olur.⁶¹¹ Kālidāsa, Hint şiir tarzını kusursuz bir şekilde kullanır. Ona ait eserler ise şu şekildedir:

1. Ritusamhāra (Mevsimler Geçidi): Bakire bir kızın şiiridir. Ritusamhāra altı kıtadan oluşur ve bunlar Hindistan'daki altı mevsimi sembolize eder.⁶¹² Burda

⁶⁰⁹ A.S.Altekar, " Education, Literature ...", s.407.

⁶¹⁰ Singh-Shrivastava, **a.g.e.**, s. 58; Maity, **a.g.e.**, s.211;Kaya, **Okyanusun ...**, s.163.

⁶¹¹ Singh- Shrivastava, **a.g.e.**, s.58.

Bazı ilim adamlarına göre Kālidāsa Uccēyn'de yaşayan saygın bir Brahman'dır (Bakınız, G.V.Devasthali, "Literature", **The Classical Age**, Bombay 1954, s.303).

⁶¹² Hindistan'da altı mevsim bulunmaktadır. Bunlar: Yaz (grīshma), muson mevsimi (Varshā), son bahar (śarat), serin mevsim (hemanta), kış (shishira), ilkbahar (vasanta).

tabiatın çeşitli görünüşleri ve onların insan üzerindeki etkileri mükemmel bir şekilde anlatılır.⁶¹³

2. Megha dūta (Bulut Haberci): Yaklaşık yüz mısradan oluşan lirik bir şiirdir. Burada zenginlik Tanrısı Kubera'nın bilinmeyen bir sınır aşımından dolayı bir yılı aşkın bir süre için Orta Hindistan'a sürgün edildikten sonra Himālayalar'daki Kailāsa Dağı'ndaki eşine giden bir bulutu ikna etmeye çalışır. Daha sonra da bu bulut onu eşine ulaştırır.⁶¹⁴

3. Kumārasambhava (Kumāra'nın Doğuşu) ve Raghuvamṣa (Raghu Soyu) daha çok manzumdir. Kumārasambhava'da şair alışılmadık bir konu seçmiş ve okuyanları şaşırtmıştır. Burada tanrıya duyulan aşk ve ona karşı yapılan icraatlar anlatılmaktadır.⁶¹⁵ O, Himālayalar'ın kızı olan Tanrıça Pārvatī ile Tanrı Şiva'nın aşkıyla başlar ve Kumāra'nın (Kārtikrya) ortaya çıkışı ile sona erer.⁶¹⁶ On altı kıtadan oluşan bu eserin sadece ilk sekiz kıtası Kālidāsa'ya atfedilir, kalanının ise sonraki yazarlar tarafından kaleme alındığı düşünülmektedir.⁶¹⁷

4. Mahākāvya-Raghuvamṣa ise meşhur Hint destanlarından Rāmāyaṇa ve bazı Purāṇalar esas alınarak yazılmıştır. Burada sadece Raghu'nun içinde bulunduğu ataları değil aynı zamanda onların en az üç nesil sonrasındaki güneş ırkından olan krallar tanımlanır. Bu yüzden de ona "Mahākāvya" ismi verilir. "Mahākāvya" Sanskrit edebiyatında bir şiir tarzıdır.⁶¹⁸ Muhtemelen de soyların anlatıldığı bir şiir

⁶¹³ **Ritusamhāra**, Trans. R.S.Pandit, Bombay 1947, s.27-59.

⁶¹⁴ Maity, **a.g.e.**, s.213; **Megha dūta**, Trans. H.H.Wilson, London (tarihsiz), s.v.

⁶¹⁵ Maity, **a.g.e.**, s.214.

⁶¹⁶ **Kalidasa's Kumārasambhava**, Trans. R.Kāle, Bombay 1917, s.1-13; Maity, **a.g.e.**, s.222.

⁶¹⁷ Gupta, **a.g.e.**, s.184.

⁶¹⁸ D.H.H.Ingalls, **Sanskrit Poetry, from Vidyākara's Treasury**, Harvard 2000, s.34.

türüdür. Bazı ilim adamlarına göre Kālidāsa'nın en güzel tanımlamaları bu eserde yer almaktadır. Dileepa ve aralarında Raghu'nun da bulunduğu, torunların anlatıldığı bu eserde savaşçı Raghu, Maveraünnehir'e askeri bir sefer düzenler ve Ceyhun Nehrine kadar olan bütün yerel halkı bozguna uğratır. Burada Raghu'nun ordusu Ak Hunlar ile mücadele eder. Ak Hunlar yenilgiye uğratılır ve bunun sonucunda eşlerinin yenildiklerini duyan Ak Hun kadınlarının da yanaklarının kızardığından bahsedilir.⁶¹⁹

5. Mālavikāgnimitra (Mālavika ve Agnimitra), Kālidāsa'nın ilk draması olarak bilinir. Beş perdelik bir eser olan Mālavikāgnimitra'da Şunga kralı Agnimitra ile haremindeki Vidarbha prensesi ile arasındaki aşk anlatılır.⁶²⁰ Bu eser pek çok dile çevrilmiştir.⁶²¹

6. Vikramorvaṣīya (Vikrama ve Urvashi İlişkisi) bazı ilim adamlarına göre Kālidāsa'nın son eseridir. Burada Chandra Hanedanlığının kralı Pururavas ile kutsal peri Urvaṣi arasındaki aşkı, onların ayrılıp birleşmesi anlatılmaktadır. Bu eser Hint-Avrupa'da bilinen ilk aşk öyküsüdür.⁶²²

7. Abhicñana Śakuntalā sadece Hint edebiyatında değil dünya edebiyatında da çok önemli bir yere sahiptir. Eserde merhamet kavramının aşk ile nasıl örüldüğü, şiddetin ve kaba gücün doğal yaşam karşında nasıl dize geldiği

⁶¹⁹ Singh-Shrivastava, **a.g.e.**, s.61; Aradi, **a.g.m.**, s.41.

⁶²⁰ Gupta, **a.g.e.**, s.185; Singh-Shrivastava, **a.g.e.**, s.60.

⁶²¹ M.Schuyler-C.H.Tawney, "Bibliography of Kālidāsa's Mālavikāgnimitra and Vikramorvaṣī, **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 23, New Heaven 1902, s.93-99.

⁶²² H.D.Can, "Hintlilerin ilk Aşk Öyküsü: Pururavas ve Urvaṣi, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, cilt 42, sayı 1-2, Ankara 2002, s.112; C.R.Devadhar, **Works of Kālidāsa: Dramas**, Vol. I, Delhi 1991, s.vii.

anlatılmaktadır.⁶²³ İlk olarak İngilizceye daha sonra da Almanca'ya çevrilen *Śakuntalā* ülkemizde de tercüme edilmiştir.

Gupta döneminde ismine rastlanılan bir diğer isim *Bhāsa*'dır. *Kālidāsa* eserlerinde *Bhāsa*'yı oldukça över ve hep ona atıflarda bulunur. Dolayısıyla onun *Kālidāsa*'dan önce yaşadığı ortadadır. Elde edilen bilgilere göre *Bhāsa* tahminen Gupta devletinin ilk kurulduğu yani 4. yüzyılın başlarında yaşamış olmalıdır. Onun eserlerindeki oyunların çoğu meşhur Hint destanları olan *Rāmāyaṇa* ve *Mahābhārata*'dan yola çıkılarak yazılmıştır.

Gupta döneminin en önemli üçüncü yazarı da *Viṣākhadatta*'dır. En önemli eserleri *Mudrā-rākshasa*, *Abhisārikā-vañchita* ve *Devī-Çandraguptam*'dır. Bu eserlerden en çok bilineni *Mudrā-rākshasa*'dır. Eserde Magadha kralı Nanda'nın ve *Çandragupta Maurya*'nın (buradaki *Çandragupta*, Gupta Devletinin hükümdarı olan *Çandragupta* değildir) gücüne ulaştığını anlatan tarihi olaylara dayanır. Bu eser belki de siyasi zorlukları ve olaylar hakkında en çok detay veren tek Sanskrit dramadır.⁶²⁴ Muhtemelen II. *Çandragupta* döneminde yaşamış olan *Viṣākhadatta*'nın önemli bir başka eseri de *Devī-Çandraguptam*'dır. Bu eserde de Gupta'nın tarihi olayları ve onların yönetimi altındaki topraklar anlatılıyor. Bu dramının birkaç bölümü kaybolmuştur. *Viṣākhadatta*'nın son eseri *Abhisārikā-vañchita* ise daha çok *Rāmāyaṇa*'dan etkilenecek yazılmıştır.⁶²⁵

⁶²³ *Kālidāsa Śakuntalā*, Çev.K.Kaya, Ankara 2005, s.7; S.N.Dasgupta-H.D.Litt, **A History of Sanskrit Literature, Classical Period**, Vol. 1, Calcutta 1947, s.xxxv.

⁶²⁴ Mahajan, a.g.e., s.468; Gupta, a.g.e., s.190.

⁶²⁵ Gupta, a.g.e., s.190-191.

Dördüncü yüzyılın en iyi oyun yazarlarından biri de Şūdraka'dır. Hakkında çok fazla bilgi elde edilemeyen Şūdraka ile ilgili tek bilgi onun bir kral ve Kshatriya sınıfına mensup olmasıdır.⁶²⁶ O, ünlü drama “Toprak Arabacık'ın” (Mṛichchhakaṭika) yazarıdır.⁶²⁷ Bu eser bir kervan lideri olan Brāhmaṇ Chārudatta ile Vasantasenā adındaki hizmetçi kız arasındaki aşkı anlatır.⁶²⁸ Aşk ve iktidar mücadelesinin mükemmel bir dil ile aktarıldığı bu eser ile yazar dünya klasikleri arasına girmiştir.⁶²⁹ Bu eserde en çok vurgulanan “erdemsiz bir zenginlikten se erdemli bir yoksulluk daha iyidir” sözüdür.⁶³⁰

Gupta döneminde şiir ve dramının yanı sıra düz yazının da oldukça ilerlediği bilinmesine rağmen, onların çoğuna ulaşamamıştır. Eldeki bilgilere göre Gupta çağındaki tek düzyazı üstadı Subandhu'dur. O, Ṛgveda'nın yazarlarından biri olan Gopāyana ya da Lopāyana'nın oğludur.⁶³¹ En önemli eseri Vāsavadattā'dır ve bu eser aynı zamanda Hindistan'daki en eski romandır. Onun yazılarının dili oldukça zordur ve abartı anlatımlar bakımından zengindir.⁶³²

Hayvan masalları ve hikâyeler çok eski dönemlerden beri Hindistan'da mevcuttur ve Guptalardan önceki dönemlere dayanmaktadır. Gupta devrinde Brāhmaṇ Vishṇuśārman, “Pañcha-tantra” (Beş-Kitap) adında beş bölümlük bir

⁶²⁶ Kaya, **Okyanusun...**, s.171.

⁶²⁷ R.S. Sharma, **India's Ancient Past**, New Delhi 2005, s.246; H.G.Rawlinson, **Ancient and Medieval History of India**, Delhi 2001, s.117.

⁶²⁸ Basham, **a.g.e.**, s.443.

⁶²⁹ Gupta, **a.g.e.**, s.191.

⁶³⁰ **Şūdraka, Toprak Arabacık (Mṛichchakatika)**, Çev. K.Kaya, İstanbul 2007, s.v.

⁶³¹ **Vāsavadattā**, Trans. A.V.W. Jackson, Vol 8, New York 1913, s.2.

⁶³² Gupta, **a.g.e.**, s.192; **Vāsavadattā**, s.16-17.

hayvan masalları ortaya koymuştur. Bu fablların amacı kimi ilim adamlarına göre hükümdar çocuklarına ahlak eğitimi vermek, kimilerine göre ise krallara politik davranmayı öğretmektir.⁶³³ Bu metinlerin ilk halleri kaybolmuştur. Ancak onun etkisi bütün dünyaya yayılmış ve pek çok dile tercüme edilmiştir.⁶³⁴ Aslında bütün dünyadaki çocuk masalları Pañcha-tantra'nın farklı biçimlerde yorumlanmasıdır. Gupta dönemine ait en önemli hikâyeler ise Guṇāḍhya'ya ait “Brihatkathā”, Cain yazarlar Dahmadāsa ve Sanghadeva'nın “Vasudevahiṇḍi”si ve Pādalīpti'nin Prākṛit eseri “Taraṅga-vati-kathā”nın olduğu bilinmektedir.⁶³⁵

Gupta devrinde elbette ki bu kadar ustaların varlığı ile şiir yazımı, şiir vezni ve dilbilgisi kurallarının olması da çok doğaldır. Gupta çağındaki en mühim dil bilimciler Bhāmaha, Rūdrata ve Dandin'dir. Şiir vezni konusunda ise başta gelen isim Varāhamihira'dır. O, sadece bir dil bilimci değil, aynı zamanda bir astronom ve matematikçidir. Varāhamihira hem Gāthā, Skandhaka, Māgadha, Gītaka gibi Prākṛit, hem de “Āryā, Āryagīti, Vaitāliya ve Narakūṭaka” gibi Sanskrit şiir vezinlerini bilmektedir. Ayrıca kutsal metinlerden Agni Purāṇa'nın bir bölümündeki vezin de bu çağda oluşturulmuştur. Bundan başka vezinler üzerinde bir çalışma olan “Śrūti-Bodha” adlı eser de Gupta dönemine aittir.⁶³⁶

Guptalar zamanında Chandra-vyākaraṇa olarak anılan dil bilgisi uzmanı, Nālanda şehrinde yaşayan, Buddhist ilim adamı Chandragomin'dir. Keşmir, Tibet,

⁶³³ Gupta, **a.g.e.**, s. 194; Kaya, **Okyanusun...**, s.200.

⁶³⁴ S.Sengupta, **History & Civics**, Delhi 2008, s.107; M.K.Agarwal, **The Vedik Core of Human History: And Truth will be the Savior**, Bloomington 2013, s.186.

⁶³⁵ Gupta, **a.g.e.**, s.195.

⁶³⁶ Gupta, **a.g.e.**, s.192-193.

Nepal ve Sri-Lankā’da oldukça meşhur olan ilim adamı dil bilgisi kurallarını yeniden düzenlemiştir. Söz konusu eser Buddhist unsurlara dayansa da bütün ilim adamları tarafından kabul görmüştür. Dil bilgisi konusunda Mallināth, Kāṣikāvritti ve Vasurāta’da önemli isimlerdir. Ayrıca Gupta döneminde Vararuchi’nin Prākṛiti-prakāṣa’sı ve Chanda’nın Prākṛiti-Lakṣhaṇa’sı da en eski Prākṛit dil bilgisi kitapları olarak bilinir. Elbette ki, gramer kurallarının olduğu bir çağda sözlükten de bahsetmek yerinde olacaktır. Gupta hükümdarı Vikramāditya yani II. Çandragupta’nın dokuz önemli eseri arasında sayılan Nāmaliṅgānuṣāṣana adlı sözlüğü de vardır. Bu lügat “Amara-koṣa” adı ile de bilinmektedir.⁶³⁷

b. Bilim

Matematik bilimi Hindistan’da Veda Döneminde ortaya çıkar.⁶³⁸ Eski Hindistan’da rakamlar bilinmiyordu. Orada ilk dokuz rakam ve bin, yüz, on için farklı semboller kullanılırdı. Bu zor metot Avrupa’da 12. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlamıştır. Daha sonra Avrupalılar dokuz rakam sistemini ve bir de Araplar’dan aldıkları sıfırı (0) kullanmaya başlarlar. Her ne kadar sıfırın Araplara ait olduğu düşünülse de onu ilk bulan Hintlilerdir ve İbn Vasiya (M.S. 9.yy), El-Mesudi (10.yy) ve El-Biruni gibi ünlü ilim adamları tarafından da bu kabul edilir.⁶³⁹

Hindistan’da ondalık sayı sisteminin ilk ne zaman ve kimin tarafından keşfi yapıldığı konusunda elimizde bir belge yoktur. Ulaşabildiğimiz en eski vesika 1881

⁶³⁷ Gupta, **a.g.e.**, s.193-194.

⁶³⁸ P.N.Chopra-B.N.Puri-M.N.Das-A.C.Pradhan, **A Comprehensive History of Ancient India**, New Delhi 2005, s.191.

⁶³⁹ Gupta, **a.g.e.**, s.196; Maity, **a.g.e.**, s.226; A.K.Bag, “Al-Biruni on Indian Aritmetic”, **Indian National Science Academy**, Calcutta 1975, s.179.

yılında Peşaver yakınlarında Bakshālī’de ele geçen bir yazıtta toprak ile uğraşan bir çiftçi tarafından keşfedildiğini yazmaktadır. Ancak bazı ilim adamları matematik konusundaki çalışmaların M.S. 3. yüzyılda başlamış olduğunu tahmin ederken, kimileri de bu sistemin Āryabhatta (M.S. 499) ve Varāhamihira (M.S. 550) tarafından kullanıldığını öne sürerler.⁶⁴⁰

Āryabhatta’nın “Aryabahattiyam” adlı eseri bilenen ilk astronomi çalışmasıdır. Bu eser aritmetik, cebir ve geometri konularını da kapsamaktadır. Ayrıca bu kitapta Āryabhatta’nın “Pi sayısı” için verdiği sayısal değerler o zamana kadar önerilenlerden daha doğrudur.⁶⁴¹ Gupta döneminde astronomi çalışmaları yapıldığı ve bunun için de trigonometrinin kullanıldığı malumdur. Hindistan’da bilinen en eski astronomi çalışmaları ise: Vedanga Cyotisha, Vaśishtha Siddhānta, Paitāmaha Siddhānta, Romaka Siddhānta ve Sūrya Siddhānta’dır.⁶⁴²

Gupta devrinde en önemli astronom Varāhamihira’dır.⁶⁴³ Ona göre astronomi üç bölümden oluşur: Tantra (Astronomi ve Matematik), Horā ya da Cātaka (Horoskop) ve Samhita (Astroloji).⁶⁴⁴ O, bu üç sınıfı içine alan altı kitap yazmıştır.

⁶⁴⁰ Altekar, **a.g.m.**, s.412; Chopra-Puri-Das-Pradhan, **a.g.e.**, s.191; Basham, **The Wonder...**, s.498; Luniya, **a.g.e.**, s.326; Dutt, **a.g.e.**, s.243-244; M.B.Woods-M.Woods, **Ancient Computing Technology: From Abacuses to Water Clocks**, Minncapolis 2011, s.39; C.Lockard, **Societies, Networks and Transitions**, Boston 2011, s.121.

⁶⁴¹ G.R.Kaye, **Indian Mathematics**, Calcutta 1915, s.9-12

⁶⁴² Altekar, **a.g.m.**, s.415-416.

⁶⁴³ Basham, **a.g.e.**, s.492; Dutt, **a.g.e.**, s.244.

⁶⁴⁴ Chopra-Puri-Das-Pradhan, **a.g.e.**, s.191

Ancak bunlar arasında en önemli ve diğerlerinin özeti şeklinde olan Pañcha Siddhāntā'dır. Varāhamihira çalışmalarında Yunan astrolojisinden etkilenmiştir.⁶⁴⁵

Hindistan'da tıp bilimi Vedalara kadar gitmektedir ve söz konusu dönemde Āyurveda ismini almaktadır.⁶⁴⁶ Ancak Guptalara ait tıp ile ilgili olarak sadece Vāgbhaṭṭa'nın Ashtāṅga Samgraha'sı vardır. Bu eser tahminen M.S. 6. yüzyılda derlenmiş olup ilaç tarifleri ve formülleri içermektedir. Söz konusu kitabın el yazması 1890 yılında Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehrinde ele geçmiştir.⁶⁴⁷

Hintlilerin dinleri gereği, canlılara ve hayvanlara gösterdiği saygı ile bağlantılı olarak ortaya çıktığı düşünülen Veterinerlik bilimi ile ilgili, söz konusu dönemdeki en önemli eser Hastrayāyurveda'dır. Burada fillerin hastalıkları, onların nasıl tedavi edildiği yazılıdır. Ayrıca Guptalarda bir başka önemli Veterinerlik çalışması da Aśva-śāstrā'dır. Burada daha çok atlar, onların hastalıkları ve tedavileri ile ilgili bilgiler yer almaktadır.⁶⁴⁸

Son olarak da eski Hindistan'da fizik ve kimya hakkında çok fazla bilgiye rastlamıyoruz. Ancak Gupta döneminde Hindistan'da bulunan Çinli Hacı Hsuan-Tsang ve meşhur Buddhist Mahāyana'nın hem bir kimyager hem de metalurcist olduğu söylenir.⁶⁴⁹ Dolayısıyla bu meslek isimlerinin kullanılmasından da bu alanlarda çalışmaların olduğu ortadadır. Her ne kadar söz konusu meslekler ile ilgili kaynaklara sahip olmasak da özellikle de pek çok metalin kullanıldığı Gupta

⁶⁴⁵ Kaye, **a.g.e.**, s.9.

⁶⁴⁶ Basham, **a.g.e.**, s.500; Dutt, **a.g.e.**, s.250.

⁶⁴⁷ Altekar, **a.g.m.**, s.419.

⁶⁴⁸ Gupta, **a.g.e.**, s.200-201.

⁶⁴⁹ Gupta, **a.g.e.**, s.201.

döneminde metalürji biliminin varlığından şüphe yoktur. Bunun en büyük kanıtı ise Delhi'deki Kutub-Minar 'ın yanında yer alan Demir Sütun Yazıtı'dır.

Resim 40: Delhi'de bulunan, Memlûklere ait Kutub-Minar'ın yanında yer alan, Guptaların Demir Sütun Yazıtı.

F. Sanat ve Mimari

Edebiyat ve ilim alanında zirvede olan Gupta imparatorluğu sanatsal açıdan Hindistan'a altın çağını yaşatmıştır. Bununla beraber Hint sanat eserleri üzerinde Yunan etkisi oldukça fazladır.⁶⁵⁰ Ancak Gupta döneminde bu tesir tamamen gözden kaybolur ve eserler çoğunlukla Hint figürlerinden oluşur.⁶⁵¹ Hükümdarların özgürlükçü ruhlu olmaları ve sanata önem vermeleri ile de doğrudan alakalı olarak gelişen Gupta sanatı sadece Hindistan değil, komşu ülkeler tarafından da benimsenmiştir.⁶⁵²

⁶⁵⁰ Dutt, **a.g.e.**, s.62.

⁶⁵¹ Luniya, **a.g.e.**, s.375.

⁶⁵² Maity, **a.g.e.**, s.229.

Gupta dönemindeki sanat anlayışını vurgulamak için ilk olarak müzikten bahsetmek yerinde olacaktır. Bilindiği üzere dans ve müzik Hint toplumunun vazgeçilmezleri arasındadır. Müzik, Hintliler için sadece sosyal değil, aynı zamanda din için de önemli bir yer teşkil eder.⁶⁵³ Gupta çağında genel olarak müziğin üç formundan bahsedilmekte olup, bunlar mutluluğu ve zenginliği sembolize eder. Özellikle saraylarda müzikli saatler vardır ve bu müzik bütün kasabada yankılanır. Ayrıca eski çağlarda dahi, özellikle müzik okullarının ve bu konuda eğitilmiş kişilerin olduğu bilinmektedir.⁶⁵⁴

İnsanın beden hareketleri ile müziğe eşlik etmesi anlamına gelen dans ise çok eski dönemlerden beri Hint toplumunda mevcuttur. Hem kadınlar, hem de erkekler tarafından icra edilen dans, eğlence amaçlı olmasının yanı sıra dini amaçlı olarak da uygulanmaktadır. Tapınaklarda yapılan danslar, profesyonel kişiler tarafından yerine getirilir ve bu kişiler toplum tarafından da büyük saygı görür. Dansçılar hakkında bize en iyi bilgileri resim ve heykeller vermektedir. Gupta'ya ait dans figürlerinin en iyi sergilendiği yer Acanta'daki bir mağaradır.

⁶⁵³ N.Jairazbhoy, "Music", **A Cultural History of India**, New Delhi 2014, s.212.

⁶⁵⁴ Gupta, **a.g.e.**, s.207.

Resim 41: Acanta mağarasında yer alan dansçı kızlar.

Resimde dans eden bir kız ve etrafında da çeşitli enstrümanlar çalan diğer kızlar vardır. Kızların çaldığı enstrümanlar yine söz konusu çağda oldukça meşhurdur. Bu resimde ilk olarak göze çarpan enstrüman Hintlilerin “veṇu” adını verdikleri flüttür.⁶⁵⁵ Tanrı Viṣṇu’nun sekizinci bedenlenmesi olan Kriṣṇa da genellikle flüt çalarken sembolize edilir.⁶⁵⁶ Hint sanatında yer alan bir başka önemli enstrüman ise yine resimde görülen ve Hintlilerin “damaru” adını verdikleri davuldur. Ancak en önemli Hint enstrümanı “vina” adı verilen “sitar” idi.⁶⁵⁷ Özellikle tanrıça Sarasvatī’nin enstrümanı olan vinayı, Gupta döneminde Samudragupta ve I. Kumāragupta’ya ait ait paralar üzerinde görmek mümkündür (Resim 42).

⁶⁵⁵ Gupta, **a.g.e.**, s.208.

⁶⁵⁶ Kaya, **Hinduizm**, s.17.

⁶⁵⁷ Lockard, **a.g.e.**, s.122; M.L.V.Pande-M.Varadpande, **History of Indian Theatre**, Vol.1, New Delhi 1987, s.91.

Resim 42: Samudragupta'nın vina çaldığı altın para (Bakınız, Thaplyal, **a.g.e.**, s.429).

Edebi eserlerden bahsederken Gupta'lara ait dramalara değinmiştik. Söz konusu devirde bu dramaların tiyatroya uygulanmış versiyonlarını da görmek mümkündür.⁶⁵⁸ Bunlar daha çok tiyatro gösterileri, evlilik törenlerinde, bayramlarda ve saraylarda icra edilirdi. Ancak onların sergilendiği salon ya da sahneler ile ilgili çok fazla bilgiye sahip değiliz.

Bir başka sanat unsuru olan resmin tarihi, Milat öncesi dönemlere kadar gitmele beraber, Hindistan'da resmin tarihini belirlemek mümkün değildir. Ancak elde bulunan materyallere göre resimler ile ilgili en köklü veriler, Hindistan'daki en eski uygarlıklardan biri olan Harappa Medeniyetine ait mühürler üzerindeki resimlerdir. Bunlar daha çok insan, hayvan, ağaç ve doğa resimlerinden oluşmaktadır.⁶⁵⁹

Gupta döneminin ilk yıllarından itibaren resim sanatına rastlanmaktadır. Söz konusu döneme bakıldığında resmin insanlar için bir hobi olmasının yanı sıra,

⁶⁵⁸ N.H. Sanghavi-L.Mansharamani, **Ancient Indian History**, Bombay 1964, s.137.

⁶⁵⁹ Gupta, **a.g.e.**, s.211.

toplumsal bir yetenek olduğu da anlaşılmaktadır.⁶⁶⁰ Gupta döneminde boyama teknikleri ve kuralları ile ilgili görüşler mevcuttur. Örneğin Vishṇudharmottara olarak bilinen yani Vishṇupurāṇa'da dört farklı boyama tekniğinden bahsedilir: Gerçekçi, lirik, çok yönlü ve karma.⁶⁶¹

Guptalarda önemli bir başka sanat kolu ise duvar resimleridir. Hindistan'da özellikle 3. ve 6. yüzyıllar arasında duvar resimlerine çok fazla rastlanılır. Dönemin sanattaki üstünlüğünü gösteren en önemli eserler, Acanta mağaralarında (I, II, XVI, XVII ve XIX No'lu) yer alan duvar resimleridir.⁶⁶² Buradaki resimlerin en çok rastlandığı diğer bölgeler ise Bagh, Badami, Bedsa, Kanheri, Aurangabad, Pitalkhora'dır. Bunlar arasında en eski olanı M.Ö 3. yüzyıla ait Bedsa'da yer alan resimlerdir. Ancak bu dönemde yapılmış resimlerin kesin olarak Gupta'ya ait olup olmadığı konusundaki tartışmalar, halen devam ediyor.⁶⁶³

⁶⁶⁰ Maity, **a.g.e.**, s.235.

⁶⁶¹ B.Rowland, **The Art And Architecture of India**, London 1953, s.137; Luniya, **a.g.e.**, s.406.

⁶⁶² Luniya, **a.g.e.**, s.407-408; Maity, **a.g.e.**, s.236; Rowland, **a.g.e.**, s.137; Sanghavi-Mansharamani, **a.g.e.**, s.137; Sen, **a.g.e.**, s.233.

⁶⁶³ Gupta, **a.g.e.**, s.212; Rowland, **a.g.e.**, s.137.

Resim 43: Gupta dönemine ait Acanta Mağarasında yer alan bir duvar resmi (Bakınız, V.A.Smith, **Art of India**, New York 2010, s.9).

Resim 44: Ramayana destanından küçük bir alıntının resmedilmesi Şiva ve Parvati.

Gupta sanatının önemli bir kolunu oluşturan terrakotta (kırmızı toprağın işlenmesi) sanatı da söz konusu dönemin başlarında görülmektedir (Resim 45). Bu sanatın ilk icrası İndus kültürüne dayanmaktadır. Daha çok fakir insanların kullandığı terrakottalar ile Hint sanatındaki estetik anlayışa farklı bir bakış açısı getirilmiş ve mükemmel bir tarz yaratılmıştır. Gupta dönemindeki terracotta heykelticikleri, kırmızı, sarı, pembe ve beyaz renklerde olup onları üç başlık altında toplamak mümkündür: 1) Tanrı ve tanrıçalar, 2) Erkek ve kadın heykelticikleri, 3) Hayvan figürleri ve değişik nesneler. Terrakotalar, Gupta devletinin sonlarına doğru yerini taşa bırakır.⁶⁶⁴ Söz konusu döneme ait en seçkin terrakotta figürleri, Uttar Pradeş eyaletinde yer alan Kanpur şehrinde yer almaktadır.⁶⁶⁵

Resim 45: Doğu Hindistan'da bulunan Terracotta'dan yapılmış Buddha heykeli.

Yaratıcılığın ve estetiğin bir arada sunulduğu heykel yapımı da Hint sanatının önemli dalları arasında yer alır. Diğer sanat alanlarında olduğu üzere en eski heykellere yine İndus uygarlığında rastlanmaktadır. Söz konusu çağda taş, metal ve çamurdan yapılmış heykeller mevcuttur. Heykel yapımının gelişmesi Maurya

⁶⁶⁴ S.K.Tiwari, **Tribal Roots of Hinduism**, New Delhi 2002, s.72-73; Majumdar, **Vakataka...**, s.463; Prakash, **a.g.e.**, s.150; S.C.Kala, **Terracottas in The Allahabad Museum**, New Delhi 2003, s.6.

⁶⁶⁵ Kala, **a.g.e.**, s.7.

döneminde başlar daha sonraki devirlerde yaygınlaşır. Maurya döneminden önceki çağlarda ise genellikle Kuzey Hindistan'ın pek çok bölgesinde Yaksha ya da Yakshîlerin heykellerine rastlanılır.⁶⁶⁶ Bu figürler, genellikle büyük, uzun ve şişman olarak gösterilmiştir. Kushan çağından sonra Yaksha geleneği yerini Bodhisattva heykellerine bırakmıştır.⁶⁶⁷ Genel olarak Maurya sonrası dönemde heykeller sadece ön profilden görülebilecek şekilde dikilmiştir. Önceki devirlerde ise hem ön hem de arka profilden görünür şekildedir. Elbette ki bu yeni teknik, Buddhizmin hâkimiyeti altında gelişmiştir. Buddhist tapınaklar üzerine Bodhi ağacı ve meşhur çarkı resimleri de tapınak üzerine kazınmıştır. Madhya Pradeş Eyaletinde yer alan Sañchi'deki stupa, bu tarzın günümüze kadar gelen en iyi örneğidir (Resim 46).

Resim 46: Sanchi'de yer alan Buddhist stupa (Bakınız, V.A.Smith, *Art of ...*, s.33)

⁶⁶⁶ H.Elgood, **Hinduism and Religious Arts**, New York 2000, s.7.

Yaksha ve Yakshi Sanskrit bir kelime olup Hindu, Jain ve Buddhist edebiyatında doğa ruhları olarak bilinmektedir. Yaksha eril, Yakshi ise dişi doğa ruhu olarak tanımlanır.

⁶⁶⁷ R.Prasad, **A Historical-Developmental Study of Classical Indian Philosophy of Morals**, New Delhi 2009, s.399; J.Shaw, **Buddhist Landscapes in Central India**, London 2007, s.92.

Milattan önceki Kushan çağındaki heykellerin merkezi ise Gandhara ve Mathura'dır.⁶⁶⁸ Gandhara'daki heykeller sadece Buddha ve Boddhisattava'yı içine alan Buddhist tema ile yapılırken Mathura'daki heykellerde Buddhizm, Jainizm ve Brāhmanizm temaları yer alır.⁶⁶⁹ Ayrıca Gandhara'daki heykellerin Yunan ve Roma'dan etkilenildiği düşünülürken Mathura'dakiler tamamen Hint geleneklerini yansıtır.

Kushan dönemine ait Mathura heykelleri, Gupta devrinde yenilenmiş ve yeni bir form ortaya çıkmıştır. Gupta imparatorluğunun genişlemeye başladığı ilk yıllarda Mathura, heykel yapımının merkezi olmuştur. Özellikle I. Kumāragupta ve ondan sonraki dönemlerde Banares, yani günümüzdeki Sarnath tarzı, ortaya çıkmıştır.⁶⁷⁰ Bu sitilin, I. Kumāragupta döneminde yayıldığı söylene de bu konuda tartışmalar devam ediyor. Sonuç olarak Gupta çağında Mathura ve Baneras, Gupta sanatının merkezleridir. I. Kumāragupta zamanında başlayan Banares tarzı, daha sonra II. Kumāragupta ve Buddhagupta tarafından benimsenmiştir. Ayrıca, I. Kumāragupta'nın Karamadağda, Samudragupta'nın Allahabad ve II. Çandragupta'nın Mathura Sütun Yazıtlarındaki heykellerinde de bu tarz görülmektedir.

⁶⁶⁸ M.C.Joshi, "Aspect of Sculptures of Buddha in China and India: A Brief Survey", **Indologica Taurinensia**, Vol. XXIII-XXIV, Torino 1997-1998, s.143.

⁶⁶⁹ Heykellerin merkezi olan bu bölgeler daha sonra kendine özgü tarzları ile bir sanat oluşturmuş ve Gandhāra Sanatı ve Mathura Sanatı olarak bütün dünyada tanınmıştır (Bakınız., Prakash, **a.g.e.**, s.159-161).

⁶⁷⁰ J.M.Rosenfield, "On the Dated Carvings of Sarnath", **Artibus Asiae**, Vol. 26, No. 1, Zurich 1963, s.10.

Gupta dönemindeki heykellerin hemen hemen hepsi dini amaçlı olarak dikilmiş olup, onları genel olarak üç sınıfa ayırmak mümkündür; Buddhist heykeller, Jain Heykeller ve Brāhmanik heykeller. Pek çok dönemde farklı şekillerde yapılan Buddha heykelleri, Guptalarda daha çok sağ elini kaldırmış, avuç içi açık, sol eli ile de kıyafetini tutar pozisyonda (Abhaya) ya da ayakta ve sağ eli aşağıda avuç içi açık, sol eli yukarıda kıyafetini tutar pozisyonundadır (Resim 47).

Resim 47: Sarnath Tarzı, aydınlanma işareti yapan (Vyakarana Mudra) (avuç içi açık bir şekilde elini kaldırması) Gupta dönemi Buddha heykeli.(Bkz., Rosenfield, **a.g.m.**, s.15.)

Resim 48: Sarnath Tarzı, Bağış yapan ya da armağan verme işareti yapan (Varada Mudra) (Avuç içi açık elin aşağıda olduğu) Gupta Dönemi Buddha Heykeli.

Resim 49: Sarnath okulunda bulunan sol elin işaret parmağını gösteren Buddha heykeli.

Resim 50: Sarnath Okulu, Daharmaçakra Mudra

Resim 51: 4 no'lu Acanta Mağarası.

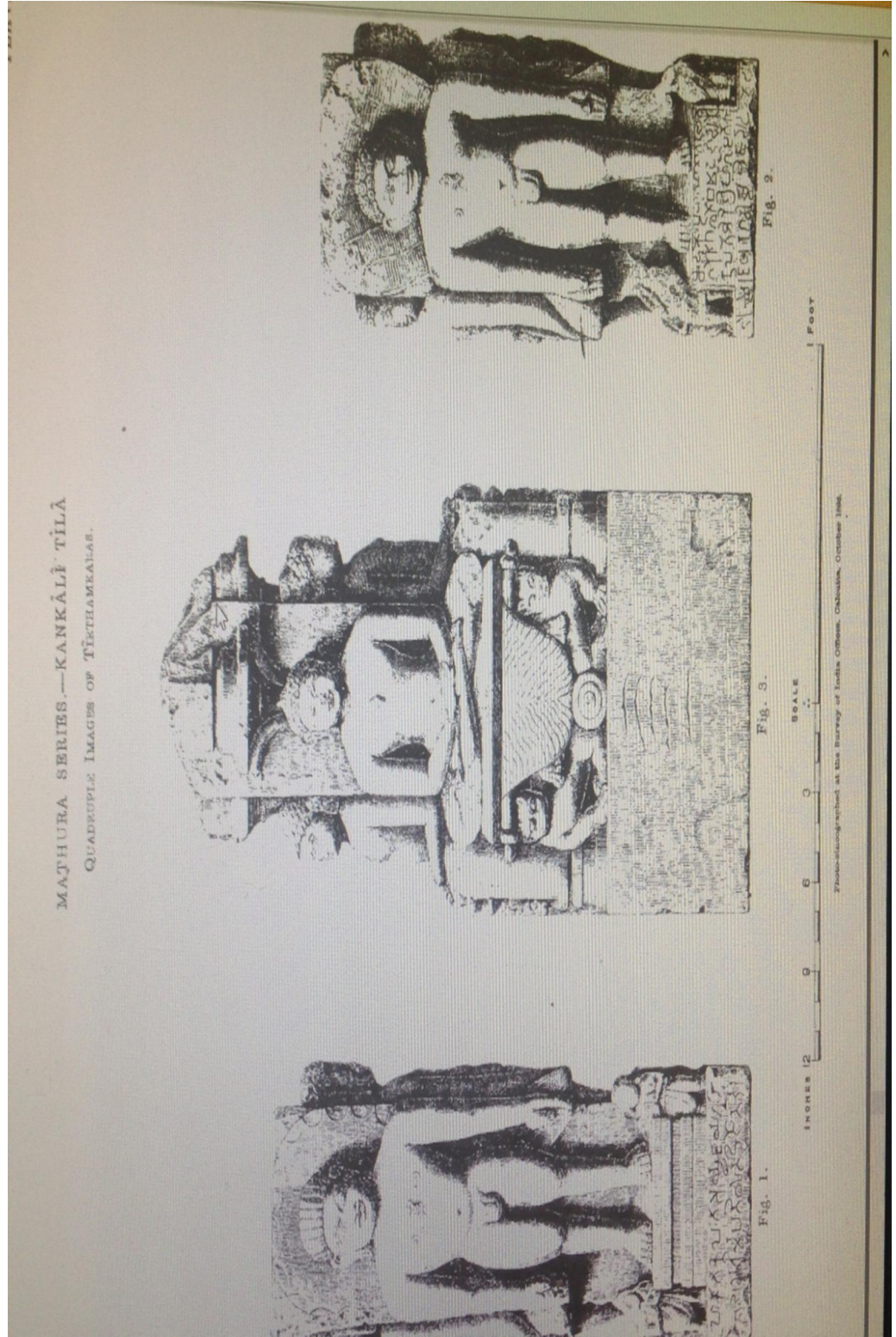
Hint ve Gupta sanatında yer alan bir başka heykel tarzı da Jain dinine aittir. Daha önce de din ile ilgili bölümde bahsettiğimiz üzere yirmi dört adet tapınılan kimse (Tirthankaralar) vardır. Jain heykellere ilk kez Gupta döneminde rastlandığı

tahmin edilmektedir.⁶⁷¹ Ancak bu tahmin çok da doğru değildir. Çünkü son zamanlarda yapılan kazılarda M.S. 2. yüzyılın ortalarında da Cain heykeller bulunmuştur.⁶⁷² Gupta çağına kadar Pārṣvaranāth ve Rishabanāth hariç, onların herhangi bir ayırt edici özellikleri yoktur. Pārṣvaranāth heykelleri yılanlar ile kaplı, Rishabanāth heykellerinin ise sadece saçları ya da omuzlarında yılanlar asılıdır. Bu, iki Tīrthaṅkara arasındaki en önemli farktır. Ayrıca Gupta dönemindeki Cain heykellerindeki arslan arasında bulunan çark ya da çakra da Cain heykellerinin ayırt edici özelliğidir.⁶⁷³

⁶⁷¹ A.C.Eastman, “A Jina of the Gupta Dynasty”, **Parnassus**, Vol. 6, no 3, New York 1934, s.39.

⁶⁷² K.L.Wiley, **The A to Z of Jainizm** ,Lanham 2004, s.97; J.F.Mosteller, **The Measure of Form: A New Approach for the Study of Indian Sculpture**, New Delhi 1991, s.58.

⁶⁷³ Gupta, **a.g.e.**, s.241.

Resim 52: (Bakınız, V.A.Smith, *The Jain Stūpa and Other Anthiquities of Mathura*, Allahabad 1901, s.47).

Guptalardaki son heykel çeşidi de Brāhmanik dine ait olanlardır. Söz konusu dönemde Buddhist heykellere ev sahipliği eden Mathurā ve Sārnāth şehirleri, Hindu heykelleri ile de meşhurdur. Hindu inancının zirvede olduğu çağlardaki Gupta zamanında, birçok Hindu tanrısının heykellerine rastlanmaktadır (Resim 53-55). Söz konusu devirde en çok heykeli dikilen tanrılar: Brāhma, Viṣṇu, Śiva, Krishna, Śiva ve eşi Pārvatī'nin beraber olduğu Ardha-nariśvāra, Parvatī, Durgā, Karttikeya, Gaṇeṣa, Sūrya ve Agni'dir.⁶⁷⁴

Resim 53: Udayagiri’de bulunan Viṣṇu heykeli ve dizinin yanındaki eşi Lakṣmī

⁶⁷⁴ Gupta, **a.g.e.**, s.242-251; M.B.Wangu, **Images of Indian Goddesses**, New Delhi 2003, s.68-80.; Altekar, **a.g.m.**, s.414-415.

Resim 54: Udayagiri’de yer alan Tanrı Vishnu’nun domuz (Varaha) olarak bedenlenmiş hali (Bakınız, F.Kleiner, **Gardner’s Art Through the Ages: A Global History**, Boston 2013, s.434).

Resim 55: Vishnu’nun Krishna olarak bedenlenmiş hali ve onun kötü ruh olan at Kashi’yi öldürmesi.

Gupta çağı diğer sanat dallarında olduğu gibi mimari konusunda da büyük ilerlemelerin kaydedildiği bir dönemdir. Bu sırada görülen en önemli özellikler yapılarda ahşap yerine daha çok tuğla kullanılması ve yapılara estetik görüntüler kazandırılması, su kaynaklarının kenarlarına planlı bir şekilde şehirlerin düzenlenmesi ve kanalizasyon borularının uygun bir şekilde tasarlanmasıdır.⁶⁷⁵

Guptalar zamanında özellikle kaleler su kenarlarına yapılmış, kasabalar da bu kalelerin duvarları arasına yerleştirilmiştir. Evler, sahiplerinin statülerine göre farklı tarzdadırlar. Bunlar genelde ortada dikdörtgen bir bahçeye ve dört yanında çatılı bir platforma sahiptir. Bu platformlar, odalara giden yollardan oluşmaktadır. Bu odalar da ihtiyaçlara göre yatak odası, mutfak, banyo gibi bölümlerden oluşmaktadır. Kapılar ve pencereler kemerlidir. Evlerin ana girişleri yol üzerindedir. Ayrıca bazı evlerde balkon bulunmaktadır.⁶⁷⁶

Kral meskenleri ya da saraylar ise edebi metinlerde tanımlandığı kadarıyla sekiz kattan ve iki bölümden müteşekkildir. İç kısımda harem (antahpura) yer almaktadır. Dış bölüm ise avlu, resim ve müzik salonu, hayvan barınakları, zindan gibi odalardan oluşmaktadır.⁶⁷⁷

Sarayın avlusundaki en önemli kısım ise bahçedir. Hint edebiyatında buna “Pramadavana” adı verilir. Bahçenin önemli olmasının en büyük nedeni kralın bütün vaktini burada geçirmesidir. Burası çeşitli çiçek ve ağaçlar ile bezenmiş, içinde pek

⁶⁷⁵ Chakrabarti, **a.g.m.**, s.203.

⁶⁷⁶ Gupta, **a.g.e.**, s.267.

⁶⁷⁷ Gupta, **a.g.e.**, s.268.

çok kuş türüne de ev sahipliği etmiştir. Sarayın dışında ise bu tür bahçelere benzeyen parklar mevcuttur.⁶⁷⁸

Gupta çağında dini mimarinin de göze battığı anlaşıyor. Bu yapıları ise kendi içinde, mağara ve tapınak mimarisi olarak ayırmak mümkündür:

1. Mağara Mimarisi:

Hindistan coğrafyasında mağara mimarisine örnek olarak, en erken Maurya imparatorluğu döneminde kral Ashoka ve oğlu Daşaratha, Bihar'da Barabar Tepelerini yaptırmışlardır. Bu gelenek Kuzey Hindistan'daki Bihar'da başlamasına rağmen Orta ve Batı Hindistan'da daha çok gelişmiştir. Mağara mimarisinin çoğu, Buddhist geleneğe aittir. Söz konusu üslubu en iyi görebildiğimiz yapılar, Acanta ve Ellora mağaralarıdır (Resim 56-60). Acanta'da 29 adet mağara bulunmakta olup, bunların Guptaların çağdaşı olan Vākātakalar tarafından yapıldığı bilinmektedir. Acanta'nın biraz ilerisinde bulunan Ellora'da ise sadece Buddhist mimari değil, aynı zamanda Brāhmanik ve Cain yapılar da mevcuttur. Bu mağaralar da yine Vākātakalar tarafından tertip edilmiştir. Söz konusu mağaralarda Buddhist yapıların sayısı 12, Hindu yapıların sayı 17, Cain yapıların sayısı ise 5 olduğu bilinmektedir.⁶⁷⁹

⁶⁷⁸ Gupta, **a.g.e.**, s. 269.

⁶⁷⁹ Gupta, **a.g.e.**, s.273.

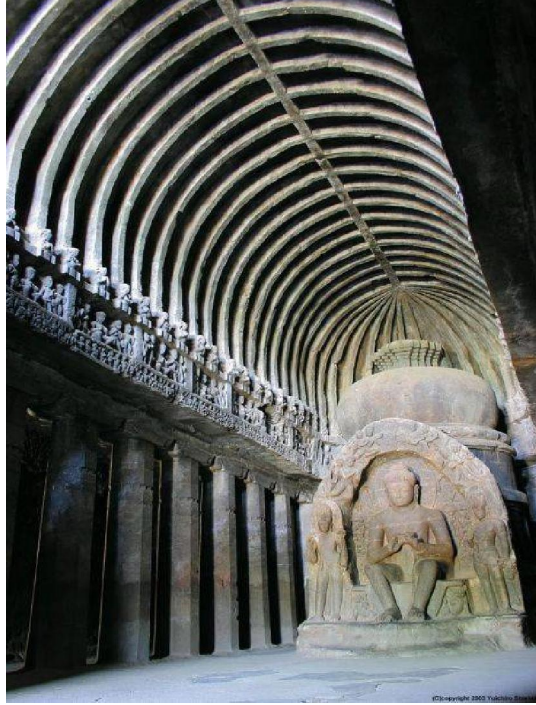
Resim 56: Acanta Mağaraları.

Resim 57: Acanta mağarası (Bakınız, M.Singh, B.R.Arbad, “Architectural History and Painting Art at Ajanta: Some Salient Features”, **Arts**, No 2, Basel 2013, s. 140).

Resim 58: Ellora Mağarası

Resim 59: Ellora Mağarasında yer alan Buddha heykeli

Resim 60: Ellora Mağarası Tanrı Şiva ve eşi Parvatî.

Gupta döneminde karşımıza ayrıca Aurangabad, Bagh Mandangiri ve Udayagiri mağaraları çıkmaktadır. Söz konusu çağda en önemlisi Udayagiri Mağarasıdır. Udayagiri, Madhya Pradeş eyaletindeki Vidişa şehri yakınlarındaki küçük bir tepedir. Burada küçük hücreler şeklinde pek çok mağara bulunmakta olup, genel olarak 14 tanedir. Bu mağaralardan iki tanesinin her ne kadar içinde isim geçmese de II. Çandragupta'ya ait olduğu ve en erken Hindu tapınaklarının bunlar olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁸⁰ Söz konusu mağaralar arasında en dikkat çeken, 4 no'lu mağaradaki Tanrı Şiva'nın sembolü olan Liṅga ve 5 no'lu mağaradaki Tanrı Vişnu'nun domuz şeklinde bedenlenmiş halini sembolize eden figürlerdir.

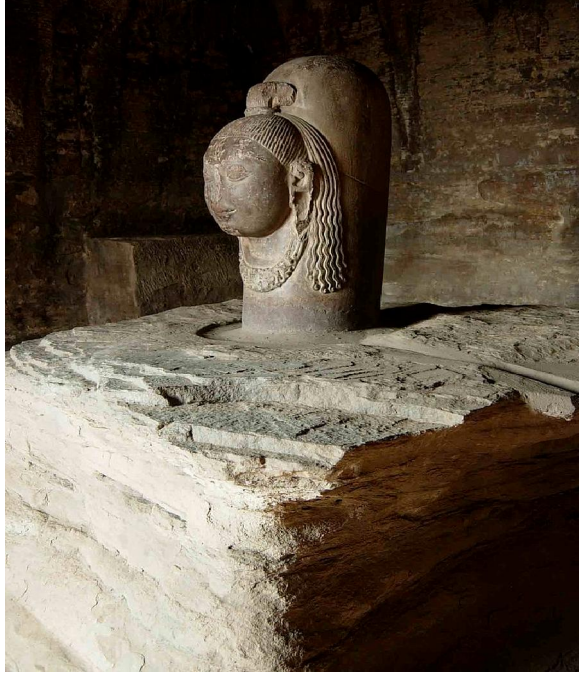
⁶⁸⁰ Gupta, **a.g.e.**, s. 277; Prakash, **a.g.e.**, s. 167.

Resim 61: Aurangabad Mağarası

Resim 62: Aurangabad Mağarasında bulunan Buddha figürü (Bakınız., P.Brancaccio, The Buddhist Caves at Aurangabad: The Impact of the Laity, *Ars Orientalis*, Vol.30, Supplement I, Ann Arbor 2000, s.44).

Resim 63: Udayagiri Mağarası'nda yer alan Şiva Liṅgam.

Resim 64: Tanrı Vishṇu'nun domuz şeklinde bedenlenmiş hali (Varaha).

2. Tapınak Mimarisi:

Gupta dönemi, tapınak mimarisinin geliştiği bir zamandır. Söz konusu çağdaki tapınaklar, birçok ilim adamı tarafından farklı sınıflara ayrılmaktadır.⁶⁸¹ Bütün bu değişik görüşler değerlendirildiğinde bu zamandaki tapınaklar, diğer devirlere oranla daha yüksek bir platform üzerine yapılmış ve iki katlıymış gibi bir görünüm sağlanmıştır. Genellikle kare ya da dikdörtgen şeklinde yapılan tapınağın içinde özel bir odacık bulunur ve tanrı buraya yerleştirilir. Söz konusu oda, dört sütun ile desteklenmiş olup düz bir tavana sahiptir. Ancak bu düz tavana, Gupta döneminin ilk yıllarında rastlanmakta olup daha sonraları “Shikhara” adı verilen eğrisel bir kule formu görülmektedir. Tapınakların dış kısımları düzdür. Guptaların sonraki zamanlarında tapınaklar daha çok dikdörtgen biçimli ve iki bölümden oluştuğu görülür. Bu bölümler tavaf için dönme ve sütunlarla desteklenmiş olup, bir ara ile odacık birbirine bağlanmıştır.⁶⁸²

Gupta döneminde yapılan tapınakları incelemek için ilk olarak Buddhist stupalara bakmak gerekir.⁶⁸³ Gupta çağında en fazla stupaya Gandhara ve Madhyadeşa’da rastlanır. Ancak bu stupaların hiç birisi günümüze kadar gelmeyi başaramamış olup, Guptalara ait görebildiğimiz tek stupa, Sarnath’da yer alan Dhamekha Stupa’dır.

⁶⁸¹ Luniya, **a.g.e.**, s.377-384; P.Jermsawatdi, **Thai Art with Indian Influences**, Bihar 1977, s.49-50.

⁶⁸² Luniya, **a.g.e.**, s.376-377.

⁶⁸³ Kimi ilim adamları Buddhist mimariyi beş sınıfa ayırmaktadır: 1) Lāts (taş sütunlar), 2) Stupalar (kutsal mekân), 3) Rails (özel işçilik ile yapılmış kutsal mekân), 4) Chaitya (kilise), 5) Vihāra (manastır). Kimilerine göre ise Chaitya ve Vihāra olarak ikiye ayrılmaktadır (Bakınız, Dutt, **a.g.e.**, s. 64; Sen, **a.g.e.**, s.232).

Diğer tapınaklar incelendiğinde ise Guptalara ait pek çok tapınak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan en önemlileri ise şunlardır:

a) Sankhara Madha (Kunda) Tapınağı: Uttar Pradeş eyaletindeki Pratabgarh bölgesindeki bir kasaba olan Kunda'da yer almaktadır. Söz konusu tapınak Tanrı Şiva adına yapılmıştır. M.S. 350 yılında dikilen tapınağın tepesinde iki plaka vardır ve bunlar demir çengel ile tutturulmuştur. Çok fazla bilgi elde edemediğimiz bu tapınak muhtemelen Guptaların ilk yıllarına ait olup günümüze ulaşamamıştır.⁶⁸⁴

b) Mukunda Darra Tapınağı: Rajastan eyaletinde Kota bölgesinde yer alan bu yapının en dikkat çekici yanı, tavanının küçük küçük lotuslar ile süslenmiş olmasıdır.⁶⁸⁵

c) Sañchi Tapınağı: Sañchi'deki büyük stupa'nın güney-doğusundaki küçük bir kısmı oluşturur. M.S. 350-375 yılları arasında dört sütun üzerine dikilmiş olan tapınağın üst kısmında, yağmur sularının akması için su kanalları bulunmaktadır (Resim 65).⁶⁸⁶

⁶⁸⁴ Luniya, **a.g.e.**, s.379; Gupta, **a.g.e.**, s.284-285.

⁶⁸⁵ Gupta, **a.g.e.**, s.284.

⁶⁸⁶ Luniya, **a.g.e.**, s.379.

Resim 65: Sanchi Tapınağı

d) Udayapur Tapınağı: Udayapurda yer alan ve Sanchi Tapınağına çok benzeyen küçük bir tapındır.⁶⁸⁷ Ön revakları elmas biçimli oymalar ile kaplıdır. Sanchi tapınağından farklı olarak bu tapınakta su kanalları yoktur.⁶⁸⁸

e) Tigava Tağınağı: Madhya Pradeş eyaletinde yer alan Tigova şehrinde yer alır. Burası aslında tapınaklar şehridir. Ancak bunlardan sadece Gupta döneminde yapılanı ayakta kalabilmiştir. Söz konusu tapınak dört sütun üzerine oturtulmuş ve tavanı lotuslar ile süslenmiş olup, içine Tanrı Vishnu'nun insan-arслан olarak bedenlenmiş hali, Narasimha'nın heykeli yerleştirilmiştir (Resim 76).⁶⁸⁹

⁶⁸⁷ Luniya, **a.g.e.**, s.380.

⁶⁸⁸ Gupta, **a.g.e.**, s.286.

⁶⁸⁹ Gupta, **a.g.e.**, s.286.

Resim 66: Tigava Tapınağı

f) Eran Tapınakları: Madhya Pradeş eyaletindeki Sagar bölgesinde yer alan Eran şehri Gupta dönemi için önemli bir şehir olup burada Samudragupta, Budhagupta ve Hun hükümdarı Toraman'a ait yazıtlar bulunmaktadır. Söz konusu yazıtların yanı sıra Eran şehrinde Guptalar zamnına ait üç tapınak mevcuttur: Narasimha Tapınağı, Varāha Tapınağı ve Vishṇu Tapınağı. Narasimha Tapınağı tamamen yok olmuştur. Varāha Tapınağı restore edilerek günümüze kadar gelmiştir. En önemli özelliği bu tapınağın üzerine Hun hükümdarı Toraman'a ait yazıtın kazınmasıdır.⁶⁹⁰ Vishṇu tapınağı ise Varāha tapınağının hemen kuzeyinde yer almaktadır (Resim 67)⁶⁹¹

⁶⁹⁰ Fleet, **a.g.e.**, s.159-160.

⁶⁹¹ Gupta, **a.g.e.**, s.286-287.

Resim 67: Eran şehrinde yer alan ve Varāha Tapınağı'nın kuzeyinde bulunan Vishnu Tapınağı.

g) Bhūmrā Şiva Tapınağı: Madhya Pradeş Eyaletinde, Cabalpur'da yer alan Bhūmrā'da bulunan Şiva tapınağı, kırmızı kum taşından yapılmış olup, kapı pervazları çiçek motifleri ile süslemiştir. Tapınağın ortasında Şiva'nın heykeli vardır (Resim 68).⁶⁹²

⁶⁹² Rowland, **a.g.e.**, s.129.

Resim 68: Şiva Tapınağının güneyden görünümü.

h) Nachnā Kuthara Parvati Tapınağı: Bhūmrā tapınağına yakın bir yerde yer alır ve söz konusu tapınağa çok benzemektedir (Resim 69).

Resim 69: Nachnā Kuthara Parvati Tapınağı

ı) Deogarh Vishṇu Tapınağı: Uttar Pradeş eyaletinde yer alan Chansi kasabasında bulunan Deogarh tapınağının pervazlarına erkek ve kadın hizmetçi motifleri işlenmiştir. Tapınağın merkezinde ise oturur pozisyonda Vishṇu'nun

heykeli mevcuttur.⁶⁹³ Ayrıca tapınağa, Rāmāyaṇa destanı ve Krishna'nın yaşamı ile ilgili bazı olaylar işlenmiştir. Bu tapınağın en büyük özelliği, dar ve uzun olmasıdır (Resim 70).⁶⁹⁴

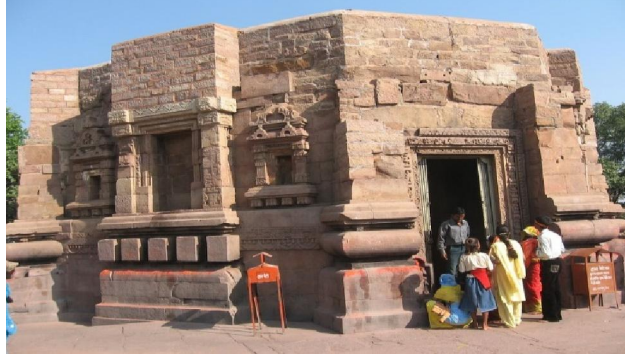
Resim 70: Gupta dönemine ait Deogarh Tapınağı

i) Mundeşvari Tapınağı: Bihar Eyaletinde yer alan ve sekizgen şeklinde olan Mundeşvari Tapınağı, Gupta döneminin yapı olarak farklı tek tapınağıdır. Onun pervaz dekorasyonunda küçük domuz figürleri bulunur. Özellikle batı kısmındaki pervazda Şiva heykeli, doğudakinde ise Ganj ve Yamuna figürleri yer almaktadır. Bu tapınak, restorasyonlar sayesinde günümüze kadar gelebilmiştir (Resim 71).⁶⁹⁵

⁶⁹³ K.Chakrabarti, The Gupta Kingdom”, *History of Civilization of Central Asia*, Vol.3, London 1996, s.205.

⁶⁹⁴ İlim adamları arasında bu tarza “Shikhara” ismi verilmektedir.

⁶⁹⁵ Gupta, *a.g.e.*, s.291.

Resim 71: Mundeshvari Tapınağı

j) Kahaon Tapınağı: Adı geçen tapınak yıkıldığı için hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte, Gorakhpur eyaletinde yer almakta ve bir Cain tapınağı olduğu bilinmektedir.⁶⁹⁶

k) Ahiçchatra Şiva Tapınağı: Tapınak 1940-44 yılları arasında yapılan kazılar esnasında bulunmuştur. Tanrı Şiva adına inşa edilmiş olan bu tapınağın her bir platformunda birçok hikâyenin işlendiği bilinmektedir. Tahminen M.S. 450 ile 650 yılları arasında yapıldığı sanılan bu tapınak, Kushan mimarisini de andırmaktadır.⁶⁹⁷

l) Padmavati (Pavaya) Tapınağı: Bu yapı tapınak mimari olarak Ahiçchatra tapınağına çok benzemektedir. Tapınağın günümüze kadar gelememiş olmasına rağmen kalıntıları, onun iki katlı bir Vishnu tapınağı olduğunu düşündürmektedir.⁶⁹⁸

m) Maniyar Tapınağı: Bihar Eyaletindeki Racgir şehrinde yer alan tapınak en yaygın mimari tarz olan silindirik yapıdadır. Bu mimarinin tarihinin M.Ö.

⁶⁹⁶ V.A.Smith, **Art of India**, New York 2010, s.89.

⁶⁹⁷ Gupta, **a.g.e.**, s.294.

⁶⁹⁸ Gupta, **a.g.e.**, s.294-295.

2. yüzyıla kadar gittiği düşünülür ve Tanrı Vishnu'nun bir bedenlenmesi olan Krishṇa'nın hikâyesini anlatan bir yapıdır.⁶⁹⁹

⁶⁹⁹ Singh, **A History...**, s.431.

SONUÇ

İndus bölgesini teşkil eden günümüzdeki Kuzey Hindistan, Pakistan ve Afganistan topraklarında kurulan Hint devletlerinin en önemlilerinden biri olan Guptalar, III. ve VI. yüzyıllarda varlıklarını sürdürmüşlerdir. M.S. 240-280 yılları arasında Şri Gupta tarafından kurulduğu düşünülse de asıl kuruluşu M.S. 320-335 yıllarında varlığını sürdüren I. Çandragupta zamanı olarak kabul edilen Gupta Devletinin tarihi oldukça karmaşıktır. Bunun nedeni ise Gupta hükümdarlarının kendi ismi ile değil, unvan ve lakaplarıyla anılması, bazı isimlerin ve unvanların aynı olması, ayrıca kronolojik sorunların yaşanmasıdır.

Gupta çağı, Hint tarihinde olduğu kadar Türk tarihinde de oldukça önemli bir yer teşkil eder. Dolayısıyla da ülkemizde çok fazla bilinmeyen Gupta tarihi tezimizde ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve kültür bakımından Hindistan'a "Altın Çağ"ı yaşatan Gupta kültürünün unsurları incelenmiştir.

Pek çok devlete karşı mücadele ederek yüzyıllarca yabancıların saldırılarına karşı koyan Guptalar, çalışmamızda da gördüğümüz üzere bir anda yıkılmamıştır (Bakınız, I., II, III ve IV. Bölüm). Ulaşılan bilgilere göre, büyük ve güçlü Gupta imparatorluğun yıkılma nedenleri arasında yabancıların saldırıları, hükümdarların altın ve gümüş paralar bastırıp çeşitli törenler düzenleyerek devletin ekonomisini çökertmesi ve taht kavgalarının yaşanması sayılsa da, onların yok olmasındaki en büyük etken Ak Hun Devletidir.

Bunun yanı sıra Hunların Hindistan topraklarındaki varlıkları Milat öncesine kadar gidiyor, fakat Ak Hunların bu coğrafyada ilk görünmeleri M.S. 320-335 yılları arasında tahtta bulunan I. Çandragupta dönemindedir. Bu zaman diliminde I. Çandragupta'nın yönetiminde bulunan Gupta devleti Gandhara, Pencap

ve Sutlec Nehri kıyılarında rastlanan Ak Hunların, Hindistan topraklarında ilerlemesine izin vermez ve onları İran topraklarına yöneltir. Bir süre Hindistan coğrafyasında görülmeyen Ak Hunlar, Skandagupta döneminde (M.S. 455-470) yeniden güçlü bir şekilde Gupta devletine akınlar düzenledi. Genel olarak Ak Hunların Guptalar ile ilk kez bu sıralarda karşılaştıkları öne sürülse de, bunun doğruluğu tartışmalıdır. İlim adamlarının iki devletin Skandagupta devrinde karşılaştıklarını söylemelerinin temel nedenleri, Ak Hunlardan ilk olarak Skandagupta dönemindeki yazıtlarda bahsedilmesi ve bu konuda araştırma yapan araştırmacıların pek çoğu tarafından söz konusu yazıtlardan önce kayda geçmiş Hint kutsal metinlerdeki Ak Hunların varlığının bilinmemesidir.

Skandagupta'nın ölümünün ardından, taht için çıkan iç isyanlardan faydalanan Ak Hun hükümdarları Eran, Kura ve Gvaliyar gibi önemli şehirleri ele geçirerek Orta Hindistan'a kadar ilerleyerek adı geçen şehirlerde yazıtlar dikip, bu coğrafyadaki varlıklarını ölümsüzleştirmişlerdir.

Çalışmamızda, Ak Hun hükümdarı olan Toraman ve Mihirakula adına dikilmiş Eran, Kura ve Gvaliyar Yazıtlarının şekil-biçim ve içerikleri incelenip Sanskrit ve İngiliz dilindeki çevirisi kıyaslama yapılarak Türkçeye aktarılmıştır. Bu yazıtların isimlerinin net olarak verilmesi ve üzerindeki metinlerin bulunup, çevirilerinin yapılması ile Türk ilim âleminin bu bilgilerden haberdar olması sağlanmıştır. Ayrıca Ak Hun hükümdarlarının başarısından ve onların kahramanlıklarından bahseden, Gupta hükümdarlarına ait yazıtlarda yer alan ilgili bölümler de araştırma eserlerinden bulunarak, Ak Hunların Hindistan topraklarındaki gücü ispatlanmıştır.

Özellikle Ak Hun hükümdarları adına dikilen kitabeler ile basılan paralardan Türklerin kabul ettiği dinler arasında sayılmayan Hinduizm'in Hunların siyasi bir kolu olan Ak Hunlar tarafından benimsendiği ortaya konmuştur. Bu durum Gupta Devletinin Ak Hunlar üzerindeki etkisinin en büyük göstergesidir. Eldeki bazı verilerden de Ak Hunların Buddhizm ile olan münasebetlerine değinilerek onların Buddhizmi pek fazla benimsemedikleri ve bu dini yok etmeye çalıştıkları görülmüştür. Bu durumun Narasimhagupta Bālāditya döneminde gerçekleşmesi ve onun Mihirakula ile olan karşılıklı konuşmaları da çalışmamızın ilgili bölümünde aktarılmıştır.

Bilindiği üzere Hindistan coğrafyasındaki Ak Hun Devletinin geniş topraklara sahip olmasını sağlayan hükümdarlar Toraman ve Mihirakula'dır. Özellikle "Hindistan'ın Attilası" olarak anılan Mihirakula'nın, Orta ve Kuzey-batı Hindistan'ın stratejik şehri olan Sakala'yı ele geçirip başkent yapması ile Ak Hunlar, Guptalar'ın ticaret merkezini ele geçirdi. Dolayısıyla birçok krallığı kendilerine tabii kılıp, onlardan aldıkları vergi ile daha güçlü bir devlet haline gelerek Hindistan'da en geniş topraklara sahip oldular.

Ak Hun hükümdarları Hindistan topraklarındaki varlıkları süresinde Gupta krallarından I. Çandragupta, Skandagupta, Buddhagupta, Narasimhagupta Bālāditya ve Yaşodharman ile karşılıklı mücadelelere girmişlerdir. Ancak söz konusu savaşlarda Ak Hunlar çok fazla galip gelememesine rağmen, hiçbir zaman pes etmeyip yıllarca akınlarını sürdürerek bu büyük Hint İmparatorluğunu yok etmeyi başarmışlardır.

Milat öncesi devirlerde başlayıp IV. ve VI. yüzyıllarda devam eden Türk-Hint ilişkileri günümüzde de halen etmektedir. Bugün Kuzey Hindistan'daki Uttar

Pradeş eyaletinde yer alan Moradabad şehrindeki halkın büyük bir çoğunluğunun kendilerinin “Türk” daha doğrusu “Senetsiz Türkler” olduklarını öne sürmelerini kanıt olarak değerlendirebiliriz. Bu tabiri kullanmalarının nedeni atalarının Ak Hun, Gazneliler, Delhi Türk Sultanlığı ya da Babürler mi olduğunu bilmemeleridir. Ayrıca bu topluluk Hindistan’da “Türk kastı” denilen bir sınıfın mensubudur ve onların Türklükleri de resmi olarak onaylanmaktadır. Bu konuda Türkiye Türklerinden destek bekleyen halkın Türk olması ve kendilerini Türk ırkının mensubu olarak görmeleri, Türk tarihçilerinin onların kökenleri ile ilgili araştırmalar yapmaları için yeterli bir sebeptir. Temennimiz bu çalışmanın, bölge Türklerinin tarih ve kültürüne ışık tutması yolundadır.

ÖZET

Kaynakları incelediğimizde varlıkları çok eski dönemlere gitse de, I. Çandragupta ile tarih sahnesine çıkan Gupta Devletinin anayurdunun, günümüzdeki Kuzey Hindistan'daki Uttar Pradeş eyaletini içine alan "Aşağı Doab" bölgesi olduğu tahmin edilmektedir. I. Çandragupta'nın güçlü ve çok kısa bir süre içinde devletinin sınırlarını genişletmesinin en büyük nedeni, söz konusu dönemde geniş topraklara hâkim olan Licchavi kralının kızı ile yaptığı evliliği görülmektedir. Daha sonraki çağlarda ise bu evliliklerin Guptalar için bir devlet politikası haline geldiği ortadadır. M.S. 330-335 yılları arasında, I. Çandragupta'nın vefatından sonra tahta Licchavi prensesi Kumaradevî'den olan oğlu Samudragupta çıktı. Kimi ilim adamları bu dönemde tahta Kācha adlı bir hükümdarın oturduğunu söylerken kimilerine göre de o, Samudragupta'ya verilen bir unvan idi. Başarılı bir hükümdar olan Samudragupta, sayısız askeri galibiyetleri sayesinde devletin sınırlarını genişleterek bir imparatorluk kurdu. M.S. 375-415 yılları arasında tahta çıkan II. Çandragupta da Nāga sülalesinden bir kadınla evlenerek devletin sınırlarını daha büyük bir alana yaydı.

II. Çandragupta dönemine ait pek çok yazıt mevcuttur. Dolayısıyla onun zamanı diğerlerine göre daha aydınlıktır. II. Çandragupta'nın vefatından sonra tahta geçen kişi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı ilim adamları tahta I. Kumāragupta'nın geçtiğini söylerken, kimileri de tahtın sahibinin Govindagupta olduğunu iddia eder. Ancak Govindagupta ismine Gupta tarihinde çok fazla rastlanılmıyor. Barış ve zenginlik içinde geçen I. Kumāragupta'nın döneminden sonra ise tahta Skandagupta çıktı. O, yönetimi ele aldığı Gupta devleti pek çok saldırı ile karşı karşıya kaldı. Bu sıralarda onun en güçlü rakibi Hūṇalar yani Ak Hunlar idi. Skandagupta ilk hükümdarlık yıllarında Ak Hunlara karşı ciddi

mücadeleler verdi ve bunlar Cunagadh Yazıtına kaydedildi. Skandagupta'nın ölümünden sonra ise kardeşler arasında taht kavgaları yeniden alevlendi ve bu durum imparatorluğun çöküşünü hızlandırdı. Tüm bu mücadelelerin ardından tahta çıkmayı başaran Vainyagupta bir süreliğine de olsa devletini toparlamaya çalıştı, ancak bunu başaramadı. Vainyagupta'dan sonra Gupta yönetimini Narasimhagupta Bālāditya devraldı. Onun tahtta bulunduğu sürede bir yandan Ak Hun hükümdarı Mihirakula, bir yandan da Vākātaka kralı Harishena'nın akınları yoğun bir şekilde devam etti. Bu savaşlar sırasında Ak Hun hükümdarı Mihirakula'nın Buddhistlere kötü davrandığı ve onları yok etmek istedikleri bilgisine ulaşan Bālāditya çok sinirlenip ordusunu da arkasına katarak Mihirakula'yı ele geçirmesi, o dönemde Hindistan topraklarında bulunan Çinli Hacı Hsüan Tsang tarafından kaydedilmiştir. Fakat, kimi ilim adamları Mihirakula'yı yenilgiye uğratan kişinin Narasimhagupta Bālāditya değil, Yasodharman olduğunu öne sürüyor. Zira Gupta tarihinde bu dönem karışık olsa da Mihirakula'yı yenilgiye uğratanın Yasodharman olduğu kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Yasodharman'a ait Mandasor Yazıtı'nda bu olay kayıtlıdır.

Narasimhagupta Bālāditya'nın çağında iyice zayıflayan Gupta imparatorluğunun başına sonra III. Kumāragupta, ardından da Vishnugupta geçti. Ancak tüm çabalara rağmen Gupta imparatorluğunun çöküşü engellenemedi. Zaten buhranlı bir dönem yaşadığı çağlarda, güçlü hükümdarların olmaması, bunların devlet hazinelerini yıpratmaları, küçük krallıkların ve özellikle onlar için en büyük tehlikeyi teşkil eden Ak Hun taaruzlarının sonucunda Gupta devleti yavaş yavaş tarih sahnesinden çekildi ve söz konusu topraklarda Maurikalar, Pushyabhutiler onların varisleri olarak varlıklarını sürdürdü.

Gupta dönemine “Hindistan’ın Altın Çağı” denilmektedir. Bunun en büyük nedeni özellikle Gupta hükümdarlarından II. Çandragupta ve I. Kumāragupta zamanlarında ilim ve kültür alanında yapılan yeniliklerdir. Söz konusu devire damgasını vuran bu faaliyetlerin başında Hinduizm’in yükselişi ile din, kutsal metinler olan Purāṇaların derlenmesi ile gelişen dil ve edebiyat, yeni buluşlar ile ortaya çıkan matematik, astronomi, kimya bilimleri ve yeni bir tarz ile oluşturulan Gupta mimarisi ve heykeller gelmektedir.

ABSTRACT

The homeland of the Gupta State which came out to the historical scene with Çandragupta I, although its existence dates back to very old periods when sources are examined, is presumed to be “Lower Doab” region which includes Uttar Pradesh province in present day North India. The most important cause for the power of Çandragupta I. and rapid expansion of his state’s borders is seen to be the marriage he made with the daughter of Licchavi King who dominated vast amount of land in the aforementioned period. In the later periods, it has become evident that these marriages became a state policy for the Guptas. Between 330-335 B.C., after the death of Çandragupta I., his son with Licchavi Princess Kumaradevī, Samudragupta came to the throne. While some scientists report that an emperor named Kācha came to the throne in this period, according to some this was a title given to Samudragupta.

Samudragupta who was a successful emperor expanded the borders of his state and founded an empire. Çandragupta II also expanded the state borders further by marrying a woman from the Nāga dynasty. Many inscriptions belonging to the period of Çandragupta II. exist. Therefore his period is more clear compared to the others. Different opinions exist about the person who ascended the throne after Çandragupta II.’s death. While some scientists report that Kumāragupta I. Ascended the throne, some others claim that the successor to the throne was Govindagupta. However the name Govindagupta is not seen very frequently in Gupta history. After the Kumāragupta I. period which lasted in peace and wealth, Skandagupta ascended to the throne. After he started to rule, the Gupta state was faced with many attacks. In these periods, their most powerful rivals were the Huns or the White Huns. In the

first years of his rule, Skandagupta struggled seriously against the White Huns and these were recorded in the Cunagadh inscription. After Skandagupta's death, the fights for the throne between brothers grew violent again and accelerated the collapse of the empire. Vainyagupta tried to pull up his state for some time but he could not succeed. After Vainyagupta, Narasiūhagupta Bālāditya took over the rule of the Gupta state. During his reign, attacks from both Mihirakula the White Hun Emperor and the Vākātaka king Harishena continued intensively. During these struggles, it has been reported by the Chinese pilgrim Hsüan Tsang that Bālāditya conquered Mihirakula with his army in rage after hearing about the bad treatment of White Hun Emperor against the Buddhists and that he wanted to kill them. However, some scientists claim that the person who defeated Mihirakula was not Narasiṃhagupta Bālāditya but Yasodharman since this event is recorded in the Mandasor inscription.

First Kumāragupta III., Vishṇugupta came to the throne of the Gupta Empire which had significantly weakened during the Narasiṃhagupta Bālāditya rule. However, despite all efforts, the collapse could not be prevented. Based on the factors that there was not a powerful emperor during the turbulent times and the existing ones weakened the treasury, and as a result of the White Hun attacks which was the most important danger facing them, the Gupta Empire slowly diminished from the historical scene and Maurikas and Pushyabhutis carried on their existence in their land as their successors.

The Gupta period is called the "Golden Age of India". The most important reason for this are the innovations made in science and culture during the reigns of Gupta Emperors, II. Çandragupta II. and Kumāragupta I. Most important of these activities which left their mark on the period are the rise of Hinduism; language and

literature which flourished as a result of the gathering of the religious texts Purāṇas; mathematics, astronomy, chemistry which came forward with innovations and the Gupta architecture and sculpture which developed a new style.

KAYNAKÇA

- Alikuzai, H.W., **A Concise History of Afganistan**, Vol. I, Bloomington 2013.
- Allan, J., **Catalogue of the Coins of The Gupta Dynasties and of Śaśaika, King of Gauḍa**, London 1914.
- Altekar, A.S., “Social and Economic Conditions”, **The Vākātaka Gupta Age**, Delhi 2007.
- “Religion and Philosophy”, **The Vākātaka Gupta Age**, Delhi 2007.
- “The Vākātakas” **The Vākātaka Gupta Age**, Delhi 2007.
- “The Administrative Organisation”, **The Vākātaka- Gupta Age**, Delhi 2007.
- The Coinage of Gupta Empire and Its Imitations**, Corpus of Indian Coins, Vol. IV, Banaras 1957.
- Agrawal, A., **Rise and Fall of the Imperial Guptas**, Delhi 1989.
- Agarwal, M.K., **The Vedik Core of Human History: And Truth will be the Savior**, Bloomington 2013.
- Akbulut, D.A., “İlkçağ’da Soğdia ve Bakteria”, **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 2002.

- Anantharaman, T.R., “The Iron Pillar in Delhi”, **Iron and Steel Heritage of India**, New Delhi 1996.
- Aradi, E., “The History of White Huns”, **Mikes International**, C. VIII, 4. Baskı, Den Haag 2001,
- Atalay, B, **Divan-ı Lügat-it Türk**, C. IV, Ankara 2006.
- Ayyar, S., **Costumes and Ornaments as Depicted in the Sculptures of Gwalior Museum**, Delhi 1987.
- Ārya-Mañcuṣrī-Mūlakalpa**, Çev. K.P.Jayaswal, Lahore 1934.
- Bag, A.K., “Al-Biruni on Indian Arithmetic”, **Indian National Science Academy**, Calcutta 1975.
- Balasubramaniam, R., “New Insights on the Corrosion of the Delhi Iron Pillar Based on Historical and Dimensional Analysis”, **Current Science**, Vol.73, No 12, Bengaluru 25 Aralık 1997.
- Banabhatta**, **Harshacharita**, Trans.E.B.Cowell-F.H.Thomas, Londra 1897.
- Bandyopadhyaya, J., **Class and Religion in Ancient India**, New Delhi 2007.
- Banerji, R.D., **The Age of the Imperial Guptas**, Benares 1933.
- Basak, R.G., **History of North-Eastern India**, Calcutta 1995.

- Basant, P.K., **The City and Country in Early India: A Study of Malwa**, Haryana 2012.
- Basham, A.L., **The Wonder That was India**, Oxford 2004.
- “A New Study of The Śāka-Kuṣāṇa Period”, **Bulletin of The School of Oriental and African Studies**, Vol. 15, No1, London 1953.
- Bayur, H., **Hindistan Tarihi**, C.I., Ankara 1987.
- Beal, S., **Travels of Fah-Hian and Sung-Yun, Buddhist Pilgrims from China to India**, London 1964.
- Si-Yu-Ki**, Vol. 1, Londra 1906.
- Biray, N., “12 Hayvanlı Türk Takvimi–Zamana Hükmetmek”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Özel Sayı, Erzurum 2009.
- Bisschop, P., “Śaivism in the Gupta-Vākāṭaka Age”, **Journal of the Royal Asiatic of Great Britain&Ireland**, Vol 20, issue 4, Cambridge 2010.
- Biswas, A., **The Political History of Hūnas in India**, New Delhi 1973.
- Brancaccio, P., “The Buddhist Caves at Aurangabad: The Impact of the Laity”, **Ars Orientalis**, Vol.30, Supplement I, Ann Arbor 2000.
- Browns, C.J., **The Coins of India**, Delhi 2009.

- Burphy, J.B., **A History Of The Later Roman Empire From Arcadius to Irene**, Vol. I, London 1889.
- Cameron, G.G., **History of Early Iran**, Chicago 1936.
- Can, H.D., “Hintlilerin ilk Aşk Öyküsü: Pururavas ve Urvaşı, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 42, Sayı 1-2, Ankara 2002.
- Chakladar, C., **Social Life in Ancient India**, Calcutta 1929.
- Chakrabarti, K., “The Gupta Kingdom”, **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. III, London 1996.
- Chauble, S.P.- Chauble, A., **Education in Ancient and Medieval India**, New Delhi 2008.
- Chavannes, E., **Documents sur Les Tou-kine (Turcs) Occidentaux**, St. Petesburg 1903.
- Chawla, A., “Republic in Ancient India- Need For S New Paradigm In Political Science”, **Samarthbharat**, All rights free 28, Bhopal 2000.
- Chattopadhyay, B., “A Social History of Early India”, **History of Science Philosophy and Culture in Indian Civilization**, Vol. II, New Delhi 2005.
- Kushāṇa State and Indian Society**, Calcutta 1975.
- Cook, J.M., **The Persian Empire**, London 1983.

- Chopra, P.N. ve diğeri **A Comprehensive History of Ancient India**, New Delhi 2005.
- Çeliksa, M.M., **Ak Hun Tarihi Üzerine Türkiye ve Dünyada Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.
- Çubukçu, İ.A., “Kültürümüzde Din”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 30, sayı 1, Ankara 1988.
- Damsteegt, T., **Epigraphical Hybrid Sanskrit**, Leiden 1978.
- Dani, A.H., Litvinsky, B.A., Zamir Safi, M.H., “Eastern Kushans, Kidarites in Gandhara and Kashmir, and Later Hephthalites”, **History of Civilization of Central Asia**, Vol. III, Delhi 1999.
- Das, S., **Socio-economic Life of Northern India**, New Delhi 1980.
- Dasgupta, S.N.- Litt, H.D., **A History of Sanskrit Literature, Classical Period**, Vol. 1, Calcutta 1947.
- Derrett, J.D.M., **Religion, Law, the State in India**, London 1968.
- Deshpande, M.S., “History of the Indian Caste system and Its impact on India Today”, **Senior Project**, California 2010.
- Deguignes, J., **Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların Tarih-i Umumisi**, Çev. Hüseyin Cahid, C. II, İstanbul 1923.

- Devadhar, C.R., **Works of Kālidāsa: Dramas**, Vol. I, Delhi 1991.
- Devasthali, G.V., “Literature”, **The Classical Age**, Bombay 1954.
- Devindra, R., “The Study of Caste, Marriage and Family Systems in India”, **Indian Streams Research Journal**, Vol. 4, Issue 8, Gulbarga 2014.
- Dikshit, K.N., “Ancient History”, **Proceeding and Transactions of the First Oriental Conference**, Vol. I, Poona 1920.
- Dikshtar, V.R.R., **The Gupta Polity**, Delhi, 1993.
- Duncan, J.- Derrett, M., **Essays in Classical and Modern Hindu Law**, vol. 1, Belgium 1976, E.J.Brill, 1976.
- Durak, N., **Hindistan’a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Doktora Tezi, Malatya 1999.
- “Hindistan’da Saka, Kushan ve Ak Hunlar”, **Tarihte Türk-Hind İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 2008.
- Dutt, R.C., **A History of Civilization in Ancient India**, New Delhi 2000.
- Eastman, A. C. “A Jina of the Gupta Dynasty”, **Parnassus Journal**, Vol. 6, No 3, New York 1934.
- Elgood, H., **Hinduism and Religious Arts**, New York 2000.
- Enoki, K., “The Origin of The Ephthalit or White Huns”, **East and West 3**, Bellinghom/Washington 1955.

- Fa-Hien, **A Record of Buddhist Kingdoms**, Çev.L.Legge, Oxford 1886.
- Farquar, J.N., **Outline of the Religious Literature of India**, Oxford, Oxford 1920.
- Fleet, J.F., **Corpus Inscriptionum Indicarum: Inscriptions of the Early Guptas**. Vol III, L.12, Calcutta 1888.
- Fleet, J.F., **Indian Antiquary**, Vol. XVIII, Delhi 1889.
- Fox, R.G., “Varna Schemes and Ideological Integration in Indian Society”, **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 11, No 1, Cambridge 1969.
- Frawley, D., **Gods, Sages and Kings**, Delhi 1995.
- Frye, R.N., **The Heritage of Persia**, London 1962.
- Gabain, A.V., **Eski Türkçe’nin Grameri**, Çev.M.Akalın, Ankara 1988.
- Galip, M- Gömeç, S.Y., **Hindistan’da Türkler**, Ankara 2013.
- Ganguly, D.K., **The Imperial Guptas and Their Times**, New Delhi 1987.
- Garthwaite, G.R., **İran Tarihi**, Çev. F.Aytuna, İstanbul 2011.
- Giles, H.A., **Travels of fa-Hian**, London 1877.
- Goyal, S.R., **The Imperial Guptas**, Jodhpur 2005.
- Gokhale, B.G., **Ancient India: History and Culture**, Mumbai 2001.

- Gömeç, S., **Türk-Hun Tarihi**, Ankara 2012.
- Kök Türk Tarihi**, Ankara 2009.
- Türk Kültürünün Ana Hatları**, Ankara 2006.
- “Boyla ve Baga Unvanı” **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**”, C.1, sayı 1, Ordu 2010.
- Grenard, F., **Asyanın Yükselişi ve Düşüşü**, Çev. O.Yüksel, İstanbul 1970.
- “The Nomadic Element in The Kushan Empire (1st-3rd Century AD), **Journal of Central Eurasian Studies**, Vol. 3, New York 2012.
- Grude, A.W.P., “Emperor Aśhoka and Buddhism: Some Unresolved Discrepancies Between Buddhist Tradition and Aśhokan Inscriptions”, **Vidyodaya Journal Arts, Science and Letters**, Vol. 14, No 2, Nugegoda 1986.
- Gupta, O., **Encyclopaedia of India, Pakistan and Bangladesh (In 9 Volumes)**, Delhi 2006.
- Gupta, P.L., **The Imperial Guptas**, Varanasi 1992.
- Gupta, S.S., **Varna, Caste and Scheduled**, New Delhi 1991.
- Günaltay, Ş., **İran Tarihi**, C. I, Ankara 1987.
- Hollmann, A., **The Master of Sings**, Washington 2011.
- Harmatta, j., “Late Bactrian Inscriptions”, **Acta Antiqua Scientiarum Hungarica**, Vol.17, Budapeşt 1969.

- Hewitt, J.F., **History and Chronology of Myth-Making Age**, Oxford 1901.
- Hitch, D., “The Special Status of Turfan”, **Sino-Platonic Papers**, No.186, Philadelphia 2009.
- Hooja, R., **A History of Rajasthan**, New Delhi 2006.
- Ingalls, D.H.H., **Sanskrit Poetry, from Vidyākara’s Treasury**, Harvard 2000.
- Isakhan, B.- Stockwell, S., **The Edinburg Companion to History of Democracy**, Edinburg 2012.
- Jairazbhoy, N., “Music”, **A Cultural History of India**, New Delhi 2014.
- Jayapalan, N., **History of India**, C. IV, New Delhi 2001.
- Jayaswal, K.P., **Economic History of India**, New Delhi 2008.
- Jayaswal, K.P., **History of India C. 150 A.D. to 350 A.D.**, Lahore 1933.
- Jayaswal, K.P., **An History Imperial History of India in Sanskrit Text**, Lahore 1934.
- Jermasawatdi, P., **Thai Art with Indian Influences**, Bihar 1977.
- Jha, D.N., **Early India A Concise History**, New Delhi 2010.
- Jha, D.N., **Ancient India**, New Delhi 2012.
- Jois, M.R., **Legal and Constitutional History of India: Anciebt legal, judicial and Constitutional System**, New Delhi 2010.

- Joshi, M.C., “Aspect of Sculptures of Buddha in China and India: A Brief Survey”, **Indologica Taurinensia**, Vol. XXIII-XXIV, Torino 1997-1998.
- Jouveay, G.,-Dubreuil, **Ancient History of Deccan**, Paris 1920.
- Kafesoğlu, İ., **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1986.
- “Türkmen Adı, Manası ile Mahiyeti, **J.Deny Armağanı**, Ankara 1958.
- Kak, S., **The Aśvamedha The Rite and its Logic**, Lousiana 2001.
- Kala, S.C., **Terracottas in The Allahabad Museum**, New Delhi 2003.
- Kalhana**, **Kalhana’s Rācataraṅgiṇi, A Chronicle of the Kings of Keşmir, Sanskrit Text with Critical Notes**, M.A.Stein, Book III, Delhi 2003.
- Kālidāsa**, **Kālidāsa Śakuntalā**, Çev. K.Kaya Ankara 2005.
- Kalidasa’s Kumārasambhav** Çev.R.Kāle, Bombay 1917.
- Megha dūta**, Trans.H.H.Wilson, London 1843.
- Kamandakiya Nitisara**, Ed.. M.N.Dutt., Calcutta 1896.
- Kane, P.V., **History of Dharmaśāstra**, Vol. 2, Poona 1941.
- Kaya, K., **Hinduizm**, Ankara 2001.
- Hindu Mitoloji Sözlüğü**, Ankara 2003.

- Okyanusun Kıyısında**, Ankara 2003.
- Buddhistlerin Kutsal Kitapları**, Ankara 1999.
- “Eski Hint Metinlerinde Türk”, **Argos Gemicileri**, Sayı 10, Ankara 2003.
- Kayalı, Y., “Eski Bir Hint Geleneği: Satī”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 53/1, Ankara 2013.
- Kautilya**, **Kautilya’s Arthaśāstra**, Çev.R. Shamasastri, Bengalor, Government Press, 1915.
- Kaye, G.R., **Indian Mathematics**, Calcutta 1915.
- Keay, J., **India**, New Delhi 2000.
- Keightley, T., **A History of India, From The Earliest Times To The Present Day**, London 1847.
- Keith, A.B., **A History of Sanskrit Literature**, Delhi 1996.
- Khan, S.A., **Lok Adalat: Effective Alternative Dispute Resolution Mechanism**, New Delhi 2006.
- Kielhorn, F., “Aihole Incription of the Pulikesin II. Saka-Samvat 556”, **Epigraphica Indica VI**, Calcutta 1900.
- Kleiner, F., **Gardner’s Art through the Ages: A Global History**, Boston 2013.
- Konow, S., “Karamdandan Inscription of the Reign of Kumaragupta: [Gupta-]Samvat 117” **Epigraphia Indica**, Vol. X, Calcutta 1910.

- Konukçu, E., **Kushan ve Ak Hunlar Tarihi**, Doktora Tezi, Ankara 1973.
- “Ak Hunlar” **Türkler**, c.1 Ankara 2002.
- Korkmaz, F., **Gazali’de Devlet**, Ankara 1995.
- Kosambi, D.D., “The Basis of Ancient Indian History”, **Journal of American Society**, Chapter 75, No. 1, Ann Arbor 1995.
- Kulke-H. - Rothermund, D., **Hindistan Tarihi**, Çev. M. Günay, Ankara 2001.
- Kumar, R., **History of The Chamar Dynasty**, Delhi 2008.
- Early History of Jammu Region**, Delhi 2009.
- Kurbanov, A., **The Hephthalites: Archaeological and Historical**, Berlin 2010.
- Lal, K., **Peacock in Indian Art, Thought and Literature**, New Delhi 2006.
- Lamotte, E., **History of Indian Buddhism**, Lauvain 1988.
- Litvinsky, B.A., “The Hephthalite Empire”, **History of Civilization of Central Asia**, Vol. 3, Paris 1996.
- Lockard, C., **Societies, Networks and Transitions**, Boston 2011.
- Luniya, B.N., **Life and Culture in Ancient**, Agra 2002.
- Mahajan, V.D., **Ancient India**, New Delhi 2014.
- Mahaffy, J.P., **The Story of Alexander’s Empire**, London 1887.

- Madan, T.N., **Way of Life: King, Householder, Renouncer: Essays in Honour of Lois Dumont**, Delhi 1982.
- Maity, S.K., **The Imperial Guptas and Their Times**, New Delhi 1975.
- Economic Life of Northern India in Gupta Period A.D. 300-500**, Delhi 1970.
- Mahābhārata**, Book 6, Droṇaparva, Chapter CLCI, Trans. P.C.Roy, Calcutta 1965.
- Book 2, Sabhaparva, Chapter XXXII, Trans. P.C.Roy, Calcutta 1965.
- Śāntiparva, Section LXXXV, Çev. P.C.Roy, Calcutta –(tarihsiz).
- Majumdar, R.C **A Comprehensive History of India**, Vol 3, Part I, New Delhi 1981.
- Corporate Life in Ancient India**, Calcutta 1920.
- Ancient India**, Delhi 2007.
- “The Imperial Crisis”, **The Classical Age**, Bombay 1954.
- “The Rise of The Guptas”, **The Classical Age**, Bombay 1954.
- “The Disintegration of The Empire”, **The Classical Age**, Vol. III, Bombay 1954.
- “The Fall of the Gupta Empire”, **The Classical Age**, Bombay 1954.

- “The Foundation of the Gupta Empire”, **The Classical Age**, Bombay 1954.
- “The Disintegration of The Gupta Empire”, **The Vākātaka-Gupta Age**, Delhi 2007.
- “The Expansion Of The Gupta Empire”, **The Vākātaka-Gupta Age**, Delhi 2007.
- Majumdar, R.C.- Pusalker, A.D., **The Age of Imperial Unity**, Bombay 1951.
- “The Expansion of The Gupta Empire”, **The Vākātaka-Gupta Age**, Delhi 2007.
- Majumdar, R.C. ve diğerleri, **An Advanced History of India**, Delhi 2012.
- Majumder, P.P., “Indian Caste Origins: Genomic Insights and Future Outlook”, **Genome Research**, Calcutta 2001.
- Mandal, P.C., “Aryan Religious Traditions in Bengal from Gupta through Sena Periods: An Introductory Note”, **Bangladesh e-Journal of Sociology**, Vol. 8, No 1, Bangladesh 2011.
- Manu**, **Manu Samhita (The Laws of Manu, The Sacred Books of the East, XXV) X**, Trans., G.Buhler, Oxford 1886.
- Marshall, J., **A Guide to Taxila**, India 1918.
- McGovern, W.M., **The Early Empires Of Central Asia**, New York 1939.
- Markandeya Purana LVIII**, Tra.F.E.Partiger, Calcutta 1904.

- Mayne, J.D., **A Treaty on Hindu Law and Usage**, London 1892.
- McCrindle, J.W., **Ancient India as Described in Classical Literature**, Westminster 1901.
- Mesudî, **Murûc Ez-Zehb**, Çev. D.Ahsen Batur, İstanbul 2011.
- Mosteller, J.F., **The Measure of Form: A New Approach For The Study of Indian Sculpture**, New Delhi 1991.
- Mookerji, R.K., **The Gupta Empire**, Delhi 1973.
- Nair, P.T., “The Peacock Cult in Asia”, **Asian Folklore Studies**, Vol. 33, No. 2, 1974.
- Nakamura, H., **Indian Buddhism**, New Delhi 1999.
- Nandal, V. - Rajnish, M., “Status of Women Through Ages in India” **International Research Journal of Social Sciences**, Vol. 3, sayı 1, 21-26 Indore 2014.
- Narain, A.K., “İç Asya’da Hint Avrupalılar”, **Erken İç Asya Tarihi**, İstanbul 2009.
- Oldenberg, H., **Ancient India, Its Language and Religions**, London 1896.
- Omvedt, G., **Buddhism in India**, New Delhi 2003.
- Ögel, B., “Akhun Devleti”, **Tarihte Türk Devletleri**, c.1, Ankara, 1987.
- “İlk Töles Boyları”, **Bellten**, c. 12, Ankara 1948.

- “Batı Göktürk Devleti”, **Tarihte Türk Devletleri**, Ankara 1987.
- Türklerde Devlet Anlayışı**, Ankara 1982.
- Pande, M.L.V.-Varadpande, M., **History of Indian Theatre**, Vol.1, New Delhi 1987.
- Partiger, E., **The Purāṇa Text of Dynasties of the Kali Age**, Bombay 1913.
- Pfisterer, M., **Hunnen in Indien**, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2013.
- Phuoc, L.H., **Buddhist Architecture**, Lakeville 2010.
- Prabhu, P.H., **Hindu Social Organization: A Study in Socio-psychological and Ideological Foundations**, Mumbai 2010.
- Prakash, O., **Cultural History of India**, New Delhi 2005.
- Prasad, K.D., **Taxation in Ancient India: From the Earliest Times up to the Guptas**, Delhi 1987.
- Prasad, R., **A Historical-Developmental Study of Classical Indian Philosophy of Morals**, New Delhi 2009.
- Pruthi, R.K., **The Classical Age**, Delhi 2004.
- Puri, B.N., “The Kushans”, **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. 2, London 1996.
- Rai, R., **Themes in Indian History**, New Delhi 2011.
- Ray, H.P., “Early Historical Period (200 B.C.- 300 A.D.)”, **Ancient India**, New Delhi 1995.

- Raychaudhuri, H.C., **Political History of Ancient India**, Oxford 1996.
- Rapson, E.J., “The Coins of Acyuta, A Prince defeated by Samudragupta”, **The Journal of The Royal Asiatic of Great Britain and Ireland**, London 1897.
- Rawlinson, H.G., **Ancient and Medieval History of India**, Delhi 2001.
- Rosenfield, J.M., “On the Dated Carvings of Sarnath”, **Artibus Asiae**, Vol. 26, No. 1, Zurich 1963.
- Rowland, B., **The Art And Architecture of India**, London 1953.
- Sagar, K.C., **Foreign Influence on Ancient Asia**, New Delhi 1992.
- Sanghavi, N.H.-Mansharamani, L., **Ancient Indian History**, Bombay, Vora, 1964.
- Sastri, R.B.H.K., **Epigraphica Indica and Record of the Archaeological Survey of India**, Vol. XVII, Calcutta 1923.
- Saxena, K.S., **Ancient Political History of Kashmir**, Kashmir 2009.
- Salawade, S.N., “Status Of Women In Ancient India: (The Vedic Period)”, **Indian Streams Research Journal**, Vol. 2, Sayı 8, Solapur 2012.

- Schuyler, M.-Tawney, C.H., “Bibliography of Kālidāsa’s Mālavikāgnimitra and Vikramorvaṇī, **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 23, New Heaven 1902
- Sen, S.N., **Ancient Indian History and Civilization**, New Delhi 1999.
- Sengupta, S., **History & Civics**, Delhi 2008.
- Sharan, M.S., **Ancient Indian History**, New Delhi 2013.
- Sharma, R.N.-Sharma, R.K., **History of Education in India**, Delhi 2004.
- Sharma, R.K., **Indian Society, Institutions and Change**, Delhi 2004.
- Sharma, R.S., **Śūdras in Ancient India**, Delhi 1990.
- Sharma, R.S., **India’s Ancient Past**, New Delhi 2005.
- Sharma S.K.- Sharma, U., **Discovery of North-East India**, New Delhi 2005.
- Sharma, T.R., **A Political History of the Imperial Guptas**, New Delhi 1989.
- Sharma, T.R., **Personal and Geographical Names in the Gupta Inscriptions**, Delhi 1978.
- Shaw, J., **Buddhist Landscapes in Central India**, London 2007.
- Shayegan, M.R., **Arsacids and Sasanians**, Cambridge 2011.
- Skrine F. H.,- Ross, E.D., **The Heart Of Asia**, London 1899.

- Singh, U., **A History of Ancient and Early Medieval India: From the Stone Age to the 12th Century**, New Delhi 2008.
- Singh, U.B., **Administrative System in India: Vedic Age to 1947**, New Delhi 1998.
- Singh, M.V.- Shrivastava, B.B., **Gupta Empire**, New Delhi 2011.
- Singh, M.- Arbad, B.R. “Architectural History and Painting Art at Ajanta: Some Salient Features”, **Arts**, No 2, Basel 2013.
- Sircar, D., **Studies in The Religions life of Ancient and Medieval India**, Varanasi 1976.
- Smith, V.A., “The Conquest of Samudragupta”, **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, Vol. 30, Issue 2, London 1898.
- “The Coinage of The Early or Imperial Gupta Dynasty of Northern India”, **Journal of the Royal Asiatic Society**, Bengal 1889.
- The Oxford History of India from the Earliest Times to the end of 1911**, Oxford 1923.
- The Oxford History of India**, London 1970.
- The Early History of India**, Oxford 1924.
- The Jain Stūpa and Other Anthiquities of Mathura**, Allahabad 1901.
- Art of India**, New York 2010.

- Sonawat, R., “Understanding Families in India: A Reflection of Societal Changes”, **Psicologia: Teoria e Pesquisa**, Vol. 17, Bresilia 2001, s.177-186.
- Sinha, B.P., **Decline of the Kingdom Magadha**, Patna 1954.
- Singh, M.V.-Shrivastava, B.B., **Gupta Empire**, New Delhi 2011.
- Singh,M.-Arbad, B.R., “Architectural History and Painting Art at Acanta: Some Salient Features”, **Arts**, No.2, Basel 2013.
- Somers, G.E., **Dynastic History of Magadha**, New Delhi 1977.
- Sonavat, R., “Understanding Families in India: A Reflection of Societal Changes”, **Psicologia: Teoria e Pesquisa**, Vol.17, Brezilya 2001.
- Spear, P., **India**, Michigan 1961.
- Srinivas, M.N., **Social Change in Modern India**, Delhi 2005.
- Subandhu, **Vāsavadattā**, Çev. A.V.W. Jackson, Vol 8, New York 1913.
- Stein, B., **Hindistan Tarihi**, Çev. M.Günay, İstanbul 2015.
- Stevenson, S., **Notes on Modern Jainism**, London 1910.
- Śatapatha Brahṃāṇa**, Trans. J.Eggeling, Book V, London 1894.
- Śrimadbhagavatam**, Canto 12, Chapter 1, Bombay 1977.
- Śūdraka**, **Toprak Arabacık (Mriçchakatika)**, Çev. K.Kaya 2007.
- Taishan,Y., “The Origin of The Kushans”, **Sino-Platonic Papers**, Sayı 212, California 2011.

- Tezcan, M. “Kushanlar, Ak Hunlar ve Eftalitler” **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 2002.
- Teshima, H., “Night Ritual in Aṣvamedha: An Outline of the Rite Described in the Old ṛauta-Sātras of the Taittirāya School”, **Journal of Indian and Buddhist Studies**, Vol. 53, No. 2, Varanasi 2005.
- Thakur, U., **The Hūṇas In India**, Varanasi 1967.
- Thapar, R., **Early India from the Origins to AD 1300**, Haryana 2002.
- “Ashokan India and the Gupta Age”, **A Cultural History of India**, New Delhi 2014.
- Thaplyal, K.K., **The Imperial Guptas**, New Delhi 2012
- Tiwari, S.K., **Tribal Roots of Hinduism**, New Delhi 2002.
- Thomas, F.W., **Epigraphica Indica and Record of the Archaeological Survey of India**, Vol. XV, Calcutta 1925.
- Togan, Z.V., “Eftalitlerin Menşei Meselesi”, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, IV/ 1-2, 1964.
- Tripathi, R., **History of Ancient India**, Delhi 2006.
- Wangu, M.B., **Images of Indian Goddesses**, New Delhi 2003.
- Watters, T., **On Yuang Chwang’s Travels in India**, London 1904.
- Wiesehöfer, J., **Antik Pers Tarihi**, Çev.M.A.İnci, İstanbul 2003.

- Wiley, K.L., **The A to Z of Jainism**, Lanham 2004.
- Williams, S.M., **A Sanskrit-English Dictionary**, New Delhi 2004.
- Willis, M., “Later Gupta History, Coins and Historical Ideology”, **The Royal Asiatic Society**, Vol.15, Issue 2, Cambridge 2005.
- Wolpert, S., **A New History of India**, Oxford 1989.
- Woods. M.B.-Woods, M., **Ancient Computing Technology: From Abacuses to Water Clocks**, Minncapolis 2011.
- Vajrācārya, G., “Recently Discovered Inscriptions of Licchavi Nepal” **Journal Himalayan Studies**, Vol 1, Number 2, Kathmandu 1973.
- Valmiki**, **Rāmāyan**, Trans. Ralph T.H. Griffith, London 1895.
- Vasubandhu, **Seven Works on Vasubandhu**, Trans. Stefan Anacker, Delhi 2005.
- Vásary, I., **Eski İç Asya’nın Tarihi**, Çev. İ.Doğan, İstanbul 2007.
- Verma, A., **Cultural and Visual Flux at Early Historical Bagh in Cenrtal Asia**, Oxford 2007.
- Vishṇu Purāṇa**, Book III, Çev. H.H.Wilson, London 1840.
- Yadav, M., “Artificial Means Of Irrigation in Early Medieval Northern India with Special Reference to

Arahaṭṭa or Araghaṭṭa” **History of Agriculture in India**, New Delhi 2008.

Zaroff, R.,

“Aṣvamedha- A Vedic Horse Sacrifice” **Studia Myhthologica Slavica**, VIII, Slovenia 2005.

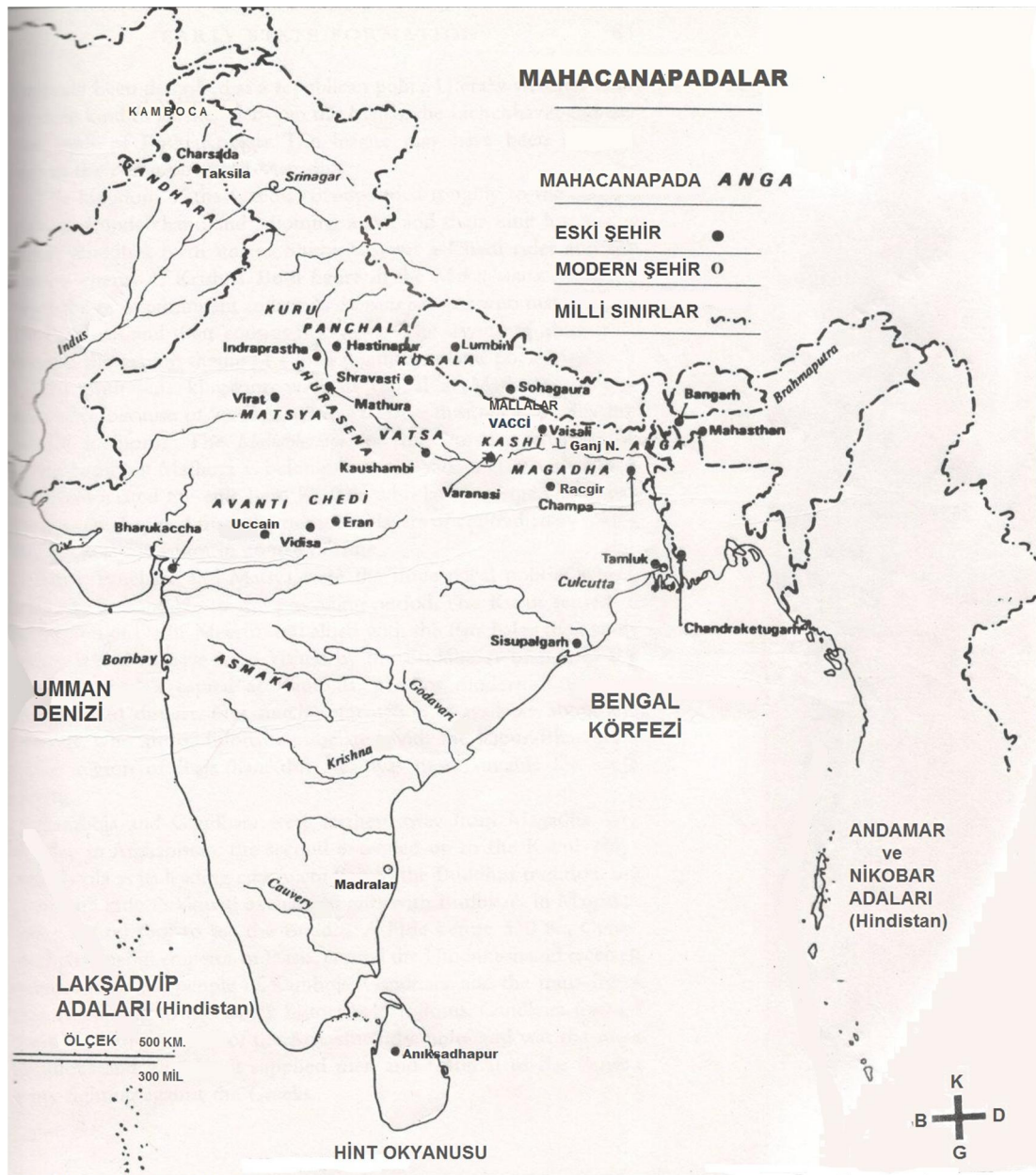
EKLER

(Bakınız, B. Stein, **Hindistan Tarihi**, Çev.M.Günay, İstanbul 2015, s.3).

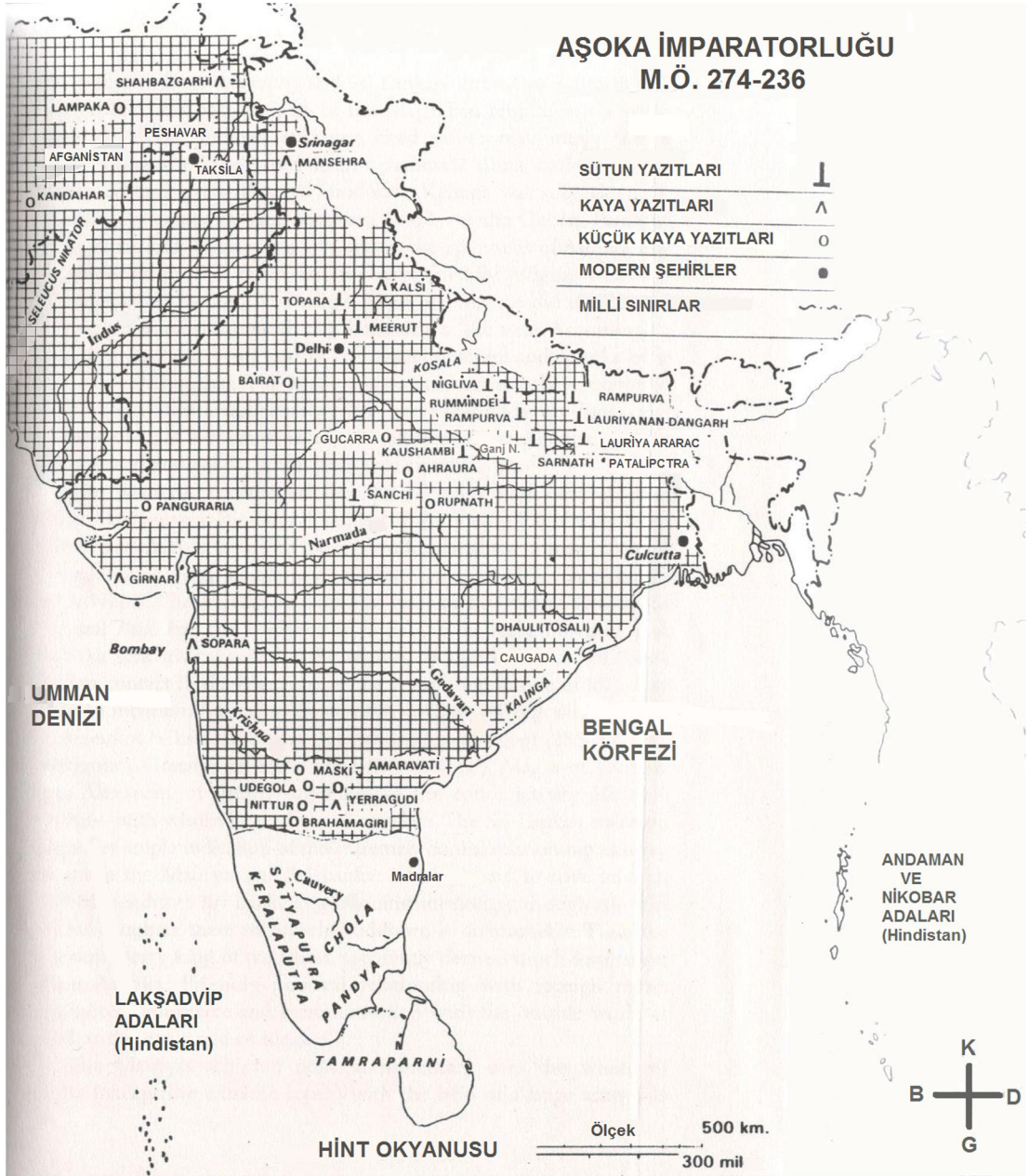
(Bakınız, D.N.Jha, **Early India**, New Delhi 2010, s.29).

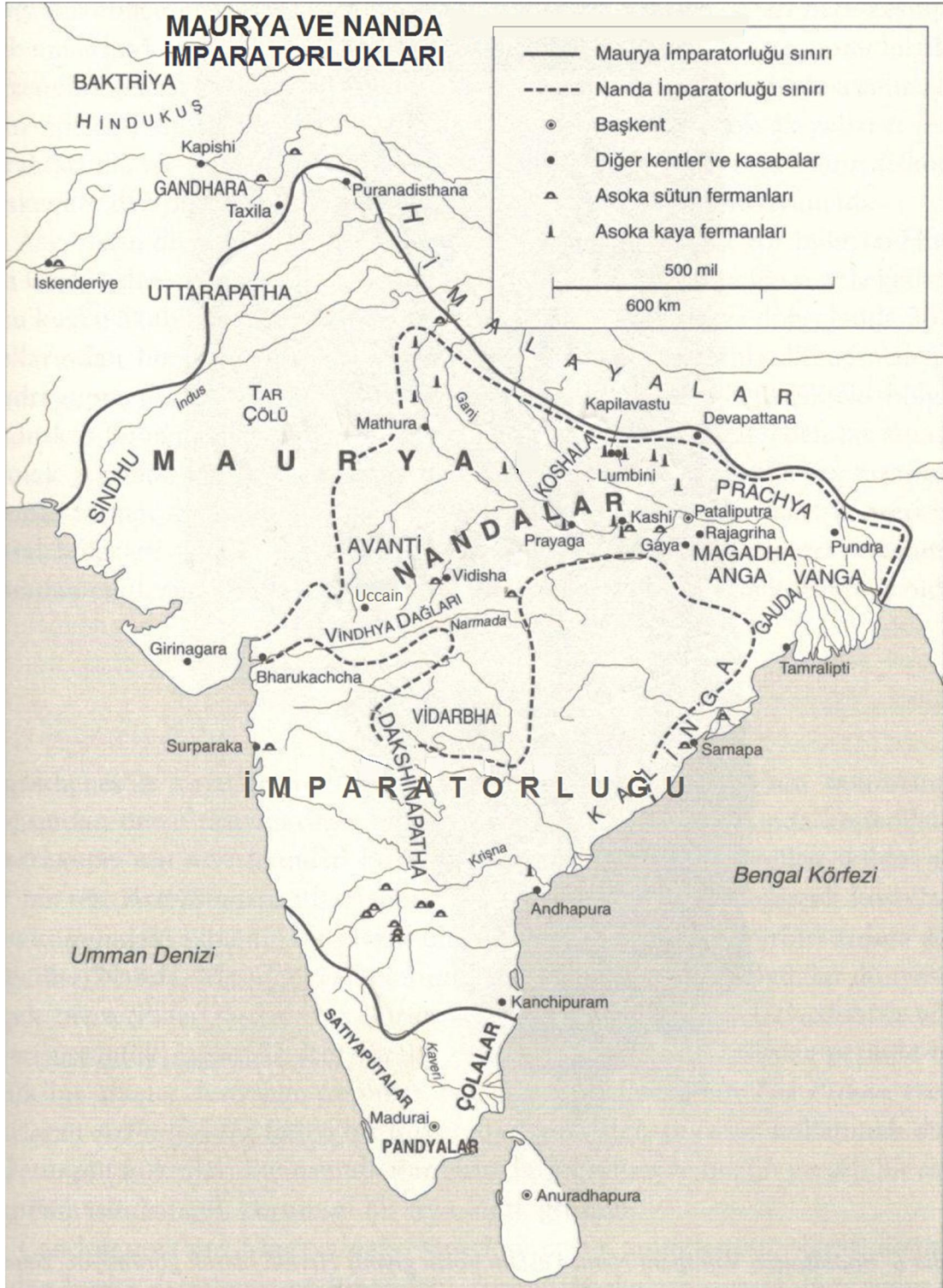

(Bakınız, P.Spear, **India**, Binghamton 1961, s.62).

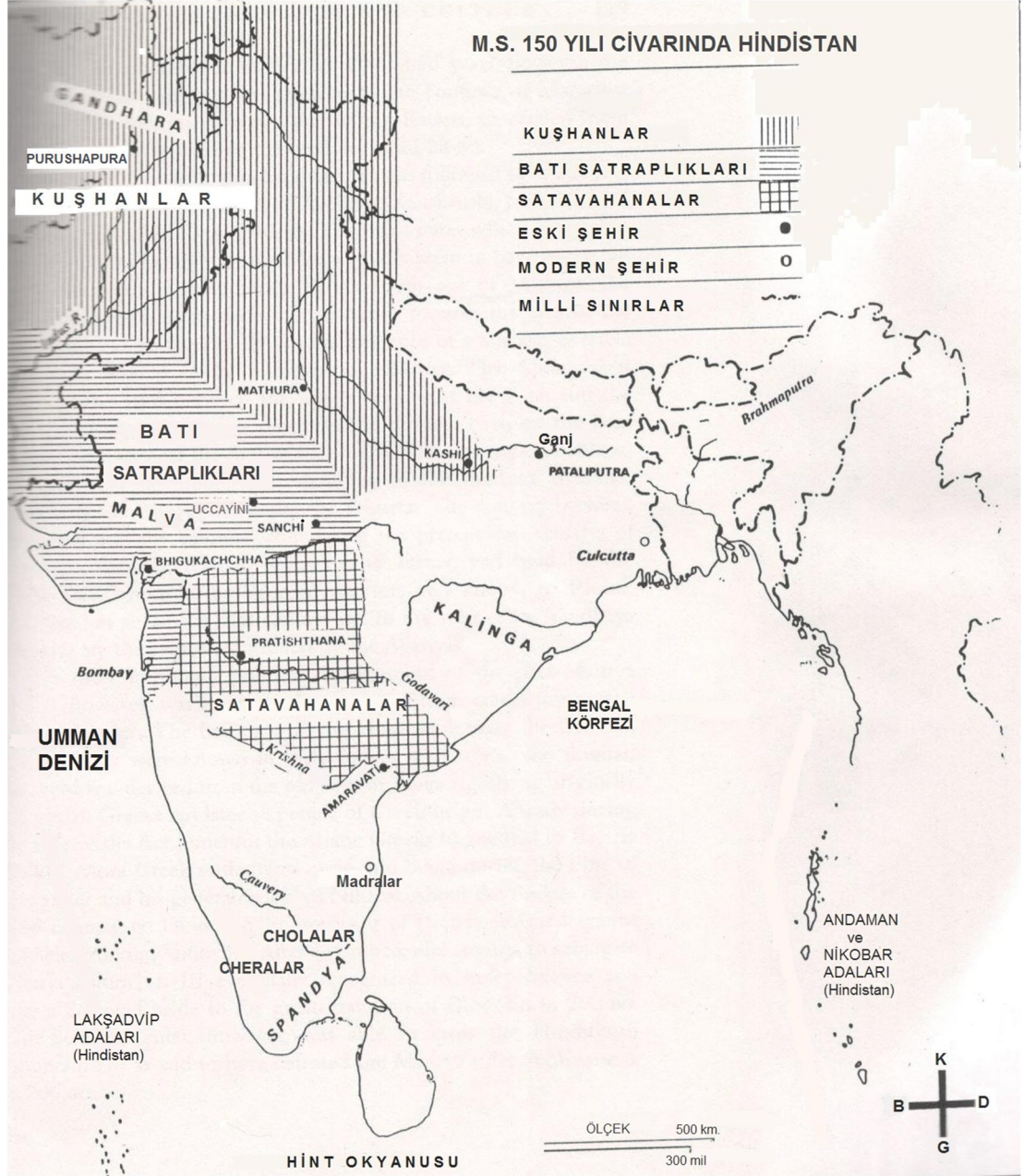
AŞOKA İMPARATORLUĞU M.Ö. 274-236

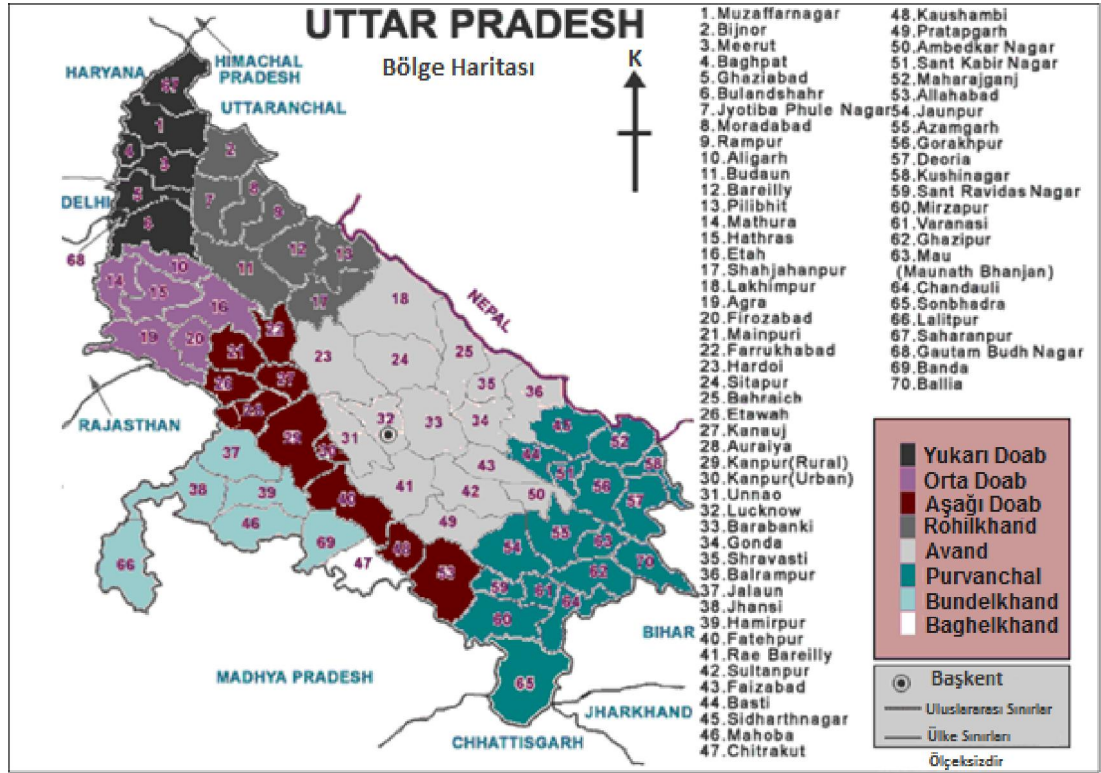
(Bakınız, D.N.Jha, Early India, New Delhi 2010, s.99).

(Bakınız, B. Stein, **Hindistan Tarihi**, Çev.M.Günay, İstanbul 2015, s.75).

(Bakınız, D.N.Jha, *Early India*, New Delhi 2010, s.119).

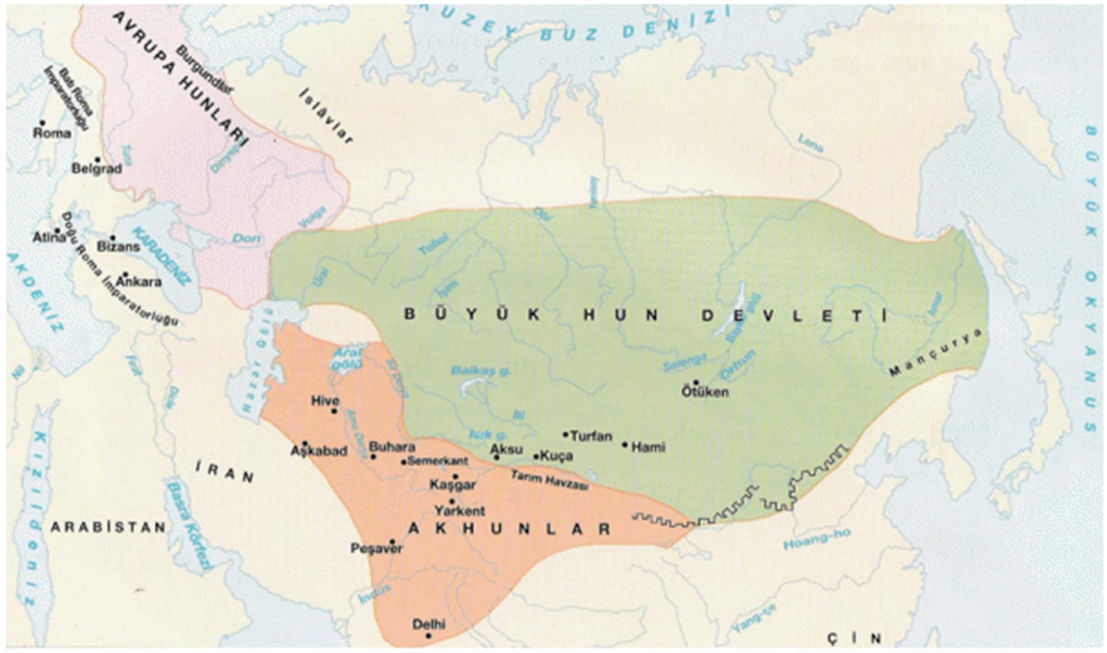

(Bakınız, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f5/UP_region_map.gif).

4. YÜZYILIN SONUNDA GUPTA İMPARATORLUĞU

(Bakınız, D.N.Jha, Early India, New Delhi 2010, s.161).

(Bakınız, http://www.muhsinyazici.com/egitim/components/com_remository_files/file_image_535/th_535_01.gif).